

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (ESKİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI

BUDİST DÖNEMİ TÜRK ŞİİRİ ÜZERİNE İNCELEMELER:
AN-TSANG'A AİT BİR ŞİİR METNİ
(METİN, TERCÜME, NOTLAR, DİZİN, TIPKIBASIM)

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe KILIÇ

Ankara- 2012

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (ESKİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI**

BUDİST DÖNEMİ TÜRK ŞİİRİ ÜZERİNE İNCELEMELER:

AN-TSANG'A AİT BİR ŞİİR METNİ

(METİN, TERCÜME, NOTLAR, DİZİN, TIPKIBASIM)

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe KILIÇ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. A. Melek Özyetgin

Ankara- 2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI (ESKİ TÜRK DİLİ)
ANABİLİM DALI

**BUDİST DÖNEMİ TÜRK ŞİİRİ ÜZERİNE İNCELEMELER:
AN-TSANG'A AİT BİR ŞİİR METNİ
(METİN, TERCÜME, NOTLAR, DİZİN, TIPKIBASIM)**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. A. Melek Özyetgin

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı:

İmzası:

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi:

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2012)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	viii
İŞARETLER	xiii
ALFABE VE TRANSKRİPSİYON/ TRANSLİTERASYON İŞARETLERİ	xiv
KISALTMALAR	xvi
1. GİRİŞ	1
1. 1. Buddha ve Buddhizm	1
1. 1. 1. Buddhizmin Yayılışı	5
1. 1. 2. Buddhizmin Bölünüşü ve Mezhepleri	7
1. 1. 3. Buddhizmin Temel Öğretileri	12
1. 1. 3. 1. Dört Soylu Gerçek	12
1. 1. 3. 2. Sekiz Dilimli Yol	15
1. 1. 3. 3. On İki Sebep	17
1. 1. 4. Buddhizmin Kutsal Kitapları	19
1. 2. Türklerin Buddhizmi Kabulü	20
1. 2. 1. Uygurların Buddhizmi Kabulü	23
1. 3. Buddhist Dönemi Uygur Edebiyatı	26
1. 3. 1. Buddhist Dönemi Uygur Eserleri	29
1. 3. 2. Buddhist Dönemi Uygur Eserlerinin Keşfi	33
1. 3. 3. Buddhist Dönemi Uygur Edebiyatında Şiir ve Çalışılan Eser	36
2. METİN	43
3. NOTLAR	78
4. DİZİN	161
SONUÇ	202

KAYNAKÇA	203
ÖZET	216
ABSTRACT	217
5. TIPKIBASIM	218

ÖN SÖZ

744-840 yılları arasında kurulmuş olan Ötüken Uygur Kağanlığı, Çinliler, Kırgızlar ve Tibetlilerin baskıları sonucunda siyasi ömrünü tamamlamış, onun yerine güneybatıda Tarım Havzası'nda Koço Uygur Kağanlığı (840-1250) kurulmuştur. Koço Uygur Kağanlığı, Ötüken Uygur Kağanlığı'nın aksine Maniheizm yerine Buddhizmi benimsemiştir.

762 yılında Böğü Kağan tarafından Maniheizmin kabul edilmesiyle başlayan Uygur Edebiyatı, 14. yüzyılda Uygurların Ming Sülalesi'nin idaresi altına girmesi ve İslamiyet'in yaygınlaşmaya başlamasına kadar olan süreyi kapsamaktadır. Uygurlar zengin bir eser külliyyatına sahip olmakla birlikte, onların oluşturdukları eserlerin büyük bir kısmı Buddhizm ve Maniheizme aittir. Bu dinî içerikli eser külliyyatının yanında Nesturî mezhebinde yazılmış olan dinî metinler ve din dışı metinler de mevcuttur. Buddhist Uygurlardan kalan manzum eserlerin sayısı oldukça fazladır. Reşit Rahmeti Arat'ın derlemiş olduğu külliyyata bir de Peter Zieme'nin çalışmaları eklenince bu sayının fazlalığı açıkça görülmektedir. Bu manzum parçaların çoğu mensur parçalarda olduğu gibi dinî çerçevede oluşturulmuştur. Bunların arasında telif ve orijinal eserler bulunmakla birlikte, üzerinde çalışılan bu eserde olduğu gibi birtakım çeviri eserler de mevcuttur. Manzumelerin çoğunda satır başı kafiye veya dörtlük aliterasyonu vardır.

Tezimize konu olan çalışma, Koço Uygur Kağanlığı döneminde Buddhist muhitinde yazılmış olan *Buddhāvataṃsaka Sūtra*'dan Antsang tarafından yapılmış olan bir tercümedir. British Museum, Or. 8212/108'de kayıtlı ve Uygur harfleriyle yazılan bu eser, kayıtlı bulunduğu kütüphanedeki mecmuanın 54. sayfasından 62.

sayfasının sonuna kadar 151 satır olup, 200 mısra ve 50 dörtlükten oluşmaktadır ve baş kafiye sistemiyle yazılmıştır. Eserde Mahayānā Buddhizminin felsefesi, Buddhist ğretileri, Bodhisattvaların Buddhalık mertebesine erişme sürecinde kendi kendilerine ettikleri on yemin, Buddha ve Bodhisattvaların evreni algılayış biçimleri konu edilmektedir.

Tezde eserin transliterasyonu, transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine evirisi verilmiş ve yapılan okumalar eser üzerinde daha önce yayınları bulunan Reřit Rahmeti Arat ve Peter Zieme'nin okumaları ile karşılaştırılmıştır. Çalışma süresince ortaya çıkan ve daha önceki okumalarda gösterilmeyen birtakım kelimeler, farklı okuyuşlar ve düzeltmelerle eserin onarımı ve sağlamasına dair küçük de olsa bir katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Metinde yapılan düzeltmelerde, yayınlanmış olan son çalışmalar dikkate alınmıştır. Merhum Reřit Rahmeti Arat bu yazma eserin evirmenin "Pratyaya-Śrī" olduğunu söylemiştir. Çalışma başlangıçta Reřit Rahmeti Arat'ın bu tespiti doğrultusunda ilerlemiştir ancak yapılan son yayınlar ve araştırmalar doğrultusunda eserin "An-tsang"a ait olduğu anlaşılmış ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Yapılan bu düzeltmeler hakkında tez çalışmamızda ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Bilindiği gibi 1965 yılında Reşit Rahmeti Arat'ın Eski Türk Şiiri adlı eserine almış olduğu bu metnin okunmuş ve günümüz Türkçesine çevrilmiş olması, bizim metni orijinalinden yeniden okuma denemesine rehber olmuştur. Öte taraftan metnin günümüz çalışmalarıyla karşılaştırılarak yeniden değerlendirilmesinin ve ilgili sözvarlığının notlarla ortaya konulmasının, alandaki çalışmalara katkı sağlayacağı düşünüldüğünden bu çalışmanın yapıldığını da belirtmek gerekir.

Tez başlıca beş bölümden oluşmaktadır:

Giriş bölümünde Buddhizm, Türklerin Buddhizmi kabulü ve kabulüyle beraber ortaya çıkan Uygur edebiyatı, üzerinde çalışılan eser ve eseri çeviren hakkında ana hatlarıyla bilgi verilmiştir. Aynı bölümde tezimize konu olan şiir metni ile ilgili bilgi verilmiştir. Ayrıca şiir metnimizde geçen çeşitli Buddhist terimleriyle ilgili açıklayıcı bilgiler verilmiş ve yapılan bütün bu çalışmaların ışığında şiirin içeriğinin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

Metin bölümünde eserin transliterasyonu, transkripsiyonu, günümüz Türkçesine tercümesi ve Reşit Rahmeti Arat ve Peter Zieme'nin yapmış oldukları yayınlar ile karşılaştırması yapılmıştır. Bu yayınların karşılaştırmaları yapılırken kısaltma için önce eser adı, sonra sayfa numarası, daha sonra ise yazma eserdeki satır numarası kullanılarak bir kalıp oluşturulmuştur (Örn. ETŞ, 136: 13). Tercümede anlamın bozulmaması için kelimesi kelimesine çeviri yolu esas alınarak aktarma yapılmaya çalışılmış, eklemeler parantez içerisinde gösterilmiş, yeniden anlamlandırma yapılmıştır. Anlam bütünlüğünü korumak amacıyla bazı bölümlerde dizeler arasında yer değişimi de yapılmıştır. Yapılan düzeltmelerde sahada yapılan son çalışmalar, yayınlar ve çeşitli sözlükler göz önünde bulundurulmuştur. Şair tarafından Türkçeleştirilen Sanksritçe, Çince, Soğdca kelimeler asıllarıyla birlikte verilmiş olup Buddhist terminolojiye ait sözlükler yardımıyla günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

Dizin bölümünde eserde geçen kelimelerin anlamlarını da içeren dizini oluşturulmuştur.

Notlar bölümünde eserde bulunan Türkçe, Sanskritçe, Soğdca ve Çince kelimelerin, özellikle Buddhist terimlerin, etimolojik sözlükler ve tarihî metinlerdeki kullanımları karşılaştırılmış ve önce dördlük numarası, sonra yazma eserdeki satır numarası, daha sonra ise kelime yazılarak bir kalıp yapılmıştır (Örn. 3₆ қоғ). Bu bölümde kelimeler değerlendirmeye tâbi tutulurken öncelikle eğer Reşit Rahmeti Arat ve Peter Zieme'nin okuyuşlarında bir farklılık mevcutsa bu farklılık belirtilmiş, ardından etimolojik sözlükler, Buddhist terminoloji sözlükleri, gramer kitapları, eser üzerine yapılan diğer çalışmalar ve en son olarak sahadaki tarihî metinler (TT serisi, BT serisi, Maytrısimit vs.) göz önünde bulundurulmuş ve çeşitli notlar oluşturulmuştur. Çin ve Sanskrit Buddhist terminolojisinde bulunan birçok kelime Uygur Buddhist terminolojisine uyarlanırken çeşitli ses ve şekil değişikliklerine uğradığından birtakım kelimelerin anlamı ve kökeni konusunda bilgi verilememiştir. Ayrıca Uygur alfabesindeki bazı harfler yazılış açısından birbirlerine yakınlık gösterdiğinden bazı kelimelerin okunuşu konusunda tereddüde düşülmüş olup bu kelimeler dipnotlarda belirtilmiştir.

Tıpkıbasım bölümünde ise eserin mikrofilmlerine yer verilmiştir. Yazma eserin temini konusunda başlangıçta Reşit Rahmeti Arat'ın *Eski Türk Şiiri* adlı eserinde bulunan siyah beyaz mikrofilmler kullanılmış ancak daha sonra British Museum'daki mikrofilm kendi çabalarımızla getirtilmiştir. Eserin orijinal mikrofilmlerinin elde edilmesi, eserin okunması hususunda büyük katkı sağlamıştır.

Üzerinde çalışılan bu metni daha önceden hazırlayıp neşreden ve bu çalışmanın gerçekleşmesine büyük katkısı olan Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat'ı rahmetle ve hayırla anmayı bir borç bilirim.

Çalışma boyunca benden destek ve ilgisini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. A. Melek Özyetgin'e, tez konusu seçiminde bizi yönlendiren ve bu metin üzerinde çalışmamızı öneren hocam Prof. Dr. Mehmet Ölmez'e, ayrıca kütüphanesini ve ilgisini esirgemeyen Berlin Freie Universität Türkologie Institut (Berlin Özgür Üniversitesi Türkoloji Enstitüsü)'de bulunan Prof. Dr. Claus Schönig'e, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften (Berlin Bilimler Akademisi)'nde Turfan Araştırmaları Bölümü'nde bulunan Prof. Dr. Abdurishid Yakup ve Prof. Dr. Peter Zieme'ye ve Dr. Hakan Aydemir'e teşekkürü borç bilirim.

Ayşe KILIÇ

Ankara, 2012

İŞARETLER

< > : Metne eklenmiştir.

> : Bu şekle girer.

< : Bu şekilden gelir, bir dilden başka bir dile geçiş.

| : Metindeki satırları birbirinden ayırır.

/ : Metinde belirli sayıda olan ve okunamayan harfleri gösterir.

... : Metinde belirsiz sayıda olan ve okunamayan harfleri gösterir.

ϕ : Her bir dörtlük sonrası koyulan Moğol kökenli Uygur imlâ işaretini gösterir.

{ } : Metinde okunması gereken şekli gösterir.

() : Metinde yazılmayan ünlüleri (defektif imlâ) ve çeviride anlam bütünlüğünü sağlamak için dışarıdan eklenen kelimeyi gösterir.

' : Birleşik yazılan sözcükleri birbirinden ayırır.

- : Metinde ayrı yazılan kısım veya morfemi gösterir.

? : Metinde bulunan ve günümüz Türkçesine çevirisi yapılamayan kelimeyi gösterir.

= : Türkçe bir kelimenin başka bir dilde karşılığını göstermek için kullanılır.

ALFABE VE TRANSLİTERASYON/ TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

	Harfler	Transliterasyon	Transkripsiyon
1.		'/ ''	e/ a
2.		ç	ç
3.		d	d
4.		q	q/ ğ
5.		z/ ž/ j	z/ j
6.		k	k/ g
7.		l	l
8.		m	m
9.		ṅ/ n	ṅ/ n
10.		p	b/ p
11.		q/ q̇	q/ ğ
12.		r	r
13.		s	s/ ş
14.		ş	ş
15.		t	t/ d
16.		v	v
17.		'wy/ wy/ w/ 'w	ö/ o/ u/ ü
18.		y/ 'y	y/ ı/ i
19.		ŋ	nk

ǎ : a, tek elifle yazılan a

ǎe : iki elifle yazılan e

ǒ : y'siz yazılan ö

ǒu : y'siz yazılan ü

đ : d yerine yazılan t

đ : t yerine yazılan d

ñ : üstü noktayla yazılan n

ş : z yerine yazılan s

ş : altta iki noktayla yazılan ş

z : s yerine yazılan z

ğ : üstte iki noktayla gösterilen ğ

ķ : üstte iki noktayla yazılan ķ

z : ž/ j veya ç yerine kullanılan z

KISALTMALAR

a. g. e.	adı geçen eser.
AÜDTCF D.	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi.
AYS III	Ölmez, <i>Altun Yaruk Sudur III.</i>
B	Batı.
BHSD	Buddhist Hybrid Sanskrit Dictionary.
BK	Bilge Kağan Yazıtı.
bkz.	Bakınız.
BT I	Hazai-Zieme, Berliner Turfan Texte I.
BT II	Röhrborn, Berliner Turfan Texte II.
BT III	Tezcan, Berliner Turfan Texte III.
BT V	Zieme, Berliner Turfan Texte V.
BT VII	Kara-Zieme, Berliner Turfan Texte VII.
BT VIII	Zieme, Berliner Turfan Texte VIII.
BT IX	Tekin, Berliner Turfan Texte IX.
BT XIII	Zieme, Berliner Turfan Texte XIII.
BT XVIII	Zieme, Berliner Turfan Texte XVIII.
BT XXI	Wilkins, Berliner Turfan Texte XXI.

C	cilt.
Çev.	çeviren.
D	Doğu.
DLT	Atalay, Divanü Lügati't-Türk.
DSDU	Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang.
DTS	Nadelyayev vd., Drevnetjurkskij slovar'.
ED	Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century-Turkish.
Ed.	Editör.
ETŞ	Eski Türk Şiiri.
EUTS	Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.
haz.	hazırlayan.
hend.	hendiadyoin (=ikileme).
KB	Kutadgu Bilig.
KT	Kültigin Yazıtı.
M. Ö.	milattan önce.
M. S.	milattan sonra.
mad.	maddesi.

Maytrı	Tekin, Maytrisimit.
MW	Monier Williams, Sanskrit English Dictionary.
No	numara.
Or.	Orient.
OTWF	Erdal, Old Turkic Word Formation.
Örn.	Örneğın.
Pal.	Palice.
S.	sayı.
s.	sayfa.
SD	Gharib, Sogdian Dictionary.
SG	Soka Gakkai, Dictionary Of Buddhism.
SH	Soothill-Hodous, A Dictionary of Sanskrit Buddhist terms.
Skr.	Sanskritçe.
Sogd.	Soğdca.
Suv.	Radloff, <i>Suvarṇaprabhāsa-Sūtra</i> , Ölmez, <i>Altun Yaruk III</i> .
TDAY-B	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten.
TDK	Türk Dil Kurumu.
TM	Türkiyat Mecmuası

TT I	Bang-Gabain, Türkische Turfan-Texte I.
TT II	Bang-Gabain, Türkische Turfan-Texte II.
TT III	Bang-Gabain, Türkische Turfan-Texte III.
TT IV	Bang-Gabain, Türkische Turfan-Texte IV.
TT IX	Gabain-Winter, Türkische Turfan-Texte IX.
TT V	Bang-Gabain, Türkische Turfan-Texte V.
TT VI	Bang-Gabain-Arat, Türkische Turfan-Texte VI.
TT VII	Arat, Türkische Turfan-Texte VII.
TT VIII	Gabain, Türkische Turfan-Texte VIII.
TT X	Gabain, Türkische Turfan-Texte X.
UW	Uigurisches Wörterbuch.
Uyg.	Uyгурca.
vb.	ve benzeri.
vd.	ve diğerleri.
Yun.	Yunanca.
ZDGM	Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft.

1. GİRİŞ

1. 1. Buddha ve Buddhizmin Oluşumu

Buddha ismi, “uyanmak, bilincinde olmak, bilmek anlamlarına gelen “budh” kökünden türemiş bir kelimedir.¹ “Beden isteklerini yenerek Tanrısal bilgiye ulaşan ermiş”² anlamına da gelmektedir. Bu ad, Siddharta Gautama (Gotama)’ya verilmiş ve “aydınlanmış” sıfatına dayandırılmıştır.³

Buddha’nın hayatı hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri “tarihî anlatıma göre Buddha” ve “mitolojik anlatıma göre Buddha”⁴ görüşleridir.

Tarihî Buddha, M.Ö. 563-483 yılları arasında Kuzey Hindistan’da yaşamıştır.⁵ “Taraī” adındaki bataklık ve ormanlarla kaplı bir bölgede doğmuştur. Bu konuyla ilgili ilk bilgi, 1896 yılında bulunan ve Kral Aśoka tarafından M.Ö. 250 yılında diktirilen abidede görülmektedir. Üzerinde “Burada ulu (zat) doğdu” yazısı bulunmaktadır. Yine aynı bölgede, 1898 yılında “Piprāvā” denilen yerdeki mezarlıkta bulunan kaplardan birinde “Bu kap, Śākya soyundan Ulu Buddha’nın kutsal eşyasıdır ve Sukiti’nin ve kardeşlerinin, oğullarının ve kadınlarının vakfidır” ibaresi bulunmuştur. Bunlar Buddha’nın doğup büyüdüğü bölgeyi işaret etmektedir.⁶

¹ Juan Mascora, *Dhammapada Gerçeğe Giden Yol*, Çeviren: M. Ali Işım, İstanbul, 1992, s. 78.

² Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul, 1993, s. 90.

³ Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara, 2009, s. 225.

⁴ Abdurrahman Küçük, a. g. e.

⁵ Korhan Kaya, *Buddhistlerin Kutsal Kitapları*, Ankara, 1999, s. 13.

⁶ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul, 1983, s. 157.

Buddha'nın asıl adı Siddhatta (Skr. Siddhārtha), aile adı Gotama (Skr. Gautama)'dır. Babasının adı Suddhodana'dır ve bugün Nepal sınırları içerisinde kalan Śākya krallığının hükümdarı olmuştur. Annesi Kraliçe Māyā'dır.⁷ Babası Kṣatriya sınıfından olduğu için Buddha da Kṣatriya (savaşçılar, asiller) Kastı'na mensup olmuştur.⁸ Annesinin Buddha'nın doğumundan yedi gün sonra öldüğü rivayet edilmektedir. Sülâlesinin ismi Śākya'dır ve bu sebeple kendisine “Śākya soyunun inzivacısı” unvanı verilmiştir.⁹ Ayrıca “Śākya kabilesinin bilgisi, Śākyalıların sessiz zahidi” anlamındaki “Śākyamuni” de Buddha olmadan önce ona verilen isimlerden birisidir. Buddha, “ilhama kavuşmuş, aydınlanmış, uyanmış” anlamında ona sonradan verilen bir sıfattır. Buddha olduktan sonra verilen unvan ise “Tathāgata”dır ve “hakikate ulaşan/ mükemmel” anlamlarına gelir.¹⁰

Yaşadığı zamanın töreleri gereği Buddha 16 yaşındayken prenses Ysodharā ile evlenerek sarayında rahat ve lüks bir hayat geçirmiştir. Ancak hastalık, yaşlılık, ölüm gerçekleriyle tanışınca yaşamın ve gerçeğin ne olduğu konusunda dayanılmaz bir istek duymaya başlamış ve 29 yaşına geldiğinde sarayını terk etmiştir. O sırada doğan çocuğuna ise “engel” anlamına gelen “Rāhula” ismini vermiştir. Çünkü bu bebeğin yeni başladığı yol için bir engel teşkil ettiğini düşünmüştür. Gotama altı yıl boyunca Ganj vadisinde dolaşmış ve birçok ünlü öğretmenle tanışmıştır. Onların sistemlerini denemiş, çile yöntemlerini uygulamış ancak bunlar onu tatmin etmemiştir. O dönemde bulunan Brahman ve Upanishad okullarında uygulanan din metotlarını tamamen terk etmiş ve kendi yolunda yürümeyi sürdürmüştür.¹¹ Bu altı

⁷ Korhan Kaya, a. g. e.

⁸ Mehmet Taplamacıoğlu, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, Ankara, 1966, s. 201.

⁹ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Otağ Yayınevi, İstanbul 1983, s. 157.

¹⁰ Abdurrahman Küçük, 2009, s. 226.

¹¹ Korhan Kaya, 1999, s. 13.

yıl boyunca uyguladığı katı riyazetin sonucunda acı ve sıkıntı dolu bir hayat geçirmiştir. Bunların bir çözüm olmadığı sonucuna vararak ne saraydaki lüks hayatın ne de keşişliğin aradığı şey olmadığını anlamış ve bu iki hayat dışında bir “Orta Yol” olabileceği kanaatine varmıştır. Vardığı bu “Orta Yol Doktrini”ni de “Sekiz Dilimli Yol” olarak açıklamıştır. Bu yolu izleyerek bütün acı ve ızdırabın kaynağına ulaşmış ve “aydınlanmış” anlamına gelen “Buddha” olmuştur.¹²

Buddhistler arasında yaygın olan Buddha'nın mitolojik hayatıdır. Bu anlatıma göre, Buddha dünyaya gelmeden önce Tusita Cenneti'nin 33. katında yaşayan tanrısal bir varlıktır ve hayatın kötülüklerine çıkış bulmak amacıyla belli bir süre insan bedeninde yaşamıştır.

Buddha'nın doğumuyla ilgili çeşitli rivayetler vardır. Bu rivayetlerden ilki, Buddha'nın annesinin Buddha doğmadan önce bir rüya görmesi ve bu rüyada ona doğacak olan çocuğunun ileride bir mürşit olacağını bildirilmesidir. Annesi Māyā, Buddha'nın, karnına beyaz bir fil şeklinde girdiğini görmüş ve daha sonra onu Kapilavastu'dan ailesinin yanına giderken Lumbini koruluğunda doğurmuştur. Onun doğumu ile yerde ve gökte çeşitli alâmetler görülmüştür. Bazı azizler gökte meydana gelen bu olaylardan dolayı doğan çocukta 32 alamet olduğunu fark etmişlerdir. Bu alametler onun büyük bir kişi olacağına ve önemli işler başaracağına kanıt sayılmış ve “her arzusuna, her gayesine kavuşan” anlamına gelen “Siddhārtha” adı verilmiştir. İkinci bir rivayet ise Siddhārtha'nın babası, gitmiş olduğu falcılardan oğlunun ileride bir Buddha olduğunu öğrenmiştir. Bunu engellemek için oğlunu saray zevklerine hapsedmiş ve iyi bir eğitim imkânı sağlamıştır. Siddhārtha bu dönemde evlenerek bir

¹² Abdurrahman Küçük, 2009, s. 226-227.

çocuk sahibi olmuştur. Bir gün babasının yasağına uymayarak saraydan dışarı çıkmış ve saray dışındaki hayatın kendi yaşadıklarından ibaret olmadığını anlamıştır. Çünkü sarayın dışındaki ilk gün bir ihtiyara, ikinci gün bir hastaya, üçüncü gün bir cenazeye, dördüncü gün bir dilenci keşişe rastlamış ve bu gördükleri sonrasında evine dönerek ailesi uykuda iken atına binip sarayı terk etmiştir. Buddha vardığı ormanda üzerindeki mücevherleri ve atını uşağına vererek onu saraya göndermiştir. Daha sonra saçını kökünden keserek suya atmış ve oradan geçen fakir biriyle elbiselerini değiştirmiştir. Çeşitli zahit gruplarının içerisinde bulunmuştur ancak manevî sükun ve huzura ulaşamayarak yalnız başına ormana çekilmiştir.¹³ Gotama adını kullanarak altı yıl, bir deri bir kemik kalıncaya kadar çok sert bir züht hayatı yaşamıştır.¹⁴ Bu hayat da onu tatmin etmemiş ve iki aşırılık arasında bir yol bulmaya çalışmıştır. Altı yıl sonunda Uruvela yakınındaki Neranjara Nehri kıyısındaki yabani bir incir ağacı (*Bodhi* Ağacı) altında¹⁵ oturarak hayatın, ölümün, evrensel acı ve ızdırabın sırrını keşfetmiş, zihni aydınlanmış ve “Buddha” olmuştur. İlk vaazını Benares’te Sarnath Geyik Parkı’nda kendisinin yanında bulunan beş vaizine yaptırmış ve bu vaazı “kanunun tekerleğini döndürmek” diye adlandırmıştır.¹⁶ Bundan sonra 45 yıl boyunca krallara, köylülere, Brahmanlara, kast dışı insanlara, zenginlere, yoksullara ve her sınıftan insanlara öğretisini anlatmıştır. 80 yaşına geldiğinde Uttar Pradeş bölgesinde bulunan Kusinara’da ölmüştür.¹⁷

¹³ Abdurrahman Küçük, 2009, s. 227.

¹⁴ Annemaria Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul, 1999, s.126.

¹⁵ Louis Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, Çev. Sadrettin Karatay, Ankara, 1986, s. 237.

¹⁶ Abdurrahman Küçük, 2009, s. 228.

¹⁷ Korhan Kaya, 1999, s. 14.

1. 1. 1. Buddhizmin Yayılışı

Buddha'nın yaşadığı dönemde Hindistan'daki yaygın din Brahmanizmdir. Buddhizm, Brahmanizme bir tepki olarak ortaya çıkmıştır ancak bu Buddhizmin Brahmanizmin içinden çıktığı gerçeğini değiştirmez.¹⁸ “Buddhizm dininin yegâne gayesi, bu dünya ızdıraplarından kurtuluştur. Bazı noktalarda sosyal çevrenin geleneklerine karşı olan bu doktrin, kurucusu olan Buddha tarafından kendi hayat tecrübesinden çıkarılmıştır. Bu durum diğer dinlerle karşılaştırıldığında Buddhizmin orijinalliğini gösterir.¹⁹ İşte bunu ifade eden ve seyrek olarak Brahmanlar tarafından da kullanılmış olan kelimenin anlamı ‘sönme’dir.”²⁰

Buddhizmin yayılmasındaki en etkili rolü Buddha'nın oluşturduğu *samgha* teşkilatı üstlenmiştir. Buddha, bu teşkilatta bulunanların her birinin ayrı bir yöne giderek insanlara tebliğde bulunmalarını istemiştir.²¹ Kendisi de hayatı boyunca inandığı hakikatleri vaazlarında anlatmış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir.²² Buddha öldükten sonra üç konsül toplanmıştır. İlk konsülde Buddhizmin kutsal kitabı Pali-Kanon'u oluşturan ilk iki metin olan *Vinaya Piṭaka* ve *Sūtra Piṭaka* tespit edilmiştir. İkinci konsülde manastır hayatıyla ilgili çeşitli unsurlar belirlenmiş, bu konularda çeşitli tartışmalar yaşanmış ve çeşitli konularda ihtilaflara²³ düşülmüştür. Bu ihtilaflardan dolayı çeşitli gruplar ortaya çıkmış ve bu gruplar daha sonra oluşacak

¹⁸ İlhan Güngören, *Budizm Bir Yaşama Sanatı*, İstanbul, 1994, s. 75.

¹⁹ Félicien Challaye, *Dinler Tarihi*, Çev. Samih Tiryakioğlu, Ankara, 1960, s. 66.

²⁰ Walter Ruben, *Buddhizm Tarihi*, Çev. Abidin İtil, Ankara, 1947, s. 105.

²¹ Baki Adam, *Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, İlahiyat Önlisans Programı, Dinler Tarihi Kitabı*, Eskişehir, 2000, s. 24.

²² Walter Ruben, “Budizma'nın Menşei ve Özü”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları*, Ankara, 1943, s. 123.

²³ Geniş bilgi için bkz. Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi-II*, İstanbul, 2009, s. 249-251.

olan mezheplerin temelini oluşturmuştur.²⁴ Üçüncü konsül ise M.Ö. 3. yüzyılda, Maurya kralı Aśoka döneminde toplanmıştır. Buddhizm işte bu dönemde, Aśoka'nın Buddhizmi kabul etmesiyle ve onun çabalarıyla Hindistan'da ve çevresindeki ülkelerde yayılmıştır. Aynı dönemde Ganhāra ve Kaşmir bölgelerine de girmiştir.²⁵ Ayrıca ikinci konsülde ortaya çıkan fikir ayrılıkları bu dönemde de alevlenmiş ancak Kral Aśoka'nın gayreti sayesinde üstesinden gelinmiştir. Onun zamanında Buddhizm Hindistan, Seylan, Suriye, Mısır, Makedonya ve Yunanistan'a kadar yayılmıştır. Türkistan'a Buddhizmin girişinin de bu dönemde olduğunu savunanlar vardır.²⁶ Ancak Maurya hanedanlığının yıkılmasından sonra yerine kurulan Şunga, Kuşan ve Gupta krallıkları döneminde Ak Hunlar'ın saldırılarıyla birçok dinsel merkez zarar görmüş ve Buddhizm bu dönemde Hindistan'a gerileyerek, Hindistan'ın kuzeyine ve güneyine yayılmıştır. "645'de Hindistan'a gelen Çinli gezgin Xuanzang birçok manastırın yok edildiğini anlatır."²⁷

²⁴ Abdurrahman Küçük, 2009, s. 229-231.

²⁵ Annemarie von Gabain, "Der Buddhismus in Zentralasien", *Religionsgeschichte des Orients in der Zeit der Weltreligionen*, Leiden, s. 500.

²⁶ Abdurrahman Küçük, 2009, s. 233.

²⁷ Korhan Kaya, 1999, s. 30.

1. 1. 2. Buddhizmin Bölünüşü ve Mezhepleri

Buddha'nın ölümünden sonra toplanan ikinci konsülde çıkan görüş ayrılıkları Buddhizmin çeşitli mezheplere bölünmesine yol açmıştır. Bu bölünme sonrası üç mezhep ortaya çıkmıştır: Theravāda (küçük araç), Mahāyāna (büyük araç) ve Vajrayāna (sert araç, elmas araç) mezhepleri.

Mezheplerin araç olarak adlandırılmasının sebebi, insanı selamete götüren bir araba sayılmasındandır. Küçük araba hafiftir ve bir tek insanı selamete erİştirebilir; büyük araba ise daha geniştir ve inanan kendisiyle birlikte başkalarını da bu arabaya bindirebilir.²⁸

Theravāda mezhebi, Theravada/ Sarvastivadin grubunun oluşturduğu mezheptir. Bu grup geleneksel görüşü tercih etmiştir.²⁹ Theravāda herkese açık değildir, meditasyon ve sıkı disiplinden yanadır.³⁰ Belirtildiği üzere sadece bireysel kurtuluş esastır.

Bu mezhebe göre Buddha tektir, sadece azizler (arhatlar), geleceğin Buddha'sı Maitreya olabilir.

Theravāda, ilkel Buddhist kilisesinin tezlerini muhafaza eder. Bu mezhebe göre *nirvāna*, nesne ile öznenin, ben ile kâinatın yok olması yani katıksız yokluk demektir. Bu yüzden bu doktrine “metafizik nihilizm” adı da verilmiştir.³¹

²⁸ Félicien Challaye, 1960, s. 77.

²⁹ Abdurrahman Küçük, 2009, s. 231-232.

³⁰ Korhan Kaya, 1999, s. 28.

³¹ Félicien Challaye, 1960, s. 77.

Bu mezhep, Buddha'nın öğretilerinin ahlaki yönleri üzerinde ısrar eder ve insanın mutsuzluğundan kurtulmasının tek yolunun dünyevî arzularından arınmasıyla gerçekleşeceğini söyler. Bodhisattvalara ve diğer Buddhalara inanmazlar. Onlar için sadece Gotama vardır.

Theravāda mezhebindekilere göre Śākyamuni kendisini Buddha yapmış ve dolayısıyla tanrı olmuş bir insandır. Bu görüş, bazı din âlimlerine göre tarihselliği küçük düşürücü bir olgudur. Çünkü onlara göre bir insan büyük bir tanrı hâline gelemez. Bunun yanında *nirvāna* içinde kaybolduğu varsayılan bir kurtarıcıyı kabullenmeye rıza göstermek gerekir. Bundan dolayı o dönemde kurulan okullardan birisi olan Lokattara okulu Buddha'nın oturduğu gökten ayrılmadığını ve insanların görmüş olduğu Buddha'nın ise gökteki Buddha tarafından yaratılmış bir hayalden (nirmita) başka bir şey olmadığını ileri sürer. Bu dokeist³² Buddhabilim açıklaması ilerleyen zamanlarda ortaya çıkan Mahāyāna mezhebi tarafından tamamen değiştirilir. Bu değişim Buddhizmde kökten bir yenilenmeye yol açmıştır.³³

Theravāda bugün Seylan ve Burma başta olmak üzere Tayland ve Kamboçya'daki hâkim mezheptir.³⁴

Mahāyāna ise insanlığın hemen hepsi için memnuluk verici ve daha az paradoksal fikirler getirmiştir. Bundan dolayı insanlar Buddha dinine daha çok uyum sağlamışlardır. Theravāda'daki arhat (aziz) ülküsüne yani mümkün olduğu kadar çabuk *nirvānaya* girip kendi kişisel selâmetini sağlayan azize karşılık Mahāyāna,

³² Dokeizm (Yun. dokeō, “-miş gibi gördüm”): Bazı ilk Hıristiyanlar tarafından zındıklık olarak kabul edilen ve İsa'nın bedeninin ne bir hayal ne de gerçek olduğunu, ilahi bir töz olduğunu ve acısının da görünüşte olduğunu savunan öğretidir.

³³ Mircea Eliade, 2009, s. 254.

³⁴ Ekrem Sarıkçıoğlu, 1983, s. 169.

Bodhisattva yani gelecekteki Buddha ölküsünü ileri sürer. Buna göre Buddha, insanları selâmete ulaştırmak için yeryüzünde kalmakta ve *nirvāna* girişini geride bırakmaktadır.³⁵ Theravāda'daki esasa göre Buddha göktedir ama görüldüğü üzere Mahāyāna bunu reddeder. Mahāyāna mezhebindekiler Buddha'yı tanrılaştırmıştır ve bunun yanında herkesin bir Buddha olabileceği görüşünü de savunmuştur.

Mahāyāna'ya göre ulaşılacak ideal, yalnız kendi *nirvānasını* arayan arhat değil, ruhban dışı kişilik de olabilen Bodhisattvalardır. Onlara göre arhatlar, merhameti hikmet kadar geliştirememişlerdir. “Bodhisattva, başkalarının kurtuluşunu kolaylaştırmak için kendi kurtuluşunu sonsuza dek erteleyen, iyi niyet ve merhamet örneği bir kişiliktir.”³⁶ Mahāyāna okulu, bencilce *nirvānasına* çekilen Theravāda mezhebindeki Buddha tipi yerine Bodhisattvalar'a inanır. Onlara göre Bodhisattvalar kendi kurtuluşlarından önce öteki varlıkların kurtuluşlarını sağlayan kutsal varlıklardır.³⁷

Theravāda mezhebi ruhun gerçekdışılığı (Skt. *nairātmya*) üzerinde durur ancak Mahāyāna evrensel boşluğu (Skt. *śūnyatā*) benimser. Evrensel boşluk öğretisi, gerçeklik evrenini boşaltarak dünyadan kopuşu kolaylaştırır.

Mahāyāna mezhebine göre birçok Bodhisattva vardır. Bunlardan bazıları Maitreya, Avalokiteśvara ve Mañjuśrī'dir.³⁸

Maitreya, Hıristiyanlıktaki mesih, Faraklit/ Paraklit inancı gibi Buddhizmdeki “gelecek bir kurtarıcı” inancı sonucunda ortaya çıkmıştır. Asıl adı Ajita'dır. Bütün

³⁵ Félicien Challaye, 1960, s. 77-78.

³⁶ Mircea Eliade, 2009, s. 256.

³⁷ Hervé Rousseau, *Dinler Tarihi*, Çev. Sinan Kocapınar, İstanbul, 1974, s. 95.

³⁸ Mircea Eliade, a. g. e.

ilimleri ve doğru yolları bilen yüksek bir Buddha'dır, tanrıların ve insanların kurtarıcısıdır. Vücutunda 32 *laksana* (Skr. *dvātriṃśadvaralakṣaṇa*)³⁹ ve pek çok yan alamet vardır. Buddhistlere göre Maitreya, Buddha gibi refah içinde büyüyecek ve Buddhizmin dört kutsal hakikatini ilan edecektir.⁴⁰

Avalokiteśvara evrenin efendisidir. Güneş ve ay gözlerinden, toprak ayaklarından, rüzgar ağzından oluşmuştur. Dünyayı elinde tutar ve cildinin her gözeneği dünyanın bir sistemini barındırır. İnsanı her türlü tehlikeye karşı korur, duaları geri çevirmez.⁴¹ Merhamet doludur ve lânetlilerin acısını dindirmek için cehenneme inmiştir.⁴² “Gautama Buddha'nın Bodhisattva şekli Avalokiteśvara, mürakabedeki şekli ise Amitābha adını taşıyordu.”⁴³

Mañjuśrī hikmetin timsalidir ve ilim sahiplerini korur. İyi talihi simgeler. Çin Buddhizminde önemli bir yere sahiptir.⁴⁴

Dini, vicdanların çeşitliliğine uydurmak amacıyla Mahāyāna mezhebi tarafından bu Buddhalar ortaya çıkarılmıştır. “Mahāyāna, Theravāda'ya göre daha az entellektüalist, daha az riyazetkâr, daha az kötümserdir.”⁴⁵

Mahāyāna Buddhizmi Kuzey Buddhizmi olarak adlandırılmış ve Çin, Kore, Japonya gibi ülkelerde yayılarak günümüze kadar gelmiştir. Bünyesinde Lamaizm,

³⁹ Geniş bilgi için bkz. Sema Barutçu Özönder, “Eski Türkçede Buddha'nın 32 Lakşanası”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1987*, Ankara, 1992, s. 11-33.

⁴⁰ Abdurrahman Küçük, 2009, s. 259-260.

⁴¹ Mircea Eliade, 2009, s. 257-258.

⁴² Félicien Challaye, 1960, s. 78.

⁴³ Walter Ruben, 1947, s. 127.

⁴⁴ Mircea Eliade, a. g. e., s. 258.

⁴⁵ Félicien Challaye, a. g. e.

Çin Buddhizmi, Zen Buddhizmi, Niciren Buddhizmi gibi çeşitli Buddhizmleri barındır.⁴⁶

Vajrayāna (elmas taşı) mezhebi, bozulmaya yüz tutan Buddhizmin gitgide Hinduizm'e yaklaşması sonucu Mahāyāna mezhebinin içinden ortaya çıkmıştır. Müslümanlar tarafından 712 yılında Sind'in alınması bu mezhebin ortaya çıkışını hızlandırmıştır.

Vajrayāna, Mahāyāna mezhebinin öğretilerine büyüler katarak uzak *nirvāna* hedefinden ziyade zihnî tecrübeyi yoğunlaştırmayı esas alan ve Doğu Hindistan'da (şimdiki Bihar, Orissa, Bengal) gelişen Tantrik kökenli bir akımdır.⁴⁷ Herkesin uygulayamayacağı, disiplin ve serbestliği bir arada içeren, renkli fakat zor bir yoldur.⁴⁸ Bu mezhep, kurtuluşu ve aydınlanmayı büyülü alıştırmalarda görür.⁴⁹

Japonya'daki Shingon Buddhizmi Vajrayāna mezhebine mensuptur. Bu mezhep özellikle Tibet'te ve Moğolistan'da, Japonya'nın bazı bölgelerinde, Çin ve Nepal'de yaygındır.⁵⁰

⁴⁶ Abdurrahman Küçük, 2009, s. 273.

⁴⁷ Abdurrahman Küçük, 2009, s. 234.

⁴⁸ Harun Güngör, 1999, s. 29.

⁴⁹ Ekrem Sarıkçıoğlu, 1983, s. 170.

⁵⁰ Abdurrahman Küçük, 2009, s. 274.

1. 1. 3. Buddhizmin Temel Öğretileri

Buddhizmin esas öğretileri “Dört Soylu Gerçek”, “Sekiz Dilimli Yol” ve “On İki Sebep” olarak gösterilebilir. Bunların yanında *reenkarnasyon*, *karma*, *nirvāna*, *tritatna*, *bağımlı varoluş* gibi inanışlar da vardır.⁵¹

1. 1. 3. 1. Dört Soylu Gerçek

Tanrı fikrinin zayıflamaya başladığı Buddha öncesi Hindistan’da kurtuluş ve hidayet fikirleri önem kazanmaya başlamıştır. Varlık, ruhî bir prensibin maddeye bağlanması olarak görülmüştür ve bunun da neticesi ızdıraptır. Duyular hayatı da ızdırap ve şaşkınlık olarak adlandırılmıştır. Bunların yanında hastalık, ihtiyarlık gibi dünyevî eksiklikler, ruhî prensibin madde içindeki ezikliği olarak algılanarak bu bağ ve ızdıraptan kurtulma arzusu günden güne artmıştır. “Ölüm canlıyı dünyadan kurtarmaz, buna tenasüh engel olur. İnsan başka varlıklarda tekrar doğabilir, bedenden bedene gezebilir.” düşünceleri oluşmaya başlamıştır. Bu doğum ve ölüm okyanusundaki şaşkınlık *samsāra* olarak adlandırılmış, ruhun insan yahut hayvan vücudundaki yerini ahlakî davranışları tespit etmiştir. Bu tasavvura *karma* (amel, iş) denilmiştir. Bu bahsedilenler içinde yetişmiş olan Buddha, bulduğu hidâyet ve kurtuluş yolunu “Dört Soylu Gerçek” olarak ilân etmiştir.⁵²

1. Iızdırap (Uyg. *emgek*⁵³, Skr. *duḥkha*, *duḥkhasatya*, Pal. *dukkha*)⁵⁴

⁵¹ Geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009, s.249-261.

⁵² Ekrem Sarıkçıoğlu, 1983, s. 162.

⁵³ Geniş bilgi için bkz. Reşit Rahmeti Arat, “Uygurlarda İstıhlara Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1942, s. 366.

⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. F. Sema Barutçu, “Buddha’nın Dört Asil Gerçeği”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*, Ankara, 1996 s. 373-423; Korhan Kaya, *Buddhistlerin Kutsal Kitapları*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 22-28.

Skr. *duḥkha* sözcüğünün ilk anlamı “acı, keder, ızdırap”tır. Var olmak *duḥkha*yı oluşturur. Üç çeşit *duḥkha*dan söz edilebilir:

- a) Sıradan acılar (Pal. *dukkha dukkha*),
- b) Değişimlerin yarattığı acı (Pal. *viparināma dukkha*),
- c) Birleşimlerden oluşan acı (Pal. *samkhāra dukkha*).⁵⁵

Buddha Benares’te verdiği vaazda şöyle demiştir: “İşte ey keşişler, ızdırap hakkındaki kutsal gerçek! Doğum ızdıraptır, yaşlılık ızdıraptır, hastalık ızdıraptır, ölüm ızdıraptır, sevilmeyle birleşmek ızdıraptır, sevilenden ayrılmak ızdıraptır, arzunun gerçekleşmemesi ızdıraptır, bizi kendilerine bağlayan bütün nesnelere ızdıraptır.”⁵⁶

2. Izdırabın kaynağı (Uyg. *emgek togmak*, Skr. *samuyada*, *duḥkhasamuyada*, *samuyada satya*, Pal. *dukkha samudaya ariyasaçça*):

Izdirabın doğuşunu ve kaynağını açıklar. Buna göre ızdırabın kaynağı, istek, iştah ve yeniden doğmaları belirleyen “susuzluk” (Skt. *tanhā*) tur. Bu susuzluk kendisine sürekli yeni doyumlar arar.⁵⁷

3. Izdirabın ortadan kaldırılması (Uyg. *emgek ölçmek*, *emgek kidermek*, Skr. *nirodha*, *duḥkhanirodha*, *nirodhasatya*, Pal. *dukkha nirodha ariyasaçça*)

Izdiraptan kurtuluşun iştahların ortadan kaldırılmasında yattığını açıklar. Bu gerçek

⁵⁵ Korhan Kaya, *Buddhistlerin Kutsal Kitapları*, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 25.

⁵⁶ Félicien Challaye, 1960, s. 71.

⁵⁷ Mircea Eliade, 2009, s. 108.

nirvāna ile eşdeğerlidir. Çünkü *nirvānaya* verilen isimlerden birisi de “susuzluğun yok olması” (Skr. *tanhākkaya*)dır.⁵⁸

4. Izdırabın ortadan kaldırılmasına giden yol (Uyg. *emgectin ozgu kurtulgu yol*, Skr. *mārga*, *mārgasatya*, Pal. *dukkhanirodhagāminīpatipadā*, *magga*)

Buddha'nın önermiş olduğu yol ne aşırı çile yolu ne de nefis isteklerine düşkünlük yolu olmuştur. Buddha bu ikisinin arasındaki orta yolu önermiştir. Kişi *nirvānaya* ancak bu orta yolun hükümlerine uyarsa gider.

⁵⁸ Mircea Eliade, 2009, s. 108.

1. 1. 3. 2. Sekiz Dilimli Yol (Skt. *Ārya 'ṣṭāṅga mārgaḥ*):

Buddha “Dört Soylu Gerçek”i ifade ederken önce hastalığı tespit eden, sonra bunun nedenini keşfeden, daha sonra bu nedenin ortadan kaldırılmasına karar veren ve en sonunda bu nedenin ortadan kaldırılmasını sağlayan araçları bir Hint tıp yöntemi gibi uygulamıştır.⁵⁹

1. Doğru Görüş (Skr. *samyag-dṛṣṭi*): Sürekli olarak beden, his ve düşünceyi kontrol altında tutmayı amaçlar.

2. Doğru Anlayış (Skr. *samyag-samkalpa*): Buddha’nın dört öğretisini yaparak kurtuluşa ereceğine inanmayı amaçlar.

3. Doğru Sözlülük (Skr. *samyag-vāk*): Yalandan, dedikodudan, küfürden ve boş konuşmaktan kaçınmak.

4. Doğru Davranış (Skr. *samyag-karmānta*): Zinadan, öldürmekten, çalmaktan kaçınmayı gerektirir.

5. Doğru Yaşama Biçimi (Skr. *samyag-ājīva*): Başka bir canlıya zarar vermeden geçimini sağlamayı kasteder.

6. Doğru Çaba, Doğru Uygulama (Skr. *samyag-vyāyāma*): Zihni kötü düşüncelerden uzaklaştırarak, faydalı şeylere yönlendirmeyi amaçlar.

7. Doğru Bilinçlilik (Skr. *samyag-smṛti*): Ahlâki niyetleri kontrol etmek gerektiğini anlatır.

⁵⁹ Mircea Eliade, a. g. e.

8. Tam Uyanıklık (Skr. *samyag-samādhī*).⁶⁰ Her vakit uyanık olmayı gerektirir.

Bu sekiz madde, *Maha Paribbana Sutta*'da geçen üç ana maddenin sonradan genişletilmiş şeklidir.⁶¹ Bunlar; *sīla* (ahlak davranışı), *samādhī* (mental disiplin) ve *prajñā* (hikmet) maddeleridir.

⁶⁰Geniş bilgi için bkz. İlhan Güngören, *Buda ve Öğretisi*, Yol Yayınları, İstanbul, 1994, s.126-127; F. Sema Barutçu, "Buddha'nın Dört Asil Gerçeği", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 373-423

⁶¹ Abdurrahman Küçük, 2009, s. 256.

1. 1. 3. 3. On İki Sebep (Skr. *Pratitya samutpāda*, Pal. *Patiçça samuppāda*):

Buddhizmde birbirini izleyen ve birbirinin doğumuna neden olan olaylar zinciri on iki sebeple bağdaştırılmıştır.

Buddhizmde bitmek bilmeyen bir yeniden doğuş silsilesi vardır ve bu silsile içerisinde bir eziyet yumağı taşır. Başta insan olmak üzere bütün canlılar bir hayattan öteki hayata geçerler (tenasüh/ ruh göçü). Ancak sadece insanlar bu göçten kurtulup *nirvānayı* kazanabilirler. İşte insanın sürekli olarak yeniden doğmasının sebebi bu on iki ilke ile açıklanabilir. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır:

1. **Bilgisizlik** (Uyg. *biligsiz bilig*,⁶² Skr. *avidyā*, Pal. *avicca*)
2. **Mental oluşum** (Uyg. *tavranmak*, Skr. *saṃskāra*, Pal. *samkhāra*)
3. **Bilinç/ Şuur** (Uyg. *bilig köñül*, Skr. *viññāna*, Pal. *vinnāna*)
4. **Ad ve Biçim** (Uyg. *at öñ*, Skr. *nāmarāpa*, Pal. *nāmarupām*)
5. **Altı Duyu** (Uyg. *altı kaçıg*, *altı kaçıg orunlar*, Skr. *ṣaḍ-āyatana*, *indriya*, Pal. *ṣalāyatana*)
6. **Dokunma** (Uyg. *bürtmek*, Skr. *sparśa*, Pal. *phassa*)
7. **Duyuş** (Uyg. *täginmek*, Skr. *vedanā*, Pal. *vedana*)
8. **İstek** (Uyg. *az bilig*, Skr. *trṣṇā*, Pal. *tanhā*)
9. **Varlığa bağlanma** (Uyg. *tutyak ya da tutunyak*, Skr. *upādāna*, Pal. *upadāna*)
10. **Var Olma** (Uyg. *kılınç*, Skr. *bhava*, Pal. *bhava*)
11. **Doğum** (Uyg. *tugmak*, Skr. *jāti*, Pal. *cāti*)
12. **Ölüm** (Uyg. *karımak*, *ölmäk*, Skr. *jarā-maraṇa*).⁶³

⁶² Etü. karşılıkları için bkz. Mağfired Kemal, *Buddhist Türk Çevresi Eserlerinde Metafor*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.

Bu on iki ilke, ruhun ölmezliği veya sonsuzluğu gibi bir Şeyin olmadığının Buddhizmde kanıtı olarak gösterilir.

Her fiil bir sebeple ortaya çıkar, o fiilin bitiŐi de başka bir fiilin baŐlamasının sebebidir. Bu döngü bu Şekilde devam eder. Bu yüzdenden nedensellik çemberi olarak da adlandırılmış ve “on iki ubuklu bir tekerlek” Şeklinde de ifade edilmiştir.⁶⁴

⁶³ Abdurrahman Kuük, 2009, s.256; Korhan Kaya, 1999, s. 25.

⁶⁴ İlhan Güngören, 1994, s. 104.

1. 1. 4. Buddhizmin Kutsal Kitapları

Buddha hayatı boyunca vaazlarını sadece sözlü olarak yapmış, yazılı bir metin oluşturmamıştır. Ancak Buddha'nın ölümünden sonra oluşturulan konsüllerde, Buddhist rahipleri dinin temel öğretilerini içeren kutsal metinleri oluşturmak için bir araya gelmişlerdir. Metinlerin tam olarak hangi konsül zamanında yazıldığı bilinmemektedir. Metinler rahipler tarafından oluşturulduğundan, yazılanların Buddha tarafından söylenip söylenilmediği de bilinmemektedir.

Buddhistlerin kutsal kitapları *Tripitaka* (Üç Sepet, Uyg. üç erdini, üç ağılık *nom*) şeklinde adlandırılmıştır. Bu kitaplar *Vinaya Piṭaka*, *Sūtra Piṭaka* ve *Abhidharma Piṭaka* olmak üzere üç bölüme ayrılır.

Vinaya Piṭaka (disiplin sepeti), *saṃgha* (buddhist cemaati) ve keşişlerle ilgili kural ve kaideleri içine alır. *Sūtra Piṭaka* (vaazlar sepeti) ise Buddha'nın öğretilerini ve konuşmalarını içeren bölümlerden oluşur. *Abhidharma Piṭaka* (en üstün doktrin sepeti), Buddhizmin temel öğretileriyle ilgili felsefî açıklamaları ve psikolojik yorumları içerir.⁶⁵

⁶⁵ Abdurrahman Küçük, 2009, s. 262-264.

1. 2. Türklerin Buddhizmi Kabulü

Çin vakanüvislerinin yazdıklarına göre Gök Tanrı, güneş, ay, yer, su, ata, ateş kültleri Şamanizmin esasını oluşturmuştur. Bu kültürler Hunlar başta olmak üzere M.Ö. 2. yüzyılda Hunlara tâbi olan Vu-huanlar, kuzeyde kurulan Siyenpi sülâlesi idaresindeki Proto-Moğollar ve M.S. 3. yüzyılda ortaya çıkan Toba sülâlesi döneminde de devam etmiştir.⁶⁶ Bunlar gibi bu bölgede başka devlet kuran kavimler de doğudan Çin mitolojisi ve felsefesi, güneyden Hint-Tibet Buddhizmi, batıdan Zerdüşitizm ve Maniheizm gibi dinlerin etkisine maruz kalmışlardır. Asya'ya ve Ön Asya'ya doğru yayılırken 1. yüzyılda Batı Türkistan'ı, daha sonra da Doğu Türkistan'daki Türkleri büyük ölçüde etkilemiştir.⁶⁷

Yukarıda belirtildiği gibi Buddhizm, özellikle M.S. 2. yüzyılda Gandhara ve Baktriya'dan Harezmi ve Soğdiana'ya geçmiş ancak Zerdüşitlik ve Mani Dini karşısında pek tutunamasa da Çin'in kervan yolları boyunca Buddhist tapınaklarında faaliyetine devam etmiştir. Güneye doğru uzanan kervan yolu üzerinde Hotan ve Miran; kuzeye giden yol boyunca ise Tumşuk ve Kuça şehirlerinde, 3.-4. yüzyıllardan itibaren kurulmaya başlayan, "Vihara" denilen Buddhist manastırlarında "toyin" adı verilen Buddhist rahipler, bu dinin propagandalarını yapmışlardır.⁶⁸

Çin kaynaklarından *Nirvāna Sūtra*'nın Köktürk Devleti döneminde, kağan T'opa (Tatpar)'nın isteğiyle Türkçeye çevrilerek kağana gönderildiğini öğrenmekteyiz

⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s. 5.

⁶⁷ Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara, 2009, s. 225.

⁶⁸ Ünver Günay, Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Ankara, 1997, s. 111.

(581).⁶⁹ Bu bilgilerin yanı sıra I. Köktürk Kağanlığı döneminden kalan Bugut yazıtı da Türklerin Buddhizm ile olan ilişkisinin başladığının kanıtıdır. Ancak II. Köktürk Kağanlığı döneminde Buddhizmin din olarak benimsendiği yönünde herhangi bir bilgi yoktur. Hatta Orhun abidelerinde görüleceği üzere bu dönemde Buddhizm söz konusu dahi değildir:

“üze türük teñrisi türük ıduk yiri subı ança etmiş” (KTD 10)⁷⁰

yukarıda(ki) Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar

“üze türük teñrisi <türük> ıduk yiri subı ança etmiş erinç” (BKD 10)⁷¹

yukarıda(ki) Türk Tanrısı (ve) kutsal yer (ve) su (ruhları) şöyle yapmışlar
şüphesiz

“üze teñri ıduk yer sub [eçim k]agan kuutı taplamadı erinç” (BKD 35)⁷²

yukarıda(ki) Tanrı (aşağıdaki) kutsal Yer (ve) Su (ruhları ile) amcam hakanın
ruhu tasvip etmedi hiç şüphesiz

“biriki bodunug ot sub kılmadım” (KTD 27)⁷³

birleşik halkı ateş (ile) su (gibi birbirlerine düşman) etmedim.

⁶⁹ Şinasi Tekin, “Bibliyografya: A. v. Gabain Der Buddhismus in Zentralasien (Orta Asya'da Burkancılık=Budizm) Handbuch der Orientalistik, Çıkaran: B. Spuler, Birinci Bölüm: Yakın ve Orta Doğu, Sekizinci cilt -Din- İkinci Kısım: Büyük dinler devrinde Doğu'nun Din Tarihi E. J. Brill, 1961, S. 496-514”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1962*, Ankara, 1988, s. 277.

⁷⁰ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ankara, 2010, s.26.

⁷¹ Talat Tekin, a.g.e.

⁷² Talat Tekin, a.g.e.

⁷³ Talat Tekin, a.g.e.

Anlaşılacağı üzere II. Köktürk devletinin hâkimiyetinin başlamasından Uygur devletinin kurulma sürecine kadar Köktürk devletinde Kök Tengri inancı hâkim olmuştur. Zaten Çin gezgini Hui Chao da 720li yıllarda İç Asya'da yaptığı gezilerinde Buddha öğretilerini benimseyen Türklerin, manastırlarının ve keşişlerinin olmadığını söyler.⁷⁴ Ayrıca Uygur devletinde Kül Bilge ve Moyun Çor Kağanlar döneminde de din aynı kalmıştır. Ancak Böğü Kağan döneminde Mani dini benimsenmiştir.

⁷⁴ Johan Elverskog, *Uygur Buddhist Literature*, Brepols, Turnhout, 1997, s. 6.

1. 2. 1. Uygurların Buddhizmi Kabulü

Uygurların Çin kaynaklarında M.Ö. Ding-ling, M.S. ise T'ie-le şeklinde adlandırılan boylardan geldikleri söylenmiştir.⁷⁵ Bilge Kagan Kitabesi'nde ise ilk defa 716 yılındaki olaylar sırasında Uygur adının geçtiğini görülmektedir. Ayrıca Karabalsagun, Şine Usu, Tez II, Suci, İyme I ve Şivet Ulan yazıtlarında da Uygur adına rastlanılmaktadır. Çin vesikalarında ise “Hui-hu, Hui-ho, Hoi-ho, Wei-ho, Wei-wu gibi çeşitli şekillerde geçmektedir.⁷⁶

Uygur adının anlamı ve etimolojisi hakkında ise çeşitli görüşler mevcuttur. Kaşgarlı'ya göre “kendi kendine yeter”⁷⁷, Nemeth'e göre “uy- fiilinden türeyerek oluşum”⁷⁸, Ebu'l-Gazi Bahadır Han'a göre ise “uy-, yapış-“⁷⁹ fiillerine dayandırılmaktadır.

Uygurlar, 744 yılında Göktürk devletine son vererek 745'te Kutlug Bilge Kagan önderliğinde Ötüken Uygur Devleti'ni kurmuşlardır. 762 yılında Böğü Kagan döneminde Maniheizmi kabul etmişler ve 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılmışlardır. Devletleri yıkılan Uygurlar Çin sınırına, Turfan ve Tarım bölgelerine göçmeye başlamışlardır. Bunların bir bölümü Kansu bölgesine gelerek Kansu Uygur Hanlığı'nı kurmuşlardır. Dun-huang (Bin Buddha) mağaraları ve Tang-oh ırmağının batısındaki Kumul'a giden yol bu bölgeden geçer. Çok eski zamanlardan beri Buddhist rahipler bu mağaralara yerleşerek Buddhizmi yaymışlardır. Ayrıca

⁷⁵ *Türk Ansiklopedisi*, C. XXXIII, Fasikül 265, Ankara, 1983, s. 131.

⁷⁶ Saadettin Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi*, Ankara 2009, s. 29-30.

⁷⁷ Besim Atalay (Haz.), *Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*, C. 1, 2. baskı, Ankara, 1985, s. 111-112.

⁷⁸ Erkin Emet, “Uygur Türkleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. II, Ankara, 2002, s. 406.

⁷⁹ Muharrem Ergin, *Ebu'l-Gazi Bahadır Han, Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terâkime)*, İstanbul, 1974, s. 28-29.

Buddhizmin en fazla yayıldığı yer, hanlığın kurulduğu bu bölge olmuştur.⁸⁰ Kansu bölgesine yerleşmeyen diğer Uygur Türkleri ise Turfan bölgesine yerleşerek Turfan Uygur Devleti'ni kurmuşlardır. Bu devlet Koçu Uygur Devleti olarak da adlandırılmaktadır.

Turfan, Tarım Havzası içerisinde bulunmaktadır. Bu havza İç Asya'nın en önemli bölgesi olmuştur. Bu havza içerisinde bulunan Kaşgar ve Turfan (Kuça) bölgeleri Theravāda mezhebine, Yarkent ve Hotan bölgeleri ise Mahāyāna mezhebine katılmışlardır.⁸¹

9. yüzyılda Turfan (Koçu) bölgesine yerleşen Uygurlar eski dinleri olan Maniheizmi bırakmaya başlayarak kitleler hâlinde Buddhizmi benimsemişlerdir. Ancak Maniheizm tamamıyla etkisini yitirmemiş, Buddhizmle aynı dönemde uzun süre varlığını korumuştur. 982 yılında Koço'ya gelen ve gözlemleri sonucunda Koço'da bir Mani tapınağının yanında elli Buddhist tapınağının olduğunu söyleyen Çin elçisi Wang Yande'nin yazdıkları buna kanıt olarak gösterilebilir.⁸²

Uygurlar arasında Mahāyāna Buddhizmi, onun Tantrik kolu Theravāda mezhebine göre daha fazla yayılma göstermiştir. Bu, Buddha'nın telkin ettiği öğretilerin yanı sıra Mahāyāna mezhebinin girdiği ülkelerin örf ve adetleriyle uyum içerisine girebilmesiyle açıklanmaktadır.⁸³ Mahāyāna mezhebi, Uygur Türkçesinde "uluğ kölüngü" olarak adlandırılmış olup bu dönemde Sanskritçeden ve Çinçeden

⁸⁰ Harun Güngör, "Eski Türklerde Din ve Düşünce", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 1, Ankara, 2002, s. 271.

⁸¹ Louis Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, Çev. Sadrettin Karatay, Ankara, 2011, s. 241.

⁸² Johan Elverskog, 1997, s. 7.

⁸³ Ünver Günay, 1997, s. 125.

pek çok eser Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu yüzden Uygur Türkçesi ve özellikle Uygurların dinî edebiyatı büyük gelişme göstermiştir.⁸⁴

14. yüzyılın sonlarına kadar bu bölgede Buddhizm devam etmiş ancak daha sonra bu bölge İslamlaşmaya başlamıştır.

Hem Çin hem de İslam tarihî kaynaklarına göre 15. yüzyılın ikinci yarısının sonlarına kadar Turfan'da yaşayanlar arasında hala Buddhistler var olmuştur. Ming Hanedanlığı'na ait "Batı Bölgeleri Büyükelçiliğinin Kayıtları" (yazarı Chen Cheng) kitabında şunlar yazılmıştır: "Turfan halkı Buddhisttir. Burada pek çok manastır bulunmaktadır." Buna ek olarak tarihçi Hafız Abru "Tarih Antolojisi" kitabında, 1420 yılında "Timurlulardan bir heyetin Pekin'den dönüş yolu üzerindeki Turfan'dan geçerken yöredeki halkın hala Buddhizme inandıklarını" söyler.⁸⁵

⁸⁴ Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, Ankara, 2006, s. 35.

⁸⁵ Geng Shimin, "Budist Uygur Edebiyatı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, Ankara, 2002, s. 1446.

1. 3. Buddhist Dönemi Uygur Edebiyatı

Buddhist Uygur Dönemine ait ilk eserlerin 9. ve 10. yüzyıllarda yazıldığı görüşü yaygındır ancak bu görüşün tersine Xiao Ming Di isimli Çin kaynağında Muhan Kagan döneminde (553-572) Buddhizmin kabul edildiği belirtilmektedir. Başka bir Çin kaynağına göre ise Tapar Kagan döneminde (572-581) Buddhizm kabul edilmiş hatta *Mahāparinirvāṇa Sūtra* isimli eser Tapar Kagan'a sunulmuştur. Bu eserin Çince yazıldığı ve sonradan Soğdca'ya tercüme edildiği düşünülmektedir.⁸⁶ Bugut yazıtında da Buddhizmin etkisi görülmektedir. “Öyle ki, bu dini benimsemiş olasılığıyla ilgili olarak Tanrıların bir soruşturma töreni (2. yüz, satır 7), bu inanca katılma gibi kabul edilen Bumin Kagan'ın ruhunun çağırılması (satır 8-10), hükümdarın yeni bir samgha yaptırmasıyla ilgili emri (satır 10) ve ayrıca Türklerin ona verdiği ‘lütuflar’ (3. yüz, satır 1-2) anlatılmaktadır... Mu-han'ın ardılı ve Bugut yazıtını yazdıran Tatpar, Buddhizmi kabul etmiş ve yeni dinine bağlı bir kişi olarak tanınıyordu. Çin'deki baskıdan kaçan Buddhistler ona sığınmışlardı. Buddha heykeli yaptırmış ve büyük tapınaklar inşa ettirmişti.”⁸⁷

Uygur edebiyatının büyük bir bölümünü Buddhist çevresinde yazılmış olan metinler oluşturur. Bunların arasında Buddhizm ilkelerinin yer aldığı çeşitli eserlerin çevirileri de mevcuttur. Bu çeviri edebiyatı iki bakımdan önemlidir. İlki, bugün artık kayıp olan ve başka şekillerde muhafaza edilmiş olan birçok metin sadece Uygur Türkçesine olan çevirileriyle günümüze ulaşmıştır. İkincisi, bu eserler Türk dilleri tarihinin ve eski Türk kültür tarihinin paha biçilmez hazineleridir.⁸⁸

⁸⁶ Johan Elverskog, *Uygur Buddhist Literature*, Brepols, Turnhout, 1997, s. 5-6.

⁸⁷ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul, 2002, s. 26.

⁸⁸ István Vásary, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, Çev. İsmail Doğan, İstanbul, 2007, s. 149-150.

Uygur edebiyatındaki metinler Soğd alfabesinden geliştirilmiş olan Uygur yazısıyla yazılmıştır. Sık sık olmasa da bu metinlere Çin alfabesiyle birtakım eklemelerin de yapıldığı görülür. Ayrıca Uygur alfabesi kadar yaygın olmasa da Brahmi ve Tibet alfabelerinin de eserlerde kullanıldığı görülür.⁸⁹ Eserlerde birden fazla alfabenin kullanılmasının sebebi, İç Asya'daki Türklerin yaşadıkları yer itibariyle birden fazla kültür ve dinin tesiri altına girmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

Uygur alfabesinin kullanılmaya başlandığı tarih kesin olarak bilinmemektedir. Gabain, Uygurca ilk metin örneklerinin 840 yılından önce Koçu'ya gelen Türkler tarafından 750-827 yılları arasında yazıldığını belirtir.⁹⁰ Uygur Türkleri, Göktürk döneminden beri dinî, siyasî ve ticarî alışverişte buldukları Soğdlardan ticarî yeteneklerle beraber, inanç sistemi ve Soğd alfabesinin işlek (kürsif) bir türünden oluşan alfabeyi de devralarak Uygur alfabesini geliştirmişler ve bu alfabeyi resmî alfabeleri yapmışlardır.

Uygur alfabesi, IV- XVII. yüzyıllar arasında Doğu Türkistan, Harezm ve Altın Ordu bölgelerinden İstanbul'a kadar uzanan bir coğrafyada kullanılmıştır. Ayrıca çeşitli kaynaklara göre, Uygur alfabesinin kullanımıyla birlikte kitap basma sanatı 10. yüzyıllara doğru Uygurlar tarafından keşfedilmiştir. Kağıt üzerine baskıda tek harf kalıpları ilk kez Uygurlar tarafından kullanılmıştır. Bugünkü modern basımın temeli de bu baskı biçimidir.⁹¹

1.3.1. Buddhist Dönemi Uygur Eserleri

⁸⁹ Johan Elverskog, 1997, s. 10.

⁹⁰ Annemarie von Gabain, "Eski Türkçenin Yazı Dili", Çev. Sabit Paylı, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1959*, Ankara, 1998, s. 311-329.

⁹¹ Gülçin Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, İstanbul, 2004, s. 43-44.

Buddhistlerin külliyyatını meydana getiren eserler *Tripitaka* (Üç Sepet)'da toplanmıştır. *Tripitaka* Uygur Türklerince “üç erdini, üç ağılık” olarak adlandırılmıştır. Bunlar: *Vinaya Piṭaka*, *Sūtra Piṭaka* ve *Abhidharma Piṭaka* şeklinde üç sepete ayrılmıştır.

Reşit Rahmeti Arat “Uygurlarda İstılahlara Dair” makalesinde Buddhist dönemi eserlerini şu şekilde ifade etmiştir: “Buddhist mezhebinin temelini teşkil eden hazine (Skr. *Piṭaka* “receptacle”, Eitel, 93a; Uyg. *ağılık* (ağı-lık, ağı “mülk, servet”) üç kısımdan (Skr. *Tripitaka* “the collections (treasuries)”, Eitel, 150b; Uyg. *üç ağılık nom*) terekküp eder:

a) Skr. *sūtra*, mezhep ayetleri; uyg. *nom bitig*

b) Skr. *vinaya*, ahkâma ait eserleri; uyg. *nom, törü*.

c) Skr. *abhidharma*, akaide ait eserler.⁹²

1. Vinaya Piṭaka (Disiplin Sepeti)

Vinayalar, “Rahip/ keşiş olanlar ve rahip olmayanlar ile ilgili hususlar, rahip ve rahibelerin uyması gerekli kaideler, ayinler, vaazlar, besinler, beslenme kuralları ve giyinme şekilleri gibi kurallar bu sepette/ bölümde yer alır.”⁹³ Buddhist Uygur edebiyatında *Vinaya Piṭaka* türünden yazılmış olan metinler birkaç tanedir:

⁹² Reşit Rahmeti Arat, “Uygurlarda İstılahlara Dair”, *Makaleler*, C. I, Ankara, 1987, sayfa. 365.

⁹³ Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara, 2009, s. 262.

-*Karmavācāna* diye adlandırılan *vinayalar* manastır kıyafetlerinin nasıl kullanılacağına dairdir. Brahmi alfabesiyle yazılmıştır ve Sanskritçe-Uygurca olmak üzere iki dilli bir eserdir.⁹⁴

-*Pravāranā Sūtra*; Buddhist bir rahibin yağmurlu geçen bir mevsim süresince çekildiği inzivadan sonra yapacaklarını anlatır.

-*Vinayavibhanga*; *Karmavācāna* gibi Brahmi alfabesiyle yazılmış, Sanskritçe ve Uygurca olmak üzere iki dille yazılmış bir eserdir.

Mehmet Ölmez tarafından belirtildiği üzere, “son dönem Uygurca metinlerden *İnsadi Sūtra* adıyla yayımlanan metin *vinayalara* yakındır.”⁹⁵ Bu türdeki metinler üzerine Wolfgang Scharlipp tarafından bir çalışma yapılmıştır ve bu çalışmanın Semih Tezcan tarafından çevirisi de yayımlanmıştır.⁹⁶ Peter Zieme’nin Berlin Turfansammlung’da bulunan bir parça ile *İnsadi Sūtra* ile benzerlik gösteren parçaları tespit ettiği bir yazısı bulunmaktadır.

2. Sūtra Piṭaka (Vaazlar Sepeti)

“Kelime olarak “bağ, ip” anlamına gelen *sūtra* terim olarak Buddhist öğretisi ile insanlar ve yaşayışları arasındaki bağı işaret eder. Buddha ve bazı öğrencilerinin, devirlerindeki kimseler ile olan konuşmalarını, vaazlarını ve hitabelerini içeren *sūtralar*, beş ana bölümden (Skt. *nikaya*) oluşur ve her bölüm de kısa kısa *sūtralar*dan

⁹⁴ Dieter Maue ve Klaus Röhnborn’un Ein buddhistischer Katechismus in alttürkischer Sprache und tibetischer Schrift”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, S. 134, Halle, 1984, s. 301.

⁹⁵ Mehmet Ölmez, “Kurzer Überblick über die Buddhistische Übersetzungsliteratur in Alt türkisch (Eski Türkçe Budist Çeviri Edebiyatına Kısa Bir Bakış)”, *Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış: Nevin Önberk Armağanı*, Ankara, 1997, s. 244.

⁹⁶ Wolfgang Scharlipp, “Kurzer Überblick über die buddhistische Literatur der Türken”, *Materialia Turcica*, C. 6, Bochum, 1980, s. 37-53.

meydana gelir. Bu koleksiyonda sadece *Dört Kutsal Gerçek* ve *Sekiz Dilimli Yol* gibi Buddhist öğretinin en önemli öğeleri değil aynı zamanda her Buddhist için gerekli bilgiler de yer alır.”⁹⁷ *Sūtralar dharma* (öğreti)’yı açıklayan en önemli kaynaklardır.⁹⁸ Buddhizmi yayma amacıyla yazılmış oldukları için Buddhist Uygurlar tarafından *sudur* şeklinde adlandırılmış ve oldukça hacimli eserler günümüze ulaşmıştır. *Altun Yaruk*, *Sekiz Yüklemek*, *Kuanşi İm Pusar* gibi eserler Türkçe *sūtralara* örnek gösterilebilir. Bunların yanında *Dişastvustik*, *Udānavarga*’dan çeşitli parçalar Türkçeye çevrilen *sūtralar* arasındadır. *Avādanalar*, *Buddha biyografileri* ve *jatākalar* (Uyg. *çatik*) da *sūtra* grubuna dâhil edilir.⁹⁹

3. Abhidharma Piṭaka (En Üstün Doktrin Sepeti)

Buddhistlerin “Üç Sepet”inden üçüncüsüdür. *Abhidharma Piṭaka*’lar, *Sūtra Piṭakalar*’dan daha ayrıntılıdır. Ancak her ikisi de aynı bilgileri aktarır. Buddhizmin temel öğretileri ile ilgili felsefi açıklamaları ve psikolojik yorumları içeren genişletilmiş *Doktrin Sepeti*’dir. Bu sepet, *sūtraların* halk için ve savunma tarzındaki doktrininin yedi kitap/ yedi alt bölüm içinde özetlenmesinden ve başlıklı listeler hâlinde işlenmesinden ibarettir. Bu metinlerde Buddhist terminoloji sözlük gibi işlenir ve uzun eşanlamlılar sözlüğü verilir.¹⁰⁰

Doğrudan *Abhidharma* literatürüne ait Türkçe eserler elimize ulaşmasa da bu literatüre ait düz yazı yorumların Türkçeye çevirileri bulunmaktadır. Vasubandhu tarafından kendi şiir düzenindeki *Abhidharmakosakārikā*’sına yazdığı *Abhidharmakosabhāṣya* isimli eser de bu literatüre örnek gösterilebilir. Bunlardan

⁹⁷ Abdurrahman Küçük, 2009, s. 262.

⁹⁸ Korhan Kaya, *Buddhistlerin Kutsal Kitapları*, Ankara, 1999, s. 47.

⁹⁹ Eserler üzerine yapılan çalışmaların bibliyografileri için bkz. Adam Volker, Jens Peter Laut, Andreas Weiss, *Bibliographie Alttürkischer Studien*, Wiesbaden, 2000; Johan Elverskog, *Uygur Buddhist Literature*, Brepols, Turnhout, 1997.

¹⁰⁰ Korhan Kaya, a. g. e.

birisi Sanskritçe-Türkçe olmak üzere iki dille neşredilmiştir.¹⁰¹ Türkçedeki *Abhidharmakośabhāṣya* ve diğer *sūtralarla* ilgili yorumlar için Elverskog'un çalışmasına bakılabilir.¹⁰² Sema Barutçu Özönder'in de bu eser hakkında bir makalesi mevcuttur.¹⁰³

¹⁰¹ Sema Barutçu Özönder, "Eski Türklerde dil ve Edebiyat", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 3, Ankara, 2002, s. 492.

¹⁰² Johan Elverskog, *Uygur Buddhist Literature*, Silk Road Studies I, Brepols, Turnhout, 1997.

¹⁰³ Sema Barutçu Özönder, "Abhidharmakośabhaṣṭikā-tattvārtha-nāma'nın Eski Uygurca Tercümesinde Bir Parça", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 34, Ankara, 1990, s. 11-25.

1.3.2. Buddhist Dönemi Uygur Eserlerinin Keşfi

İç Asya'ya yapılan seferlerde, birçoğu bilinmeyen dillerde olan el yazmaları, sanat eserleri ve antikalar ortaya çıkmıştır. Bu seferlerin kaşiflerinden birisi olan İngiliz subayı Bower, 1890 yılında Koçu'dan Sanskrit diliyle yazılmış bir el yazması getirmiştir.¹⁰⁴ Bu yazma daha sonra Prof. R. Hoernle tarafından okunmuş ve yazmanın 4. yüzyıla ait olduğu kanısına varılmıştır. 1892'de ise Fransız Dutreuil de Rhines tarafından Hotan'dan satın alınan el yazmasının da Prakrit dilinde yazılmış ünlü bir Buddhist çalışma olan "Dharmapada" olduğunun anlaşılması üzerine Rus, İngiliz ve Japon hükümetleri, Tarım havzasında arkeolojik çalışmalar yürütmek için çeşitli ekipler oluşturmuşlardır.¹⁰⁵ Felsefeciler ve Doğu Bilimciler tarafından büyük ilgi odağı olan bu metinler, Avrupalı gezginler ve birçok hükümet yetkilisi aracılığıyla satın alınmıştır.

İlk araştırma seferi 1889-1890 yıllarında Ruslar tarafından yapılmıştır. Turfan seferi sırasında G. E. Grumm Grzhimajlo ve M. V. Pevtsov tarafından bazı el yazmaları bulunmuştur. Daha sonra Kaşgar'da Rus Konsolosu olan N. R. Petrovskij tarafından satın alınan diğer yazma eserler de Rusya İlimler Akademisi'ne yollanmıştır.

Rusların yapmış olduğu araştırma seferleri sırasında elde edilen yazma eserler göz önünde bulundurulduğunda en geniş koleksiyonun N. N. Krotkov tarafından oluşturulan eserler olduğu görülmektedir. N. N. Krotkov, ilk olarak Koço ve Urumçi'ye gitmiş, sadece bu iki şehirden 4073 parça yazma eser toplayarak Rusya İlimler

¹⁰⁴ Louis Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, Çev. Sadrettin Karatay, Ankara, 2011, s. 210-211.

¹⁰⁵ Geng Shimin, "Budist Uygur Edebiyatı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, Ankara, 2002, s. 1446-1447.

Akademisi'ne yollamıştır. Bu koleksiyonlar 1909-1910, 1914-1915 yıllarında S. S. Oldenburg ve 1909-1911, 1913-1914 yıllarında S. E. Malov tarafından genişletilmiştir. Bu yazma eserlerin hepsi bugün St. Petersburg'daki Vostokovedeniya Enstitüsü'ndedir.

İpek Yolu'ndaki ikinci seferi yapan ülke İngiltere olmuştur. Bu sefer Macar kaşif Marc Aurel Stein tarafından finanse edilmiştir. A. Stein 1900-1901, 1906-1908 ve 1913-1915 yıllarında Doğu Türkistan ve Dunhuang'a üç ayrı sefer düzenlemiştir. A. Stein, bu üç araştırma seferinden ikincisi sırasında Bin Buddha Mağaraları'nı keşfetmiştir. Bu mağaralarda çeşitli dillerde, duvarlar dolusu yazma eserler bulmuştur. Bu yazmalar arasında yer alan Buddhist Uygur eserleri bugün British Library'de A. Stein Koleksiyonu'nda muhafaza edilmektedir.

Almanlar da Doğu Türkistan'a dört ayrı sefer düzenlemişlerdir. Bu seferler Albert Grünwedel ve Albert von Le Coq yönetiminde, 1902-1903, 1904-1905, 1905-1907, 1913-1914 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Diğer dillerdeki birçok eser ve el yazmaları ile karşılaştırıldığında Buddhist Uygur el yazmalarını elde etme açısından en başarılı seferler bunlar olmuştur. Bu el yazmaları Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften) ve Berlin Hint Sanat Müzesi (Museum für Indische Kunst in Berlin)'nde muhafaza edilmektedir.¹⁰⁶ L. Ligeti bu eserler için "Berlinli âlimler bu tozlu, yırtık pırtık metinlere bir göz gezdirdikleri zaman Turfan seferlerinden gelen yazma eserlerin 24 çeşit yazı ile, 17

¹⁰⁶ Johan Elverskog, 1997, s. 2-3.

ölü, bir kısmı bilinmeyen dille yazıldıkları meydana çıkmış oldu.”¹⁰⁷ çıkarımını yapmıştır.

Dördüncü araştırma gezisi Japon Count Otani tarafından finanse edilerek üç ayrı sefer hâlinde gerçekleştirilmiştir. İlk sefer C. Otani tarafından 1902-1904, ikinci sefer ise Tachibana Zuichō tarafından 1908-1909 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Bu seferler “Otani Seferleri” olarak bilinmektedir. Bu seferler sırasında bir kısmı Buddhist döneme ait olan yaklaşık 2800 yazma eser ele geçirilmiştir.¹⁰⁸ Japonlar elde ettikleri sonuçların yalnızca bir kısmını yayınlamışlardır. Bu yüzden Japon sefer heyetinin sandıklarında neler gizlendiği hala bilinmemektedir.¹⁰⁹

Fransız hükümeti tarafından görevlendirilen Paul Pelliot da 1906-1909 yıllarında gerçekleştirdiği Doğu Türkistan seferinde birçok yazma eser elde etmiştir. Bunlar Paris’teki Bibliothèque National ve Guimet Müzesi (Musée Guimet)’ndedir.

Bu seferlerde elde edilen koleksiyonların yanı sıra, Çin’de Beijing Ulusal Kütüphanesi’nde *Xuanzang Biografisi*, *Daśakarmapathāvadānamāla*, *Maitrisimit eserleri* ve Stockholm’de 41 yaprak Buddhist Uygur metni bulunmaktadır. Ayrıca Helsinki Üniversitesi Kütüphanesi, Japonya Tenri Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve Ankara Etnoğrafya Müzesi’nde çeşitli el yazmaları mevcuttur.¹¹⁰

¹⁰⁷ Louis Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, Çev. Sadrettin Karatay, Ankara, 2011, s. 221.

¹⁰⁸ Johan Elverskog, a. g. e.

¹⁰⁹ Louis Ligeti, a. g. e.

¹¹⁰ Johan Elverskog, 1997, s. 4-5.

1.3.3. Buddhist Dönemi Uygur Edebiyatında Şiir ve Çalışılan Eser

Eski Uygur edebiyatında şiirle ilgili kavramları ifade etmek için çeşitli sözcükler kullanılmıştır. Bunlar; *koşuğ*, *takşut*, *küg*, *şlok* (Skr. *śloka*), *padak* (Skt. *pādaka*), kavi (Skr. *kāvya*), *baş* ve *başik* kelimeleridir.

Buddhist Uygur şiirinde kullanılan nazım birimi genellikle dörtlüktür. Ancak bentlerde bulunan dize sayılarının değiştiği, dizelerdeki hece sayılarının belli bir düzene tabi olmadığı, ölçü ve kafiye kurallarına uymayan, serbest nazım tekniğiyle yazılmış eserler de mevcuttur. Örneğin manzum olarak yazılan hikâyelerde (avadāna ve jātaka) dörtlük kuralına tam olarak uyulmadığı ve bentlerdeki dize sayısının ikiden sekize kadar değiştiği görülmektedir. Bunlar gibi ikilik, beşlik, altılık, sekizlik nazım birimiyle yazılan manzumelerle birlikte nazım birimine ayırmanın mümkün olmadığı şiirler de bulunmaktadır. Şiirlere ait diğer bir unsur ise aliterasyona bağlı olarak ortaya çıkan baş kafiye ve son kafiyeden faydalanılmış olmasıdır. Genel itibariyle baş kafiye tercih edilmiş, daha çok gramer aliterasyonuna bağlı olarak ortaya çıkan son kafiyenin de yer yer kullanıldığı gözlenmiştir.¹¹¹

Buddhist Uygurlardan kalan manzumelerin çoğu dinî eserlerdir. Çoğunlukla Buddhizmi öğretmek amacıyla yazılmış didaktik parçalar mevcuttur. Ancak “anı teg orunlarta” (öyle yerlerde) redifiyle sonlanan ve 4 parçadan oluşan, Reşit Rahmeti Arat’ın çalışmasında bulunan ETŞ 8 numaralı şiir, Uygur edebiyatının ilk pastoral şiiri sayılabilir. Ayrıca “Maitreya Övgüsü” gibi övgüler ve eser sonlarındaki dua ve yakarış parçaları da mevcuttur. Genellikle *sūtraların* içerisinde bulunan *jātaka* ve

¹¹¹ Sema Barutçu Özönder, “Eski Türklerde Dil ve Edebiyat”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 3, Ankara, 2002, s. 495-496.

övgü metinlerinde manzum parçalar bulunmaktadır. İçerikleri bakımından çeşitli sınıflamalar oluşturulmuştur.¹¹²

Buddhist çevreye ait Uygur şiiri üzerine en önemli çalışma ilk olarak Reşit Rahmeti Arat tarafından oluşturulmuştur. Bu çalışmada Buddhizm temelinde yapılan 25 eser işlenmiştir.¹¹³ İkinci büyük çalışma ise Peter Zieme tarafından (60 parça) yapılmıştır.¹¹⁴ Ayrıca Gerhard Doerfer başta olmak üzere Şinasi Tekin, Talat Tekin, Osman Fikri Sertkaya, Sema Barutçu Özönder ve Mehmet Ölmez'in de Buddhist dönem Türk şiiri üzerine toplu çalışmaları mevcuttur.¹¹⁵

Reşit Rahmeti Arat'ın Eski Türk Şiiri adlı çalışmasında Buddhist dönemi Türk şiirine ait eserlerin incelendiği bölümde bazı Türk şairlerinin de isimleri geçmektedir. Bunlar; Singku Seli Tutung, Ki-Ki, Prajña-şri, An-tsang, Asıg Tutung, Çısuva Tutung, Kalım Keyşi'dir. Bu çalışmada bulunan eserlerin büyük bir kısmı (948 mısra) Londra British Museum'da Or. 8212/ 108 numara ile kayıtlı olan Uygurca bir mecmuadan alınmıştır.

Üzerinde çalışılan bu eser de British Museum Or. 8212/ 108 numarada kayıtlı bulunmaktadır. “anı teg orunlarta” şiiri ile başlayan bu mecmua, International Dunhuang Project (Uluslararası Dunhuang Projesi) kapsamına alınmış olup 54.

¹¹² Geniş bilgi için bkz. Peter Zieme, *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang*, Budapest, 1991, s. 5-8.

¹¹³ Reşit Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, Ankara, 2007.

¹¹⁴ Peter Zieme, *Buddhistische Stabreimdichtung Uiguren (BT XIII)*, Berlin, 1985.

¹¹⁵ Gerhard Doerfer, *Formen der älteren türkischen Lyrik*, in *Studia uralo-altaica* Nr. 37. Universität Szeged, 1996; Şinasi Tekin, “Uygur Edebiyatının Meseleleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, II/ 1-2, 1965, s. 26-67; Talât Tekin, Osman Fikri Sertkaya, *Türk Dili Dergisi*, *Türk Şiiri Özel Sayısı I*, [*Eski Türk Şiiri*], S. 409, Ankara, 1986; Sema Barutçu Özönder, “Maniheizt ve Buddhist Çevrelerde Türk Şiiri”, *TDAY-Belleten*, Ankara, 1991, s. 69-87; Mehmet Ölmez, “Eski Türk Şiirine Kısa Bir Bakış”, *Hece Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı*, 2001, s. 7-14.

sayfasının başından 62. sayfasının sonuna kadar olan kısım British Museum'dan tedarik edilmiştir.

Eser 151 satır, 200 mısra ve 50 dördlükten oluşmaktadır. Eser baş kafiye sistemiyle yazılmıştır ve Reşit Rahmeti Arat tarafından yedi ayrı bölüme ayrılmıştır.

İlk bölüm “(13A) On Türü Niyâz Usülü (Uyg. *on kut kolunç yorığı*)” olarak adlandırılmıştır. Bu bölümde 10 niyaza denk gelen 10 dördlük bulunmaktadır. Mısraların sonları noktalarla kesinleştirilmiş olup 1. çoğul şahıs emir kipi olan “-alım/-elim” ile birbirlerine bağlanmıştır.¹¹⁶ Eserin genelinde mısralardaki hece sayısı 14 olarak düzenlenmiş olup nadir olmak üzere 13 ve 15 heceli birkaç mısraya da rastlanmaktadır.

İkinci bölüm “(13B) Ara-Parçası” olarak adlandırılmıştır. 54. sayfa 5. satırdan 56. sayfa 5. satıra kadar olan bu bölüm üç dördlüğü kapsamaktadır. Bu bölüm ilk bölüme göre içerik olarak dua mahiyetinde olduğundan ve şekil olarak kendisinden önceki ve sonraki dördlüklerden ayrıldığından bu şekilde adlandırılmıştır.

Üçüncü bölüm “(13C) Canlılara Faydalı Olmak” şeklinde adlandırılmış olup 56. Sayfa 5. satırdan 58. sayfa satıra kadar olan bölümü kapsayan 16 dördlükten ibarettir. İçerik olarak “kut kılmak” ile ilgilidir. İlk bölümde olduğu gibi bu bölümdeki mısralar da 1. çoğul şahıs emir kipi ile çekimlenmiştir.

Dördüncü bölüm “(13D) Ara-Parçası” şeklinde adlandırılmış olup 58. sayfa 17. satırdan 59. sayfa 9. satıra kadar olan üç dördlüğü kapsamaktadır. 2. bölümde olduğu

¹¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Reşit Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, Ankara, 2007, s. 126-133.

gibi şekil bakımından diğer dörtlüklerden farklıdır. Ayrıca diğer bölümlerden farklı olarak 15 heceli mısralardan oluşmaktadır.

Beşinci bölüm “(13E) İtiraf” şeklinde adlandırılmış olup 59. sayfa 10. satırdan 60. sayfa 8. satıra kadar olan beş dörtlükten oluşmaktadır. Bu bölümde diğer bölümlere oranla kafiyeye zenginliği görülür. Hece bakımından 14 heceli mısralar ağırlıklı olup 13 ve 15 heceli mısralar da bulunmaktadır.

Altıncı bölüm “(13F) Doğru Yol” olarak adlandırılmıştır ve 60. sayfa 8. satırdan 61. sayfa 6. satıra kadar olan beş dörtlüğü kapsamaktadır. Şekil olarak dörtlükler birbirine bağlanamadığından ara-parça olması muhtemel görülmektedir.

Yedinci bölüm “(13G) İyi Dilek” şeklinde adlandırılmış olup 61. sayfa 6. satırdan 62. sayfa 14. satıra kadar olan yedi dörtlükten meydana gelmiştir. Bu bölümde “tayşing kirtü nom” dan söz edilmektedir. Çoğunlukla 14 heceli mısralardan meydana gelmiştir.

Bu eser An-tsang’ın *Buddhavataṃsaka Sūtra* (Taisho, Cilt 89, s. 179c/ 20-180b/ 12)’sından bir bölümü teşkil etmektedir.¹¹⁷ Arat “An-tsang” ismini ETŞ 9/7, 16/110 13/171 bölümlerinde “Aryasang” olarak okunmuş ve “ Skt. *āryāśāṅga*” olarak anlamlandırılmıştır.¹¹⁸ Ayrıca Arat eserin Pratyaya-Śrī (Prajñāśrī)’nin kaleminden çıktığını ifade eder. Bunu da ETŞ14/ 64’teki şu mısraya dayandırır:

alķu ödte sözler üçün kentü özüm

adınlarķa kergek bolğay sakınç öze

¹¹⁷ Osman Fikri Sertkaya, “Eski Türk Şiirinin Kaynaklarına Toplu Bir Bakış”, *Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı I, [Eski Türk Şiiri]*, S. 409, s. 69, Ankara, 1986.

¹¹⁸ Reşit Rahmeti Arat, 2007, s. 145.

ança munça yığıp çoştum pıratya şiri

asığ bolup tınlıqlarğa burқан bolzunlar.

(Ben, Pratyaya-Śrī, her zaman söylenmek için başkalarına gerek olur düşüncesi ile bunları şöyle-böyle toplayıp bizzat nazmettim; canlılara faydalı olsun, onlar da burkan olsunlar).¹¹⁹ Bu çıkarımı yapmasının nedeni Pratyaya-Śrī'ye ait olan şiirlerin ve üzerinde çalıştığımız An-tsang'a ait bu eserin aynı mecmuada toplanmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Buddhavataṃsaka Sūtra, en uzun Buddhist *sūtralarından* birisidir ve birden fazla küçük *sūtranın* derlemesinden oluşmuştur (*Gaṇḍavyūha Sūtra* ve *Daśabhūmika Sūtra*). *Sūtranın* yazılma amacı Buddha adaylarının (Bodhisattva) evreni nasıl algıladıklarını açıklamaktır. Bu *sūtranın* derlendiği yerin kökeni hakkında herhangi bir bilgi yoktur, buna rağmen bazı parçaların İç Asya'da yazılarak önce Hotan'a, oradan da Çin'e getirildiği düşünülmektedir. İlk kez 418-420 yılların arasında Bodhibhadra tarafından (Da fang guang fo hua yan jing, in 60 chapters, T 278), daha sonra da 7. yüzyılın sonlarında Śikṣānanda tarafından (Da fang guang fo hua yan jing, in 80 chapters, T 279) Çinceye çevrilmiştir.

Doğu Türkistan'daki Otani keşifleri sırasında *Buddhavataṃsaka Sūtra*'nın son bölümünün 11 yaprağı bulunmuştur. G. Shimin ve Rahmeti Reşit Arat (1965) tarafından yapılan birçok yayın mevcuttur. Çineden Uygurcaya çevirisi An-tsang tarafından yapılmıştır.¹²⁰

¹¹⁹ Reşit Rahmeti Arat, a. g. e.

¹²⁰ Johan Elverskog, *Uygur Buddhist Literature*, Brepols, Turnhout, 1997, s. 53.

An-tsang Hanlinxueshi (Uyg. Antsang X(a)nlim-Kävři), kısaca Anzang (Uyg. Antsang) olarak şiirlerde kendisini tanıtmıştır. An-tsang Çin tarihinde Yüan döneminde ortaya çıkmıştır. *Buddhavatamsaka*'yı An-tsang'dan çevirmesini isteyen Cengiz Kagan'ın oğlu olan Prens Tuluy Han'ın yedinci oğlu prens Arık Böke'dir. Arık Böke, Moğol-Yüan İmparatorluğu'nda Kubilay ve Mōngke'nin küçük kardeşidir.

An-tsang'ın ailesi Beşbalık'ta yaşamıştır. An-tsang 19 yaşındayken Moğollar'ın imparatorluk sarayında ilk olarak Mōngke Han'a sonra da Kubilay Han'a hizmet etmiştir. Kubilay ile Arık Böke'nin 1260-1264 yıllarında taht mücadelesi yüzünden arası açıldığında, An-tsang ikisi arasında başarılı bir şekilde uzlaştırıcı rolü oynamıştır. İki arasındaki yazışmalardan sorumlu olmuştur. Bu olaylardan sonra da Hanlinxueshi olarak, başka bir deyişle kraliyet sarayının bir üyesi olarak tayin edilmiş ve Kubilay Han'ın ölümüne kadar (1293) 30 yıl ona hizmet etmiştir.

An-tsang'ın Arık Böke ile ilişkisi hakkında Çin tarihinde herhangi bir bilgi yoktur. Buna rağmen bir Buddhist monografisi olan ve Taoistleri eleştirmek amacıyla Xiangmai tarafından yazılan "Bianweilu" isimli eserde, An-tsang'ın Arık Böke ile kişisel ilişkisinin olduğu söylenmiştir. Bu monografiye göre An-tsang resmi müzakerelerde Taoistler ile Buddhist olan Mōngke Han arasında çevirmenlik yapmıştır (1255). Bu müzakereler, An-tsang'ın Arık Böke'ye Taoistlerin sahtekârlıklarını bildirmesiyle başlamıştır. Bu olaydan sonra da Arık Böke'nin tarafına geçerek ona hizmet etmeye başlamıştır.

İmparatorluk sarayına hizmet etmeye başlamadan önce An-tsang, babasından ve büyük ağabeylerinden *sūtralar* hakkında işittikleriyle büyümüştür. Ayrıca Konfüçyüs'ün öğretileriyle içli dışlı olmayı kendisine görev edinmiştir. An-tsang'ın kültürel geçmişinin Çin dilinden etkilendiğini görmek de mümkündür. Onun Çin kültürü hakkındaki bilgisi Moğol İmparatorluğu'na hizmetine olanak vermiştir.¹²¹

¹²¹ Juten Oda, "On the Uigur Colophon of the Buddhāvataṃsaka-sūtra in Forty-Volumes", Bulletin of Toyohashi Junior College, 1985, No. 2, 121-127.

2. METİN

1. (1) 'wtmyş lr nynk vys'y y pwd' ''v'nt'ns'q' 'wlwq kwylwnkw swdwr | (2) t' 'wz tyz yp 'wl'nmyş nwml'myš.¹²² 'wq'ñ lr nynk 'wn qwtqwlwnç ywryq y | (3) pw nwmwq. 'wn' ''nw {'ny}'¹²³ 'yyyn k'z ykç' 'wqydw¹²⁴ swz l'lym ❖

utmuş-l(a)r-nıñ vişay-ı buda avatañsaka.

uluğ kölüngü sudur-ta uz tiz-ip nomlamış.

uğan-lar-nıñ on küt kılunç yorıg-ı bu nomuğ.

una anı iyin kâz-igçä oqıtu söz-lâlim ❖

Kazananların krallığı, (*vişaya*) *Buddhāvatañsaka* (*sūtra* üzerine),

Tanrıların (*Deva*) on vaadi (gerçekleştirme) süreci¹²⁵ olan bu öğretiyi

Büyük Taşıit Sūtrası'nda (*Mahāyāna-sūtra*)¹²⁶ ustaca dizip açıklamış,

¹²² Reşit Rahmeti Arat (ETŞ, 134: 1) ve Peter Zieme (DSDU, 135: 1b) tarafından *nomlamış* olarak okunmuştur. Ancak yazmada *ulanmış* olarak yazılmıştır. Bağlama bakıldığında da *nomlamış* şeklinde okunması doğru olarak kabul edilir. Bkz. Reşit Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991; Peter Zieme, *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunghuang*, Akadémiai Kiado, Budapest, 1991.

¹²³ *anu* şeklinde yazılmış ancak *anı* olarak okunması gerekir.

¹²⁴ Zieme *uqudu* (DSDU, 135:1), Arat ise *okıdu* (ETŞ, 134: 1) şeklinde okumuştur.

¹²⁵ Arat ve Osman Fikri Sertkaya tarafından “on türlü niyaz usulü” olarak çevrilmiştir. Bkz. Osman Fikri Sertkaya, “Eski Türk Şiirinin Kaynaklarına Toplu Bir Bakış” *Türk Dili Dergisi*, *Eski Türk Şiiri Özel Sayısı*, S. 409, s.69.

şimdi ona göre sırasıyla okuyup söyleyelim.

2. (4) y'tvy synç' tykvy synç' 'wn synk'r 'wyç 'wydky. y'l' nkwq lr

'rsl'n ynk' | (5) ywmqy q' q'lysyz. y'p' q't q't 'rklyk twwr y ''lqynçsyz kwyrwg | (6)
lwyk¹²⁷. y'r'tynqww y'nky 'wyz ' ywkwnm'k qyl'lym ❖

yatvı-sınça tikvi-sinçä on sınar üç ödkı.

yalañuql(a)r arslan-ıña yumkı-ka kalısız.

yapa kat kat ärklıg toor-ı alqınçsız körüg-lüg.

yaratıñu yañı üz-ä yükünmäk kılalım ❖

Boyuna dikine on tarafta (ve) üç zamanda ,

hepsi kat kat kuvvetli, ağı sonsuz görüşlü

insanlar arslanına (ve) hepsine eksiksiz,

düzenlenen gün içinde secde edelim.

¹²⁶ “uluğ kölungü” olarak Uygur Türkçesine çevrilmiştir. Bkz. Notlar.

¹²⁷ Yazmada satır başında belirgin bir harf yoktur. Bu ek, Zieme tarafından “-nüng” olarak; Arat tarafından ise, “-lüg” olarak okunmuştur. Ancak daha öncesinde “ärklıg” şeklinde geçtiğinden, tarafımızdan “körüg-lüg” olarak okunmuştur.

3. pyr'r qwq t' | (7) qwq s'nynç' nwm 'wqwş¹²⁸ 'wl wq. pyr'r 'ynt' pyrl' twy lwq
pwrq'n lr | (8) s'qynyp. pyr pyr 'wyn t' 'wz t'qşwt lwq t'lwy lr 'wytwrwp. | (9) pyr'r
pwrq'n ''dkw lryn 'wyr 'wydwn 'wyk'lym ❖

birär qog-ta qog sanınça nom uğuş ol oğ.

birär-intä birlä toyluğ burқан-l(a)r saqınıp.

bir bir ün-tä uz taqşutluğ taluy-l(a)r üntürüp.

birär burқан ädgü-l(ä)rin ür ödün ögälim ❖

Her zerrede, zerre sayısınca öğreti ailesi (ve) bunların

her birinde bir araya toplanmış *Budaları* düşünüp,

ayrı ayrı her seste güzel şiir denizlerini gönderip,

her Buddhanın iyiliklerini uzun zaman övelim.

4. ''lqynm'q syz yyk | (10) 'wystwnky t'pyq lr ' 'yltynw. ''nw¹²⁹ twt' 'wtmyş lr q'
'y'yw | (11) t'pynyp. 'nt' p's' qwt qwlwnm'q kwçynt' qylylmyş. ''nwd'r ' | (12)
'wys'lyksyz t'pyq yq twt'lym ❖

¹²⁸ Arat tarafından “oğuş” şeklinde okunmuştur (134:3).

¹²⁹ Yazmada “anu” olarak yazılmış olmasına rağmen, Arat (134:4) ve Zieme (136:4b) tarafından “anı” şeklinde okunmuştur.

alkınmak-sız yig üstünki tapıg-l(a)r iltinü.

anı tuta utmış-l(a)r-ka ayayu tapınıp.

anta basa kut kolunmak kuçintä kılılmış.

añuđar-a üşäliksiz tapıg-ıg turalım ✧

Sonsuz en üstün kullukları götürüp,
onlarla kazananlara saygıyla kulluk edip,
ondan sonra vaat etme gücünde yaratılmış,
mükemmel (*anuttara*), en üstün kulluğu yapalım.

5. kyrtkwnm'dyn tyld'q twys¹³⁰ k' kyç | (13) 'wydwn yyqylmyş. q'q'ç t'k 'wyç ''qw
tyn kynk ''lqyq twyrw | (14) myş. kyñtsw mwn lwk y'swq l'rıq kynkwrw ''çynyp.
kyn swnkqy syn | (15) qylm//w q' kylyl'ş.'lym ✧

kirtgünmädin tılđađ töş-kä kiç ödün yıgılmış.

kkir қақаç täg üç ađu-tın kiñ alkıg törü-miş.

kiñtsü mұn-lüg yaşuқ-larıg kiñürü açınıp.

kin soñkı-sın kılın<ağ>u-ka kililäşälim ✧

Sebeb köküne inanmadan uzun zaman toplanmış

¹³⁰ Zieme tarafından''tüş'' şeklinde okunmuştur (137:5a).

kir (ve) pislik gibi üç zehirden geniş bir şekilde türemiş,
kintsü kusurlu günahları açıkça itiraf edip,
 bundan sonra yapmamak için ibadet edelim.

6. pwdqyl¹³¹ ’’lqw pwrq’n¹³² lr nynk pwdk’lyk¹³³ | (16) twy//ş nynk. pwşqwt lwq
 nwnk pwşqwt swz nwnk pwdystv¹³⁴ tydmyş | (17) nynk pwlm’/ t’qy p’rt’kç’n nynk
 pwy’n lyq ‘yş lrynk’. pwl’r q’ ‘yyyn | (18) ‘wykyrm’kyk pwdwlv ‘yş l’lym ❖

pudgıl alku burқан-l(a)r-niñ pudgalik tuy<mı>ş-niñ.

boşgüt-luğ-nuñ boşgüt-suz-nuñ bodis(a)t(a)v tiğmiş-niñ.

bolma<k> taqı partağçan-niñ buyan-lıg iş-läringä.

bular-qa iyin ögirmäkig bodulu iş-lälim ❖

Kişilerin (*pudgala*), bütün *Buddhaların*, aydınlananların,

öğrenenin, öğrenmeyenin, *Bodhisattva*¹³⁵ denilenlerin,

olmakta olan sıradan insanların (*prthagjana*) erdemli işlerine (*puṇya*),

bunlardan dolayı sevinçle bağlanarak çalışalım.

¹³¹ Arat tarafından “budgıl” şeklinde okunmuştur (134:6).

¹³² Arat tarafından “burқан” olarak okunmuştur (134:6).

¹³³ Arat “büğkerlik” olarak okumuştur (134:6).

¹³⁴ Arat “bodisatav” (134:6), Zieme ise bodis(a)tv olarak (138:6a) okumuştur.

¹³⁵ *Mahāyāna* ekolünde *Buddha*’nın heykelleri Tanrı sembollerinin yerine geçmiş ve bu ekol insanların *Nirvānaya* erişmeden önce mükafat olarak girecekleri geçici bir cennet anlayışını benimsemiştir. Kurtuluşun ise amellerle değil, imanla mümkün olduğunu savunmuştur. Buna göre kendi kurtuluşunu gerçekleştiren Bodhisattva (Buddha adayı), *Nirvanāya* erişmeyi bir yana bırakarak insanların kurtuluşuna katkıda bulunmaktadır.

7. yyrtyñew nwnk ywl' l'ry y'nkyrty | (19) t'mdwlmyş. yyntyp q'm'q şymnw lryq
 'wtmyş 't 'lmyş yq | (20) yyk 'wystwnky nwmlwq tylk'n 'vyrtkw kwyswş yn.
 yynt'm swyz wk | (21) kwnkwł 'wyz ' 'wytwkçy pwl'lym ❖

yirtünçü-nün yula-ları yañırtı tamdulmuş.

yintip kamağ şımnu-l(a)rıg utmuş at almış-ıg.

yig üstünki nomluğ tilgän ävirtgü küsüş-in.

yintäm süz-ük koñül üz-ä öğügçi bulalım ❖

Dünyanın ışıklarını yeniden yaktırmış,

arayarak bütün şeytanları yenmiş adını alanı,

en üstün kanun tekerleğini döndürme arzusu

(ve) tamamıyla duru gönülle kendimize niyazcı bulalım.

8. 'nk'yw 'wyz 'yş l'kw 'yş yn 'rtwrw | (22)twyk'dyp. 'nkkynynt' nyrv'n¹³⁶ pwlqw
 'wqr'q yq twrçyrmış. 'dkwn | (23) p'rmyş 'ydwq l'ryq 'mk'k lyk lr 'wyçwn. 'rt'
 'wykwş¹³⁷ q'lp 'wyd | (24) 'wyz ' s'rkwrw twd'lym ❖

ängäyü öz iş-lägu iş-in ärtürü tükäđip.

äñ kinintä nirvan bulgu oğraq-ıg turğurmuş.

edgün barmış ıduğ-larıg ämgäk-lig-l(ä)r üçün.

ärtä üküş kalp öd üz-ä särgürü tuğalım ❖

¹³⁶ Arat tarafından “nirvan” şeklinde okunmuştur (136:8).

¹³⁷ Arat tarafından “öküş” şeklinde okunmuştur (138:8).

Ayrıca kendisinin yapacağı işleri tamamlayarak bitirip,
 en sonunda *nirvānayı* bulmaya niyet etmiş,
 iyilikle varmış azizleri, eziyet çekenler için
 sonra birçok devir ve zamanlar içinde sabırla tutalım.

9. 'wyz p'qşymyz 'wykyn twymyş 'wyslyksyz¹³⁸ 'r | (25) nynk. 'wynkr' 'mty kyn
 'wyç 'wydky twyz k'rynçsyz lr nynk. 'wynkyn | (26) 'wynkyn p'r'myt lyq ywl lr ç'
 ywryyw. 'wykr'dynkw 'rvyş lryk | (27)'wydkwnwp ''l'lym ❖

öz bakımımız ögin tuymış üş(â)liksiz är-niñ.
 öñrä amtı kin üç ödki töz-kärinçsiz-l(ä)r-niñ.
 öñin öñin paramıt-lıg yol-l(a)r-ça yoriyu.
 ögrädingü ärviş-l(ä)rig ödkünüp alalım ❖

Kendi hocamızın düşüncesiyle aydınlanmış olan en üstün erin,
 geçmiş, bugün, gelecek üç zamanda aslına erişilmeyenlerin,
 farklı farklı yücelik (*pāramitā*) yollarınca yürüyerek,
 öğrenilecek davranışlarını örnek alalım.

10. tydyq syz çyn pylk' pylyk¹³⁹ 'yçyrdy t'nwq l'p | (28) tydm'tyn 'wl 'wyz lwk lryk
 t'şyrdy 'yrynçk'p. tylyk lryn kwyswş | (29) lryn q'ntwrw pyrk'ly. tynlyq 'wdw
 p'rm'q lryn 'wytkwnw ywrylym ❖

¹³⁸ Arat tarafından “öşeliksiz” şeklinde okunmuştur (136:9).

¹³⁹ bilge bilig = Skr. prajñā “hikmet, erdem”.

tıdıg-sız çın bilge bilig-(ig) içirdi tanuğ-lap.
 tıdmatın ol öz-lüg-l(ä)rig taşırđı irinçkâp.
 tilik-l(ä)rin küsüş-l(e)rin kanturu birgäli.
 tınlıg udu barmağ-l(a)rın ötkünü yorılım ❖

Sebepsiz gerçek bilgiyi ve hakikati gönülden tanıklayıp
 engel olmadan o canlılara dışarıdan merhamet edip,
 dilek ve arzularını yerine getirerek verip,
 canlı (olarak) takip edecekleri yolda onlara örnek olalım.

11. (30) 'wl s'm'nt'p'dyry nynk ywrymyş yyk ywryq. 'wtqwr'dy mnçwşyry | (31)
 'wrydmyş qwt kwyswş. 'wz ' qy pw twqwz twrlwk¹⁴⁰ 'yş lryk 'yşl'yw | (32)
 'wnwnç pwy'n 'vym'kyk 'vyrw pyr'lym ❖

ol samantabadi-niñ yorımış yig yoriğ.
 otğurağı m(a)nçuşiri öridmiş kut küsüş.
 oz-a-kı bu tokuz türlüğ iş-l(ä)rig işläyü.
 onunç buyan ävirmäkig ävirü birälim ❖

O *Samantabhadra*'nın devam eden üstün yaşayışı,
 şüphesiz *Mañjuśrī*'nin oluşturduğı vaadi,
 (burada) geçmiş (olan) bu dokuz türlü işi işleyerek,
 onuncu sevap intikalini iş edinelim.

¹⁴⁰ Zieme tarafından “törlüg” şeklinde okunmuştur (139:11c).

12. 'mtý n't'k pw kwyk q'lyq nyz- | (33) v'ny qylynç lr. 'lqw tynlq ''lqynm's'r
 ''p'mw pwlqynç'. ''nçwl'yw 'wq | (34) pyz ynk ym'¹⁴¹ qwt qwlwnç lrymz. ''ny t'k
 'wk ''lqynm'z 'wn¹⁴² | (35) ''nç' q' t'kynç' ❖

amıtı nātāk bu kök kalık niz-vani kılınç-l(a)r.

alku tınl(i)ğ alkınmasar apamu bolgınça.

ançulayu oğ biz-iñ yāmā kut kılunç-l(a)rım(ı)z.

anı tæg ok alkınmaz-un ança-ka tæginçä ❖

Şimdi nasıl bu gökyüzü, ihtiras ve hareketler,

bütün canlılar ebediyete kadar kaybolmazsa,

bunun gibi bizim vaatlerimiz (de)

o zamana kadar öylece yok olmasın.

13. ''p'm pyz ynk pw¹⁴³ y's ymz ''lqynq'w 'wd pwls'r. | (36) 'lkw twrlwk tydyq ymz
 ''lqynz wn 'wtqwr'q.¹⁴⁴ ''myt' ''p' pwrk'n | (37) ywwz yn ywg'rw pyz kwyrwp.
 ''ryq swk'v'dy 'wlwş t' twq'lym t'rk | (38) t'vr'q ❖

apam biz-iñ bu yaş-ım(ı)z alkınğu od bolsar.

alku tırlüg tıdığ-ım(ı)z alkınz-un otğurağ.

amita-aba burğan yüz-in yugärü biz körüp.

¹⁴¹ Arat tarafından “yime” şeklinde okunmuştur (136:12).

¹⁴² Burada (34.satır sonu) yazılan kelimenin üzeri karalanarak metinden çıkarılmıştır.

¹⁴³ Zieme tarafından “bo” şeklinde okunmuştur (146:13a).

¹⁴⁴ Arat tarafından “utğurağ” şeklinde okunmuştur (136:13).

arığ sukavağı uluş-ta toğalım tärk tavrağ ❖

Eğer bizim bu hayatımızın sona erme zamanı gelirse,
her türlü engelimiz de tamamıyla ortadan kalsın,
Amitābha Buddhanın yüzünü huzurunda görüp,
hemen temiz cennet (*Sukhāvātī*) diyarında doğalım.

14. 'wtqwr'dy¹⁴⁵ 'wl pwrq'n nynk 'wyskynt' twqs'r pyz. 'wmwq | (39) 'wmwz
s'm'nt'p'dyry¹⁴⁶ nynk ywryq y twlqw 'wyçwn. 'wn twrlwk pw qwt | (40) kwyswş
wk 'dkwty twd'lym. 'wwq swz twtçy ty//q lr nynk ''syq yn | (41) qylqw 'wyçwn ❖

otğurağı ol burğan-nıñ üskintä toğsar biz.
umuğ-umuz samantabadiri-nıñ yoriğ-ı tolğu üçün.
on turlüg bu kut küsüş-üg ädgüti tuğalım.
ooğ-suz tutçı tı<n>l(ı)ğ-l(a)r-nıñ asığ-m kılğu üçün ❖

Şüphesiz o Buddhanın huzurunda doğarsak,
ümidimiz *Samantabhadra* yaşayışını tamamlamak
(ve) daima canlılara faydalı olmak için
(bu) on türlü vaadi iyice turalım.

¹⁴⁵ Arat tarafından “utğurağ ol burğan-nıñ...” şeklinde okunmuştur (136:14).

¹⁴⁶ Arat tarafından “samantabadırı” şeklinde okunmuştur (136:14).

15. 'nk p'ştyngy twqwm¹⁴⁷ 'wyz '148 lynqw ' t'¹⁴⁹ twq'lym.¹⁵⁰ | (42) 'rt' t'nkyswq¹⁵¹
 'wl pwrq'n nynk mnt'l yn kwr'lym. 'dkwn p'rmyş 'wylkw | (43) l'nçsyz yrwq lwq
 'wyskynt'. 'swkswz çyn vy'kryt ''lqyş yq ''l'lym ❖

āṅ baṣṭinkı tuğum üz-ä linxu-a-ta tuğalım.

ärtä taṅsuq ol burқан-nıñ m<a>ntal-ın körälim.

ädgün barmış ülgü-länçsiz y(a)ruq-luğ üskintä.

äşüksüz çın vyakrit alqış-ıg alalım ❖

En önceki doğum ve nilüfer çiçeği içinde doğalım,

sonra o Buddhanın olağanüstü dairesini (*maṅḍala*) görelim,

iyilikle geçen ölçülmez parlak huzurunda,

yalansız (ve) gerçek müjde (*vyākṛti*) duasını alalım.

16.(44) twywnmış lr 'ylyky nynk ''lqyş yn pyz ''lyp. twrq'rw 'wydwn
 'wydwk¹⁵² | (45) ywwz mynk kwltı¹⁵³ rydy t'şq'ryp. twlp tynlq nynk ''syq yn | (46)
 pwydwrwr kwyç 'wyz '. twrwm ''r' 'wntyn synk'r twlyyw k's'lym ❖

tuyunmış-l(a)r iligi-niñ alqış-ın biz alıp.

¹⁴⁷ Arat tarafından “toğum” olarak okunmuştur (138:15).

¹⁴⁸ Arat tarafından “öz-e” olarak okunmuştur (138:15).

¹⁴⁹ Arat tarafından “linhu-a-ta” olarak okunmuştur (138:15).

¹⁵⁰ Arat tarafından “toğalım” olarak okunmuştur (138:15).

¹⁵¹ Arat “tañsuk” (138:15), Zieme ise “tangısuq” (147:15b) şeklinde okumuştur.

¹⁵² Yazmadaki “ödüg” kelimesi Arat ve Zieme tarafından okunmamıştır. “turkaru ödün ödüg...” ED 51a “(so many) times” (her zaman, bir çok kere).

¹⁵³ Arat tarafından “kolđı” şeklinde okunmuştur (138:16).

turkaru ödün ödüg yuüz miñ kolđi ridi taşkarıp.

tolp tınl(ı)ğ-nıñ asıg-ın büđ(ü)rür küç üz-ä.

turum ara ontın sıñar tolıyu kāsālim ❖

Aydınlananlar hükümdarının duasını alıp,

her zaman yüz binlerce sayısız (*koti*) olağanüstü güç (*rddhi*) çıkarıp,

bütün canlıların ihtiyacını tamamlayan kuvvet ile

hemen on tarafta dolaşıp gezelim.

17.(47) kwyl swv y nynk lynqw ' sy¹⁵⁴ t'k ywqlwnçswz ''ryyw. kyk ''y'z

nynk | (48) kwyn ''y y t'k ''lynçsyz ywryyw. kwyp qylynç tyn nysv'ny tyn¹⁵⁵

şmnw | (49) nwnk symyn tyn. kwyç'r byr'r yyrtyñçw nwnk ywl yndyn 'ws'lym ❖

köl suv-ı-nıñ linhu-a-sı tæg yuklunçsuz arıyu.

kök ayaz-nıñ kün ay-ı tæg alınçsız yorıyu.

köp kıılınç-tın nişvani-tın ş(ı)mnu-nuñ simin-tin (*sīmā*).

köçär barır yirtünçü-nüñ yol-ımdın oşalım ❖

Göl suyunun nilüfer çiçeği gibi bulaşılmaz bir şekilde temizleyip,

açık havadaki güneş ve ay gibi çıkarsız yürüyerek,

her davranıştan, ihtirastan, şeytanların diyarından

göçer-gider dünyanın yolundan kurtulalım.

¹⁵⁴ Arat tarafından "linhu-a-sı" şeklinde okunmuştur (138:17).

¹⁵⁵ Arat tarafından "nişvani-tın" şeklinde okunmuştur (138:17).

18. (50) q/r/m 'wykwş¹⁵⁶ ''syq lryq qwlwr sn pyrk'ly. qwp tyn synk'r 'wlwş s'yw | (51) qwtm'tyn t'ksynyp. qwrqynç lryn 'mk'k lryn kwryyw kyd'ryp. | (52) qwnıml'q syz çyn m'nky k' kwmydw 'ylyş'lym ❖

ķ<o>r<u>m üküş asıg-l(a)rıg koler-s(ä)n birgäli.

ķop-tın sınar uluş sayu ķotmatın tägsinip.

ķorkınç-l(a)rın ämgäk-l(ä)rin ķoriyu kiđärip.

ķorılmaķ-sız çın meñi-kä ķomıđu ilişälim ❖

Sen onların yığm (gibi) çok olan ihtiyacını vermeyi istersin,

her tarafi, her ülkeyi vazgeçmeden ulaşıp,

korkularını, sıkıntılarını koruyarak giderip,

korunması olmayan (ve) gerçek (olan) mutluluğa coşarak tutunalım.

19. q'yw n'ç' 'wndyn | (53) synk'r 'wlwş lr p'r 'rs'r. q'lysyz twyz 'wz 'ydylyp 'wtmyş lr 'wl | (54) s'yw. /////tylmyş¹⁵⁷ qwvr'q ''r' pwdym'nt 'wrwn t'. q'ç'n 'rs'r 'wlwrwr | (55) yn q/m'q wn kwr'lym ❖

ķayu năçä ondın sınar uluş-l(a)r bar ärsär.

ķalısız tüz uz iğilip utmiş-l(a)r ul sayu.

/////tılmış ķuvrağ ara bodimant orun-ta.

ķaçan ärsär olurur-ın ķ<a>mağ-un ķörälim ❖

¹⁵⁶ Arat tarafından "öküş" şeklinde okunmuştur (138:18).

¹⁵⁷ Yazmadaki bu kelime "ķuvrağ" (cemaat) kelimesinden yola çıkılarak okunmuştur.

Her ne kadar on tarafta, nerede (ve) ne kadar ülke var ise,
 bütün kazananlar her temelde düz ve ustaca düzenlenip,
 etrafi çevrilmiş cemaat arasında, bilgelik koltuğu (*bodhimaṇḍa*) yerde
 bir gün hep birlikte oturduklarını görelim.

20. 'wl 'wq y'nklyq 'wtyn synk'r tynlq lr 'wqwş¹⁵⁸ y. | (56) 'wtqwr'dy¹⁵⁹ pwsş y
 ywq m'nky 'wk t'kynw. 'wl'r kwyny nwmlwq ''syq yq¹⁶⁰ | (57) t'pm'q tyn.
 'wqş'dynçsyz 'dkw dynt'r pwlqw syn kws'lym ❖

ol ok yanlıg onṭın sınar tınl(ı)ğ-l(a)r uğuş-ı.
 otğurağı busuş-ı yok māñi ık tāginü.
 olar kōni nomluğ asıg-ıg tapmağ-tın.
 okşadıncısız ädgü dıntar bolgu-sın küsälim ❖

O şekilde her taraftaki canlılar soyunun
 şüphesiz kederi olmayan mutluluk içinde,
 onların doğru öğretili faydasını bulmakla
 benzeri olmayan iyi (bir) dindar olmasını isteyelim.

¹⁵⁸ Arat tarafından “oğuş” şeklinde okunmuştur (138:20).

¹⁵⁹ Arat tarafından “utğurağı” şeklinde okunmuştur (138:20).

¹⁶⁰ Arat tarafından “asıg-ın” (138:20) şeklinde okunan bu kelime, yazmada “asıg-ıg” şeklinde yazılmıştır. Zieme tarafından ise bu bölüm okunmamıştır.

21. pyrt'm | (58) l'dy pyrt'k 'wqş's 'twyz¹⁶¹ tyl kwnkwl yn. pyşrwnqw twlpy twyz
wn | (59) ywryq yn pyrd'çy. pyz k' yyrçy pylk' p'qşy 'dkw 'wykly lr pyrl'. | (60)
pyrykyşyp pyr 'wrwn t' pyrk'rw ''n'lym ❖

birtäm-lädi bir täg uqşaş ät'öz til koñül-in.

bışrunğu tolpy tüzün yorığ-in birdäçi.

biz-kä yirçi bilgä başşı ädgü ögli-l(ä)r birlä.

birikişip bir orun-ta birgärü ärälim. ❖

Bir imiş gibi tamamıyla benzer vücut, dil ve gönülle

benimsenen bütün gerçekler yolunu veren

bize kılavuz (olan) bilge hoca (ve) iyi düşünenler ile

birleşerek bir yerde hep birlikte bulunalım.

22. 'wtmyş lrtyñ 'wq'dm'yw | (61) 'ws'dy ywllwqwp. 'wz nwml'myş 'dkw nwm yn
'wl'yw p'k twtwp. | (62) 'wllwq twywnmyş ywryq yg y'ltrydqw 'wyçwn. 'wswñ
'yr'q k'lp | (63) 'wz ' 'wl ywl ç' p'r'lym ❖

utmiş-l(a)rtıñ oğadmayu uşadı yolukup.

uz nomlamış ädgü nom-in ulayu bäk tutup.

uluğ tuyunmış yorığ-ıg yaltrıdğu üçün.

uşun irak kalp üz-ä ol yol-ça baralım ❖

¹⁶¹ Arat tarafından "et'üz" şeklinde okunmuştur (138:21).

Kazananlardan şaşırmadan uzun yola çıkıp,
ustaca açıklanmış iyi öğretisini ulaştırmak için sıkı tutup,
büyük aydınlananın yolunu aydınlatmak için
uzun uzak devirler boyunca o yoldan yürüyelim.

23. ç'q¹⁶² swq' pyz pwdy¹⁶³ ywl ç' ywryywr | (64) twş ynt'. ç'dy sym'ry pwlq'ly
'wp kyn 'wykwş¹⁶⁴ ''z wn t'. ç'ndyk | (65) ç'lp'q 'v yk tydyp 'wynwş wk tylyw.
ç'syz ''ryq kyrsyz mwyn | (66) swz ç'qş'pt kwyd'lym ❖

çağ soğa biz bodi yol-ça yoriyur tuş-ınta.
çaği-simari bolgalı up kin üküş ağ-un-ta.
çandik çalpak äv-ig tiğip önüş-üg til(ä)yü.
çamsız arıg kirsiz mün-süz çağşap(u)t küdälim ❖

Tam da biz aydınlanma (*bodhi*)¹⁶⁵ yolunca yürürken zamanında
eski varlığına dönüş (*jātismara*) olup da, sonra birçok âlemde
arzulu (*chandika*), kirli evi verip çıkışı arzulararak
itirazsız, temiz, günahsız, ahlaki kuralı (*śikṣāpada*) güdelim.

¹⁶² Arat tarafından “çok soğa” (140:23) şeklinde okunmuştur ancak “çağ soğa” yazmaktadır.

¹⁶³ Arat tarafından “bodi” şeklinde okunmuştur (140:23).

¹⁶⁴ Arat tarafından “öküş” şeklinde okunmuştur (140:23).

¹⁶⁵ “Perfect knowledge or wisdom (by which a man becomes a Buddha or Jina), the illuminated or enlightened intellect (of a Buddha or Jina); the tree of wisdom under which perfect wisdom is attained or under which a man becomes a Buddha, the sacred fig-tree” (MW 734/ 3); “enlightenment” (BHSD, 402a).

24. tnkr lr nynk tyl ynç' lw lr tyl ynç'. | (67) t'k 'wl y'k lr kwmp'ndy y'l'nkww tyl
 ync'. t'lym 'wykwş tynlq lr | (68) nynk tyl y s'nynç'. t'kyntwrkw twtdwrqw 'wyçwn
 kwyny nwm nwm | (69) l'lym ✧

t(ä)nr(i)-l(ä)r-niñ til-inçä lu-l(a)r til-inç(ä).

täk ol yäk-l(ä)r kumbandi yalañuñ til-inçä.

tälim öküş tnl(ı)ğ-l(a)r-niñ til-i sanınça.

tägintürgü tutdurğu üçün köni nom nom-lalım ✧

Tanrılarım dilince, ejderlerin dilince

yahut o şeytanlar, periler (*kumbhāṇḍi*) ve insanların dilince,

sayısız canlıların dilleri sayısınca,

(onlara) eriştirip (ellerine) tutturmak için doğru öğretiyi açıklayalım.

25. pyrykdwrwp kyn k'lykm' 'wydt'ky k'lp lryq. pyr kş'n q' | (70) ''ny p'ryn
 pyrk'rw¹⁶⁶ kykwrwp. pyrl' y'n' 'wyç 'wydt'ky 'wylkw | (71) swz k'lp lryq. pyz
 kykwrwp kş'n 'wç q' byşrwnw byl'lym ✧

birikdürüp kin käligmä ödtäki kalp-l(a)rıg.

bir kşan-ka anı barın birgärü kigürüp.

birlä yana üç ödtäki ülgü-süz kalp-l(a)rıg.

biz kigürüp kşan uç-ka bışrunu bilälim ✧

¹⁶⁶ Arat tarafından “birkerü” şeklinde okunmuştur (140:25).

Bundan sonra gelecek olan zamanları toplayıp,

bir an (*kşana*) (içinde) onların tamamını hep bir araya getirip,

birlikte yine üç zamandaki sayılamayan devirlerini

bir anın ucuna sokup benimseyebilelim.

26. (72) pwrwn 'rtmyş 'wynkdwn 'wç tyn kyn 'wydk't'ky. pwlwnk yynk'q s'yw
'wl | (73) 'wq pyr y'nklyq. pwrq s'rq qylyp 'wqwlwq swz 'wlwş 'ydykyn | (74) pwn
'wrwn y ryr'r qwq t' pwytwrw 'yd'lym ❖

burun ärtmiş öñdün uç-tın kin ödkä tägi.

buluñ yınak sayu ol oq bir yañlıg.

burq şark kılıp uğuluğ-suz uluş eñigin.

buñ orun-ı birär қоғ-ta бүдүрү idelim ❖

Önce geçmiş, öndeki baştan son zamana kadar

her tarafta aynı şekilde

burq şark kılıp yapılamayan memleket düzenini,

esas yerini birer zerrede bitirip düzenleyelim.

27. kwyrydglwk kynk | (75) kww k'lyk kwylwnkw yyk ywryq. kwyrwk m'ytry
 kwyrl' pwy'n 'wz | (76) pylk' pylyklyk. kwyrşy ywryq s'm'dy lq kwyç kwyswn
 lr | (77) 'wyz '. kwyny twywnm'q lq kwyçwk kwnkwl ç' yyq'lym ❖

körkidgölüg kiñ kuı kälüg kölüngü yig yoriğ.

körüg maytri körklä buyan uz bilgä biliglig.

körşi yoriğ samadi-l(ı)ğ küç küsün-l(ä)r ü-zä.

köni tuyenmağ-l(ı)ğ küçüg koñül-çä yığalım ❖

Gösterilecek çok (sayıdaki) yeniden doğma, taşıt, üstün yaşayış,
 görüş, yardımseverlik (*maitreya*), güzel iyilik, iyi hikmet sahibi
 karşısında yaşayış (ve) içe bakış (*samādhi*) güç (ve) kuvveti ile
 doğru aydınlanma gücünü gönül arzusuna göre toplayalım.

28. qylylmyş | (78) ç' qylynç kwyçyn qyr ' ''lqyp ''rytyp. qymyr'şwr
 nyşv'ny¹⁶⁷ | (79) kwyçwn qydwıw twyk'dyp. qyrm'lywr şmnw kwyçyn
 qysq'rw | (80) qwrqydyp. qyñyq 'wyz ' twlp y twyz wn kwyç yn pwydk'r'lym ❖

kılılmış-çä kılınç küçin kır-a alkıp arıtıp.

kımıraşur nişvani küçin kıdıyu tükädip.

kırmal(a)yur ş(ı)mnu küçin kısğaru korkıdıp.

kınığ üz-ä tolp-ı tüz-ün küç-in büdkärälim ❖

¹⁶⁷ Arat tarafından “nişvani” şeklinde okunmuştur (140:28).

Yapıldıkça yapma gücünü kırarak yok edip temizleyip,
 kaynaşan ihtiras gücüne kıyarak (öldürerek) tüketip,
 parçalayan¹⁶⁸ şeytanın gücünü azaltıp, korkutup,
 arzu ile bütün gerçeklerin gücünü tamamlayalım.

29. (81) 'wqr'p 'dkw 'wmwq pwlqw 'wqydw nwml'qw. 'wy y kyrkw 'wz
 ''rydqw | (82) 'wmwnqw kwys'kw. 'wswn 'wydwn t'pyq qylqw 'ws'tw'wyr kys'kw.
 'wç | (83) qydyq ywq 'wlszw twypswz t'lwy lr k'ç'lym ❖

oğrap ädgü umuğ bolğu oqıdu nomlağu.
 oy-ı kirgü uz arıdğu umuñgu küsägü.
 uşun ödün tapıg kılğu uşatı ür kişägü.
 uç kıdıg yok ulsuz tüpsüz taluy-l(a)r kaçälim ❖

İyi ümit(li) olma, okutma, açıklama,
 girecek çukuru ustaca temizleme, ümitlenme, arzulama,
 uzun zaman kulluk etme, her zaman bağlama
 niyeti ile uçsuz bucaksız, derin dipsiz denizleri geçelim.

¹⁶⁸ kırmalaşmak: “parçalamak, kırmak” (EUTS 176), “pillaging the realm and country” (ED 661a).

30. twyw y'p' 'wyç | (84) 'wydt'ky 'wl q'm'q 'wtmyş lr. twdqw pwdy ywryq lryn
 ''trwq | (85) qwt qwlwnç yn. twlpy twz yn¹⁶⁹ ywryq yn ym' twlqwrwp
 twşqwrwp.¹⁷⁰ | (86) twywnmyş lr 'ylyky nynk twym'q yn twy'lym ✧

tuyu yapa üç ödtäki ol kamağ utmiş-l(a)r.

tuğgu bodi yoriğ-l(a)rın atruk kut kolunç-in.

tolpı töz-ün yoriğ-in y(ä)mä tolgurup toşgurup.

tuyunmiş-l(a)r iligi-niñ tuymak-in tuyalım ✧

Üç zamandaki bütün o kazananlar aydınlanıp yaparak

tutulacak aydınlanma (*bodhi*) yaşayışlarını, çeşitli vaatlerini,

bütün hakikatlerin yolunu da tamamlayıp,

aydınlananlar hükümdarının aydınlığı ile aydınlanalım.

31. pw¹⁷¹ 'yş 'wyçwn pwdy | (87) st'v¹⁷² ywl ynk' kyrkw 'rwr. pwdyst'v pwl'yyn
 typ pwdyçyt | (88) ''lqw 'rwr. pwdyçyt nynk ''lqw y'nkyn pwşqwrwp pylgw
 'rwr. | (89) pwşqwnq'ly kwyswş lwk lr pw s'qynç qylqw 'rwr ✧

bu iş için bodi-s(a)t(a)v yol-ıña kirgü ärür.

bodis(a)t(a)v bolayın tip bodiçit alğu ärür.

¹⁶⁹ Arat (140:30) ve Zieme (146:30c) tarafından “tüz-ün” şeklinde okunmuştur. Ancak yazmada “tüz-in” olarak yazılmıştır.

¹⁷⁰ Arat tarafından “tuşgurup” (140:30), Zieme tarafından “toşgurup” (146:30c) şeklinde okunmuştur.

¹⁷¹ Zieme tarafından “bo” şeklinde okunmuştur (155:31a).

¹⁷² Arat tarafından “bodısatav” şeklinde okunmuştur (142:31).

bodiçit-nıñ alğu yañın boşgurup bilgü ärür.

boşgungalı küsüş-lüg-l(ä)r bu sañınç kılğu ärür.

Bu iş için *Bodhisattva*¹⁷³ yoluna girmek gerekir,

Bodhisattva olayım diyerek aydınlanma düşüncesini (*bodhicitta*) almak gerekir

aydınlanma düşüncesini (*Bodhicitta*) alma şeklini öğrenip bilmek gerekir,

öğrenmeyi isteyenlerin bu düşünceyle yapması gerekir.

32. ywz 'p'd' pw | (90) s'ns'r t' yws'rw t'lyq'p. ywkwrw q'ç' pyş ywl lrt' ywk | (91)
ywt' y'lqyqyp. ywr'k p'qyr 'wyswlkw 'mk'k t'kynwr tynlq | (92) nynk. ywk'rw kyn
'wmwq ynk' ywkwnkw twyrw 'ryp ❖

yüz-ä bađa bu sansar-ta yūsärü talıķıp.

yügürü kaçā biş yol-l(a)rtā yūķ yütā yalkıķıp.

yūrāk bağır üşülgü ämgäk täginür tınl(ı)ğ-nıñ.

yūğärü kin umuğ-ıñā yūķüñgü törü erip ❖

Bata çıka bu ölümlülerin yaşadığı dünyanın (*samsāra*) üstüne itilip,

koşup kaçarak beş yollarda yük yüklenerek usanıp,

¹⁷³ “one whose essence is perfect knowledge”, one who is on the way to the attainment of perfect knowledge” (MW 734/ 3); “person destined for enlightenment” (BHSD 403a).

yürek (ve) bağır parçalayacak (kadar) acıya erişen canlıların,
şimdiki ve sonraki ümidine secde etme töresinde.

33. 'wyrw qwdy | (93) ''trynd s'qynç 'wyçwrwp kyd'ryp. 'wysk' ''dyn q' ''syq | (94)
lyq 'yş pwdwrwp pwydk'kyp. 'wylwr twq'r pw s'ns'r tyn | (95) 'wyntwrwr
'wsqwrwr. 'wyk tyn q'nk tyn 'wynkysykyk | (96) 'wykwlwk 'wyd 'ryp ❖

örü kodı atırd sakınç öçürüp kiđärip.

öşkâ adın- ka asıg-lıg iş büdürüp büdkärip.

ölür toğar bu sansar-tın üntürür oşgurur.

ög-tin kaç-tın öñisigig öggülüg öd ärip ❖

Yukarıda (ve) aşağıda ayrılık düşüncesini söndürüp, giderip,

kendisine (ve) başkasına faydalı işleri bitirip, tamamlayıp,

anneden babadan başkası gibi (olanları) övme zamanında,

ölür-doğar bu ölümlülerin yaşadığı dünyadan (*samsāra*) uzaklaştırır, kurtarır.

34. 'wq' pylw 'wm'm'q tyn 'wq'typ | (97) q'ltymyz. 'wz 'wydl'myş 'wyd 'rykyn
'wnytyp q'ltymyz. 'wn' | (98) ''nynk tyld'q ynt' t'trw 'vrylyp. 'wdwn nysv'ny¹⁷⁴
q' | (99) ''rsyqyp 'wtly syz pwlwmmwz ❖

¹⁷⁴ Arat tarafından “nişvani” şeklinde okunmuştur (142:34).

uğa bilü umamak-tın oğatıp ҡaltım(1)z.

uz ödlemiş öd erigin unitıp ҡaltım(1)z.

una anıñ tılđağ-ınta tetrü evrilip.

oğun nişvani-qa arsqııp utlı-sız boltumuz ❖

Anlayamamaktan (ve) bilememekten (dolayı) şaşırıp kaldık,

ustaca söylediği öğüt (ve) nasihatları unutup kaldık,

şimdi bu sebepten (dolayı) ters çevrilip,

aşağılık ihtiraslara aldanıp mükâfatsız olduk.

35. 'wyz ny 'wykwp y'd ny | (100) 'yryp 'wylmykw ''z l'nw. 'wyk' 'wyz ' 'wyr'l'tylyp | (101) 'wwç'yw k'k l'nw.¹⁷⁵ 'wyrkwt¹⁷⁶ twtçy t'rz kwyrwm wk 'wrydm'k | (102) p'şl'q lyq. 'wynky tswy 'yrynçw y'swq lr y'sтымz ❖

öz-ni ögüp yad-nı irip ölmigü az-lanu.

övkä üz-ä örlätirilip ööçäyü käk-länü.

ürküt tutçı tärz körüm-üg öridmäk başlağ-lıg.

öñi öñi tsuy irinçü yaşuk-l(a)r yaştım(1)z ❖

Kendisini övüp yabancıları yerip ölmeyecek (gibi) azımsayarak,

öfke ile kızdırılıp öç isteyerek ve kinlenerek,

her zaman durmadan yanlış görüş oluşturma başta olmak üzere,

başka başka suç, kusur ve günahlar işledik.

¹⁷⁵ Arat tarafından “keg-lenü” şeklinde okunmuştur (142:35). “kek” “a desire for revenge” (ED 707b).

¹⁷⁶ Arat tarafından “örgüt” şeklinde okunmuştur (142:35).

36. (103) 'y y 'wykwş¹⁷⁷ 'd p'lkw lr 'wyz ' 'tyrw swyz l'myš. 'ny pwz | (104) wp
 'dq'q s'yw 'rtwrw kysl'myš. 'pypyr'y ywl yn | (105) 'syp 'nk'qrw 'wm'tyn. 'ryş
 'ryq çyn nwm twyz yn 'yyq | (106) l'p 'yrtymz ❖

ay-ı üküş ad bälgü-l(ä)r üz-ä aıru söz-lämiş.

añı buz-up adkağ sayu ärtürü kişlämiş.

abipiray yıl-in aşıp aňgaru umañın.

arış arıg çın nom töz-in ayıg-lap irtimiz ❖

Pek çok ad ve işaretler ile ayırarak söylemiş,

onu bozup her bağı geçirerek gizlemiş,

amaç (*abhiprāya*) yolunu şaşırıp anlayamadan,

pak, temiz, gerçek öğreti kökünü kötüleyip yerdik.

37. 'ynçsyr'dkw 'mk'dkw t' 'yvyp t'rk t'vr'nw. 'yntky | (107) y'r'q qylynkw
 'wyçwn 'yñylw y'lv'rw.¹⁷⁸ 'yyyn 'wykyrm'k lyk 'yş yk | (108) 'yñ'rw k'myšyp.
 'ystym twtçy 'dkw ylytyz 'ysylkw qyl | (109) tymz ❖

¹⁷⁷ Arat tarafından “öküş” şeklinde okunmuştur (142:36).

inçsirädgü ämgädgü-tä ivip tärk tavrano.

in̄tki yarağ kılın̄gu üçün in̄ilü yalvaru.

iyin ögirmäk-lig iş-ig maru kâmişip.

istim tutçı ädgü yıldıız isilgü kıl-tım(ı)z ❖

Rahatsız etmekte, acı çektirmekte acele edip çabuk davranarak,

elverişli hâle getirmek için inleyip yalvararak,

dolayısıyla sevinme işini bir tarafa atıp

durmadan iyi kökü eksilttik.

38. 'wydwn 'wydwn 'v lk p'rk lq qyyn lq t' p'kl'lyp. 'wykwş¹⁷⁹ | (110) 'ylyk twdwq
'wyz ' p'rkwrw p'ql'lyp. 'wysy s'qynç s'qynm'tyn | (111) 'wys'lyp¹⁸⁰ ''dq'nyp
'wynwş¹⁸¹ yywl ç' p'rqw 'vryş 'wystwmwz k'z | (112) tymz ❖

ödün ödün äv-l(i)g barğ-l(i)ğ kım-l(i)ğ-ta bāklālip.

üküş ilig tuğuğ üz-ä bākürü bağlalıp.

¹⁷⁸ Zieme tarafından “yalvıru” şeklinde okunmuştur (156:37b).

¹⁷⁹ Arat tarafından “öküş” şeklinde okunmuştur (144:38).

¹⁸⁰ Arat tarafından “üşelip” şeklinde okunmuştur (144:38).

¹⁸¹ Arat tarafından “önüş” şeklinde okunmuştur (144:38).

öşi saķınç saķınmadın öşälip adķanıp.

ünüş yol-ça bargu ävriş üstümüz kâz-tim(i)z ❖

Zaman zaman ev bark zindanında hapsedilip,

bir çok el ve tutsak ile sıkıca bağlanıp,

geçit hakkında düşünmeden ızdırap çekip bağlanıp,

çıkış yolunca tutulan davranışı kopardık, kestik.

39. 'mtı mwnwnk ywrwnd'k yn qylq'ly t'vr'nyp. ''ltwn yrwq | (113) y'ltryq lyq
swdwr q' t'y'nyp. ''yyq qylynç 'wyçkw 'yş t' | (114) ''şwq̄w 'vrylyp. ''nt' p's' 'wtly
y'nqy 'yşl'myš k'rk'k 'wl ❖

amtı muḡun yüründäk-in kılğalı tavrarıp.

altun y(a)ruk yaltrık-lıg sudur-ka tayanıp.

ayıg kılınç öçgü iştä aşuķu ävrilip.

aḡta basa utlı yaḡı işlämiş kargäk ol ❖

Şimdi bunun çaresini bulmak için acele edip,

altın ışıklı parlak *sūtraya* dayanıp,

kötü davranışları söndürme işinde acele edip,

ondan sonra karşılığı faydalı olan işleri yapmak gereklidir.

40. (115) pyrwk¹⁸² kym lr ''nkp'slyw pwyçyt 'wrytyp. pyrt'ml'dy nwmwq | (116)
pwlqw s'qynç twrqwrs'r. pyr 'wçlwq yn kwyny nwmwq qwp 'wyd | (117) t'
kwys'dyp. pytym'k t' 'wl'ty 'yş pyrk'rw¹⁸³ pwytwrs'r ❖

birök kim-lär aň-başl(a)yu bodiçit öritip.

birtämlädi nomuğ bulğu saķınç turgursar.

bir uçluğ-ın köni nomuğ ҡop öd-tä küşädi.

bitimäk-tä ulatı iş birgärü büdürsär ❖

Eğer kim en başta aydınlanma düşüncesini (*bodhicitta*) oluşturup,

tamamıyla öğretiyi bulmak için düşünce üretirse,

bir ucuyla doğru öğretiyi her zaman gözetip,

yazmak ve diğer işlerin hepsini tamamlarsa;

41. 'wn' | (118) pw twyrt t'pyq 'yş yn 'wmyş ç' 'yd'ryp. 'ws'ty ''nyrk tydyq
lr | (119) yn 'wtwrw kyd'ryp. 'wq'n ''rz y yrlq ynk' 'wdw 'yyyn 'vryls'r. | (120)
'wtly y'nqy qylmyş pwlwr 'wlwq 'r ''d'nyp ❖

uña bu tört tapıg iş-in umış-ça idärip.

uşatı anıj tıdıg-l(a)r-ın uturu kiđärip.

uğan arž-i y(a)rl(ı)ķ-ıña udu iyin ävrilsär.

utlı yañgı kılmış bolur uluğ är ağanıp ❖

¹⁸² Arat tarafından "birük" şeklinde okunmuştur (144:40).

¹⁸³ Arat tarafından "birkerü" şeklinde okunmuştur (144:40).

İşte bu dört kulluk işini gücü yettiği kadar takip edip,
devamlı onun engellerine karşı koyup (onları) giderip,
kutsal Tanrı(nın) (*devarşisi*) emrine uyup kendi isteğiyle dönerse,
büyük insan adını alıp faydalı karşılığı olan iş yapmış olur.

42. ’nyn ’mtı twyz | (121) wn lrym ’ny ’ynç’ pylynkl’r. ’lp yn pwlmyş pw ’twyz¹⁸⁴
nwnk | (122) ’syq yn ’lynkl’r. ’qtrwlmış¹⁸⁵ ’wyd ’rykyk ’tyrdlq | (123) ’wnk’ryp.
’lqynm’q syz ’qylyq yq ’lqw ’yş qylynkl’r ❖

anın ąmtı töz-ün-l(ä)rim anı inça bilinlär.
alıp-ın bulmuş bu ät’öz-nün asıg-ın alınlär.
’qtrwlmış öd ärigig atırdl(ı)ğ onarıp.
alkınmak-sız ağılık-ıg algu iş kılınlar ❖

Bu sebeple şimdi, asillerim bunu böylece biliniz,
güçlülükte bulunan bu vücuttan faydalanınız,
’qtrwlmış öğüt ve nasihatleri açıkça yerine getirip,
sonsuz hazineyi elde edecek iş yapınız.

43. (124) ’mtı mwn’ pw ywkwnçwk ’ryq qwt qwlwnçwq. ’ny pyrwk | (125) kym
lr twds’r ’rydwr qylynçy yq. ’nts’nk ’wyz ’ | (126) y’r’tylmyş t’qşwt yn swyz l’yw.
’lynkl’r ’y twyz wn lrym | (127) ’nwdmyş pwlwnçwq ❖

ąmtı muna bu yükünçüg arıg kut kılunçüg.

¹⁸⁴ Arat tarafından “et’üz” şeklinde okunmuştur (144:42).

¹⁸⁵ Arat (142:42) ve Zieme (158:42c) tarafından “ayturulmuş” şeklinde okunmuştur.

anı birök kim-lär tuğsar arıdur kılınç-ıg.

antsaŋ üz-ä yaratılmış taqşut-in söz-läyü.

alıñlar ay töz-ün-l(ä)rim añudmış bulunçuğ ❖

Şimdi işte bu secdeyi (ve) temiz vaadi,

onu eğer kim yerine getirirse o davranışını temizler.

An-tsang tarafından oluşturulmuş şiirini söyleyerek,

ey asillerim hazırlatılmış (olan) kazancı alınız.

44. q'yw pwy'n 'wl mwntyn q'sq'nyldy 'rs'r. | (128) q'm'q tynlq 'wqwş¹⁸⁶ y
'wyçwn 'vyrm'k qylwr mn. q'lty swd'ny | (129) 'wn 'wry t'k q'lysyz pyrk'rw¹⁸⁷. q't'
q't' ''lqynçsyz kwyrwk | (130) lwk q'pyq q' kyrz wn lr ❖

qayu buyan ol muntın qaşğanıldı ärsär.

kamağ tınl(ı)ğ uğuş-ı üçün ävirmäk kılur-m(ä)n.

qaltı sudanı on urı täg qalısız birgärü.

qata qata alqınçsız körüg-lüg qapıg-qa kirz-ün-l(ä)r ❖

Bundan dolayı ne gibi bir iyilik kazanıldı ise,

bütün canlılar ailesi¹⁸⁸ için (de bunu) isterim.

nasıl zengin (*sudhana*) on oğul gibi hepsi birlikte (girdiyse)

¹⁸⁶ Arat tarafından “oğuş” şeklinde okunmuştur (144:44).

¹⁸⁷ Arat tarafından “birkerü” şeklinde okunmuştur (144:44).

¹⁸⁸ “uğuş” hakkında geniş bilgi için bkz. “Juten Oda, Eski Uygurca Bir Vesikannın Budizmle İlgili Küçük Bir Vesikası”, *TM 1977-1979*, C.183-205, Ankara, 1980, s.186.

kat kat sonsuz görüşler (de) kapıdan girsinler.

45. y'p' q'm'q 'wyç 'wydt'ky y'l'nkqw | (131) ''rsl'n yn. y'l'nqwz pyr kş'n 'wydt'
y'pydw twyz kwyrwp. | (132) y'n' yylvy p'ryq qwtrwlm'q kwyç 'wyz '
y'r'tyñq̄w | (133) 'yş lrynt' yrp y'r'tynz wn lr ❖

yapa kamağ üç ödtäki yalañuğ arslan-m.

yalañuz bir kşan ödtä yapıdu tüz körüp.

yana yilvi barıg-ı-lıg kutrulmağ küç üz-ä.

yaratıñgu iş-l(ä)rintä y(a)rp yaratınz-un-l(a)r ❖

Bütün üç zamandaki insanlar arslanını,

sadece bir an(lık) zamanda tamamen doğru görüp,

tekrar büyüdü yolculuk kurtulma gücüyle

(kendilerini) düzene sokma işlerinde sağlam (bir şekilde) gayret etsinler.

46. kyn k'lygm' | (134) t'ky yyrtynçw ywl' sy. kynk t'rynk yyk nwmlwq
tylk'n | (135) 'vyrrw 'ydwk lr. kyrtw 'mrylmyş nyrv'n pwlqw 'wqr'q | (136) lyq n'ç'
'rs'r. kyñ'tm'tyn 'wq'tm'tyn kyn y'qyn p'rz wn | (137) lr ❖

kin käligmä öd-l(ä)r-täki yirtünçü yula-sı.

kiñ tärin yig nomluğ tilgän ävirür ıduğ-l(a)r.

kirtü amrılmış nirvan bulgu uğrağ-lıg neçe ärsär.

kinätmäñin oğatmañın kin yağın barz-un-l(a)r ❖

Sonra gelecek devirlerdeki dünya ışığı,
geniş, derin, (en) üstün öğreti çarkını çeviren azizler,
gerçek, sakın *nirvānayı* bulmaya ne kadar niyetli iseler,
ayrılmadan şaşırmadan sonrasında yakından takip etsinler.

47. pwl'm'q s'yw pw s'ns'r t' twqwm wq twtmyş lr. | (138) pwş t'ş yyqyp pwy'n pylk'
pylykyk ''lqynçsyz. pwdqyl ''ryq | (139) qwwş ywryq ly s'm'dy tynç//¹⁸⁹
qwtrwlm'q. pw pw 'dkw l'ryn¹⁹⁰ | (140) twlw ''qylyq pwydz wn lr ❖

bolmak sayu bu sansar-ta tuğum-uğ tutmuş-l(a)r.
boş taş yığıp buyan bilgä biligig alkınçsız.
pudğil arığ kıoş yoriğ-lı samadi tınç// küturulmak.
bu bu ädgü-lärin tolu ağılık büdzün-l(ä)r ❖

Her oluştta bu ölümlülerin dünyasında (*samsāra*) doğmuş olanlar,
tamamıyla tükenmez iyilik ve bilgiyi,
saf kişilik (*pudgala*), iki kat içe bakış (*samādhi*), kurtulmak,
bu (ve buna benzer) iyilikleri doldurup bir hazine oluştursunlar.

48. 'wyz p'qşy q' 'wyç 'rdyny qwt | (141) ynk' 'yn'nyp. 'wykdy swyz l'p t'pyq
twtwp 'wyz pwşwq | (142) qwlwnw. 'wynky lr nynk pwy'n ynk' twyz 'yyyn
'wykyrw. | (143) 'wyrkwt nwm l'p 'wyr twrz wn typ 'wydwkçy pwlz wn lr ❖

¹⁸⁹ Yazmadaki bu kelimeyi (tynç//) Arat da Zieme de okumamıştır.

¹⁹⁰ Arat tarafından “ädgü-läriğ” şeklinde okunmuştur (146:47).

öz baqşı-ka üç ärdini kut-ıña inanıp.
 ögdi söz-läp tapıg tutup öz boşuğ kolunu.
 öñi-l(ä)r-niñ buyan-ıña töz iyin ögirü.
 ürküt nom-lap ür turz-un tip ödügçi bolz-un-l(a)r ❖

Öz hocaya ve üç cevher mutluluğuna inanıp,
 mehdiye söyleyerek kulluk edip kendisinin bağışlanmasını isteyerek,
 başkalarının iyiliklerine içten sevinerek,
 devamlı açıklayıp uzun zaman yaşasın deyip duacı olsunlar.

49. 'wynkr'ky 'wl pwrq'n lr nyny 'wrydmyş ywrymyş. | (144) 'wykr'dynkw 'yky
 twyrlwk¹⁹¹ 'yş lryn 'yş l'yw. 'wyz lwk | (145) lr nyny ''ş'y ynk' 'wdw 'yyyn 'vrylyp.
 'wyrmyş twq myş¹⁹² | (146) pwy'n lryn 'vyrw pyrz wn lr ❖

öñräki ol burқан-l(a)r-niñ öridmiş yorımış.
 ögrädingü iki türlüğ iş-l(ä)rin iş-läyü.
 öz-lüg-l(ä)r-niñ aşay-ıña udu iyin ävrilip.
 örmış tuğ- mış buyan-l(a)rın ävirü birz-ün-l(ä)r ❖

Önceki o Buddhaların oluşturup harekete geçirdikleri,
 öğrenilmesi zorunlu iki türlü işlerini işleyerek,
 canlıların düşüncesine (*āśaya*) uyararak gönüllü davranıp,
 yükselmiş (ve) doğmuş iyiliklerini devam ettirsinler.

¹⁹¹ Zieme tarafından “törlüg” şeklinde okunmuştur (163:49b).

¹⁹² Arat tarafından “toğ-mış” şeklinde okunmuştur (146:49).

50. twyrt 'wlvq twyş | (147) pwydkw synk' 'wqr'yw¹⁹³ tyld'q y. twyrwm ' nynk
 'wsqw synk' | (148) swk' 'l 'lt'q y. twyz twyp t'yşynk kyrtw nwmwq | (149)
 twypw t' 'yltynw. twyrw synç' tyl t' swyz lp kwnkwl t' | (150) twdz wn lr ❖

tört uluğ tüş büdğü-siñä uğrayu tılđağ-ı.

törüm-ä-niñ oşgu-sıña soğa al altağ-ı.

töz tüp tayşın kirtü nomuğ töpü-tä iltinü.

törü-sinçä til-tä söz-l(ä)p könül-tä tuđz-un-l(a)r ❖

Dört büyük sevabın¹⁹⁴ elde edilmesine niyetlenme sebebi,

yaratıklardan¹⁹⁵ kurtulmanın kesin yolu ve kurtuluşu,

asıl, temel büyük taşıt (*tai-sheng-mahāyāna*) gerçek öğretisini baş üstünde taşıyıp,

usülünce dil ile söyleyip gönülde tutsunlar.

¹⁹³ Arat tarafından “oğrayu” şeklinde okunmuştur (146:50).

¹⁹⁴ Zieme tarafından yapılan çeviride “der vier großen Früchte” yani “dört büyük yardım” şeklinde çevirilmiştir (s.163).

¹⁹⁵ Arat tarafından “türemenin geçmesinin tam çare ve tedbiri” şeklinde çevrilmiştir (147:50). Zieme ise “der Geschöpfe” (yaratık) şeklinde çevirmiştir (164:50b). Ayrıca diğer kullanımlar için bkz. Peter Zieme, “Ein Hochzeitssegen uigurischer Christen”, *Scholia-Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde: Festschrift für A.v. Gabain*, Wiesbaden, 1981, s. 221-232.

3. NOTLAR

1. **1₁ vişay** < **Skt. vişaya** “krallık, imparatorluk; beyin”: *vişaya*, “range, sphere” (BHSD, 502a); “dominion, kingdom, territory, region, district, country, abode” (MW, 997/ 2); “a region, territory, environment, surroundings, area, field, sphere, e.g. the sphere of mind, the sphere of form for the eye, of sound for the ear; etc; any objective mental projection regarded as reality” (SH, 421b).

Eski burkan mektepleri 75 türlü *dharmā* grubu tasavvur etmişlerdir. Bu tasavvurlar birtakım unsurlara ayrılırlar (Skr. *dhātu*; Uyg. *nom, törü*). Bu unsurlardan birisi de hassa unsurlarıdır. İç ve dış unsurlar olmak üzere ikiye ayrılır. İç unsur (Skt. *indriya*), dış unsur (Skt. *vişaya*) olarak tanımlanır.¹⁹⁶

TT VIII, D/ 32, s. 34 “vişailig māñitā prasakta ilīnip”; BT XIII, 5/ 220, s. 62 “[kör]miş-çā vişay-qa bod[ulur]”; BT XXI, 0976, s. 152’de “anı üçün alku vişaylarig çin” şeklinde kullanımları görülmektedir ve “sinnesobject, sinnesbereich, sinnesorgane” (duyu alanı, düşünce organı/ beyin) olarak anlamlandırılmıştır. Arat tarafından yapılan çeviride ise “visaya” (ETŞ, 135: 1) denilip anlamı açıklanmamıştır.

2. **1₁ buda avatañsaka sudur** < **skt. buddhāvatañsaka sūtra**: *buddhāvatañsaka sūtra*, “of a work, also in a large collection or large number of Buddhas, see *avatañsaka*” (BHSD, 401a); Skt. *avatañsaka* “a large number, collection” (BHSD, 71a); “*ava-tañsaka*, of a Buddhist text” (MW, 98/ 3); “*Buddhāvatañsaka-mahāvaiṣṭya-sūtra*” (SH, 89b); “Also known as the

¹⁹⁶ Reşit Rahmeti Arat, “Uygurlarda İstihlalar Dair”, *Makaleler*, C. I, , Ankara, 1987, s. 68.

Avatamsaka Sutra. The basic text of the Flower Garland (Chin. Hua-yen; Jpn kegon) school. According to this sutra, Shakyamuni expounded the teaching it contains immediately after he attained enlightenment under the *bodhitree* in the kingdom of Magadha, India. In the Flower Garland Sutra, Bodhisattva Dharma Wisdom and others teach other bodhisattvas of superior capacity that all things constantly interrelate and give rise to one another, that one permeates all and all are contained in one, and so on. The sutra also sets forth many stages of bodhisattva practice.” (SG, Avatamsaka Sutra mad.).

Bu *sūtranın* tam ismi *Mahāvaiṣṭya-buddhāvataṃsaka-sūtra*’dır. *Garland Sūtra* adıyla da bilinir. Buddha’nın aydınlanması, Buddha oluşu ve dünyanın binlerce atoma bölünüşü gibi konular Buddha’nın ağzından bu *sūtrada* aktarılır.¹⁹⁷

BT VIII, A 40, s. 32 “tayanṅuluḡ ol tip timäk-tä ulaḡı buda avataṃsaka sudur-ta” (<Skt. *buddhā-avataṃsaka- (nāma-mahāvaiṣṭya)-sūtra*).

Buddhāvataṃsaka Sūtra küçük *sūtraların* derlemesiyle oluşmuş en uzun *sūtralardan* birisidir. Mahayānā Buddhizmine ait olan bu *sūtra* *Garland Sūtra* adıyla da bilinir. Çince den Uygurcaya çevirisi An-tsang tarafından yapılmıştır. Üzerinde çalışılan bu eser de An-tsang tarafından yapılmış olan çeviridir.¹⁹⁸

3. 1₁ kölüngü “taşıt, araç”: Clauson “vehicle, in such words as Mahāyāna, uluḡ kiçig kölüṅülerig ‘the Great and Small Vehicles (Mahāyāna and Theravāda)’” (taşıt, Mahayānā mezhebi için kullanılan kelimedenden birisi, büyük ve küçük taşıt (Mahayānā ve Theravāda)) anlamını vermiştir (ED 719b). Caferoḡlu ise “taşıt, taşıma aracı” olarak anlamlandırmıştır (EUTS, 115). Erdal da OTWF’da “*köl-ök* is an object noun

¹⁹⁷ [www.britannica.com/ Avatamsaka-sutra](http://www.britannica.com/Avatamsaka-sutra).

¹⁹⁸ Konu hakkında geniş bilgi “Buddhist Dönemi Uygur Edebiyatında Şiir” başlığı altında verilmiştir.

of *köl-* ‘to harness’ ” (*köl-* ‘koşum takmak’ kökünden oluşan nesne ismi) demektedir (OTWF, 238). Suv. 613. 4’te “kaşlı kölök” ve Suv. 41. 4’teki “m(a)xayan ulug kölök” örneklerini vermiş ve Sanskritçe karşılığının *yāna* “vehicle” (taşıt, araç) olduğunu söylemiştir.¹⁹⁹

mahāyāna, “Great Vehicle (also called *buddha-*, *bodhisattva-yāna*)” (BHSD, 425a); “*mahā-yāna* ‘great vehicle’, noun of the later system of Buddhist teaching said to have been first promulgated by *Nāgārjuna* and treated of in the *Mahā-yāna-sūtras*” (MW, 799/ 2); *mahayāna buddhism*, “Buddhism of the Great Vehicle. The Sanskrit *mahā* means great, and *yāna*, vehicle” (SG, Mahāyāna Buddhism mad.).

Hindistan’dan Orta Asya’ya yayılma dönemlerinde, yerel dinler ve Orta Asyalı kavimlerin düşünce yapısıyla harmanlanarak ortaya çıkan Buddhizmin Mahāyāna kolu, Türk kültürüyle birçok yönden benzerlik gösterdiğinden, Türkler tarafından benimsenmesi zor olmamıştır. Çünkü Mahāyāna mezhebindeki “Bodhisattva” anlayışı ile Türk kültüründeki “Kutlu Kagan” anlayışı birbiriyle örtüşmüştür. Bunun aksine diğer Buddhist mezhebi olan Theravāda yani “küçük gemi, Uyg. *kiçig kölüngü*” kişisel kurtuluşu ön planda tuttuğundan Türkler arasında çok taraftar bulmamıştır. Çünkü Mahāyāna mezhebinde (Uyg. *ulug kölüngü*) *nirvānaya* ulaşmak üzere olan kurtarıcının, halkının kurtuluşunu kendi kurtuluşundan daha önemli görmesinden dolayı kendi kurtuluşunu erteleyen bir Bodhisattva söz konusu olmuştur.²⁰⁰

TT VIII, A 37, s. 17 “kölöki pōlsār kimñin”; BT I, B 35, s. 22 “bo iki türlüğ nom-lar ansar ortun yol töz-lüg saqınçıy üç kölüñü”; BT II, 609, s. 35 “tınmadın

¹⁹⁹ Örnekler için bkz. Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon, Volume I*, Wiesbaden, 1991, s. 238-239.

²⁰⁰ Tilla Deniz Baykuzu, “V. Yüzyılda Hunlar ve Budhizm”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 34, Erzurum, 2007, s. 198.

sönmädin bodis(a)t(a)v-lar yol-ınta yorıyu bir kölungü töz-lüg yol-ğa kirip”; BT IX, T 2, s. 106 “kwylwnkw, başınta tegzinü sekiz tümen tört ming mingü kölungüke”; BT XIII, 46/ 7, s. 165 “amrayu yrılıqamış aqıy-sız arıy kişläk kölungü” kullarımları görölmektedir ve “Fahrzeug” (taşıt) şeklinde çevrilmiştir.

4. 1₁ sudur < Skt. sūtra: *sūtra*, “*sūtra-piṭaka* (Pal. *Sutta Piṭaka*), one of the three grand divisions of the Buddhist canon” (BHSD, 604b); “a short sentence or aphoristic rule, and any work or manual consisting of strings of such rules hanging together like threads (these *sūtra* works form manuals of teaching in ritual, philosophy, grammar... eg.)” (MW, 1241/ 3); “Budanın vaizi” (EUTS, 211).

sūtra kelimesi “iplik” anlamına da gelmektedir. İpliğe benzetilen cümlelerin oluşturduğu örgüye benzeyen dinsel kitapları anlatmak için kullanılmıştır.²⁰¹

TT VI, 04, s. 104 “atlıy sudur nom bitig”; TT VII, M190/ 40, s. 52 “bu yitikän sudur-nung yig-in adruq”; BT I, B 10, s. 21 “sudur nom-nuñ başınta çayu savıy uralım tip”; BT II, 963, s. 44 “sudur-ta ölmäk-ärsär alqınma-ğ ärür”; BT III, 757, s. 57 “arış arıy bo insadi suður-nı”; BT V, 438 “sudur”; BT VII, B 114, s.67 “nom çäçäki atlıy sudur içintäki”; BT VIII, A38, s. 32 “sançay-a gat sudur-ta ymä sözläd[i]lmiş bar; BT IX, T 2, s. 243 “swdwr, burқанlar mhasma(ç) atlıg suduruğ nomladi”; BT XIII, 13/ 30, s. 93 “tayşing mxayan bo sudur tanglaçıy”; BT XVIII, 1234, s. 166 “nä üçün yänä sudur nom-ta”; BT XXI, 1176, s.161 “kötrülmüş nom eligi suđurnuñ” örneklerine rastlanılmaktadır.

²⁰¹ Korhan Kaya, *Buddhistlerin Kutsal Kitapları*, Ankara, 1999, s. 182.

5. **1₂ uğan** “Tanrı”: Clauson “God; Almighty; In KB used both as a name and as an epithet of God” (Tanrı; her şeye gücü yeten, kadir; aynı zamanda KB’de isim olarak ve Tanrı’nın sıfatlarından birisi olarak kullanılır) anlamını vermiştir (ED, 2b). Caferoğlu ise “Allah, Tanrı” demiştir (EUTS, 263). Erdal da “*u-gan* is documented together with *arji* = Skt. *ṛṣi* in BT III 13,115 and 121 and quoted in UW 221b from several other places; together, they correspond to Skt. *devarṣi*. In Maitr 194, v11 “tört sımarkı ugan”, “kântü bügü ug(a)n y(a)rl(ı)g” appears in a Manichaeen text. The QB has *ugan* seven times as one of the epithets of the Muslim God. ‘omnipotent’ ” (u-gan Skt. *ṛṣi* (Uyg. *arji*) kelimesiyle birlikte BT III 13, 115, 121 ve UW 221b’den yapılan alıntıda ve birkaç başka yerde belgelenmiştir. Bu kullanımların hepsi Skt. *devarṣi* kelimesine tekabül etmektedir. Maitreya 194, v11’de “tört sımarkı ugan” ve Mani metinlerinde “kântü bügü ug(a)n y(a)rl(ı)g” kullanımı görülür. *Kutadgu Bilig*’de ise Müslümanların Tanrısının sıfatı olarak yedi kere kullanılmıştır. ‘her şeye gücü yeten, kadir’ şeklinde anlamlandırmıştır) (OTWF, 383-384).²⁰²

BT XIII, 13/ 115, s. 99 “on küclüg bügü biliglig uyan ‘ärzi-lär” kullanımı görülmektedir ve “Göttlich” (ilahi, tanrısal) şeklinde çevrilmiştir.

6. **1₂ kut qolunç** “vaat”: Kaşgarlı Mahmut DLT’de *kut* kelimesi için “kut, uğur, devlet, baht, talih, saadet”; *kolun-* kelimesi için ise “rica etmek, kendi kendine rica etmek, istemek” anlamlarını vermiştir. Clauson ise *kut* için “originally in a rather mystical sense ‘the favour of heaven’, thence, less specifically ‘good fortune’ and the like, and thence, more generally ‘happiness’ ” (aslında gerçek tasavvufî anlamı ‘Tanrı’nın lütfu/ hediyesi’ demektir, bu yüzden daha az spesifik olarak ‘iyi talih’ ve

²⁰² Örnekler için bkz. Marcel Erdal, 1991, s. 383-384.

genel kullanımı olan ‘mutluluk’ anlamlarına gelir) (ED, 594a); *kolun-* için ise “to ask for (something) for oneself” (kendisi için bir şey istemek) anlamlarını vermiştir (ED, 623b). Caferoğlu ise *kut kolunmak* için “and içmek” demiştir. Erdal da *kolunç* için “*kolunç* seems to govern the noun *kut* in Ölmez 1991, AYS III, 29, 17 and 15 times in ETŞ (*kolunç*, Ölmez 1991, AYS III, 29, 17 ve ETŞ’de 15 defa geçen *kut* ismini yöneten olarak görülmektedir) demiştir (OTWF, 280-281). Ayrıca “EDPT and DTS, the latter especially *qut qolun-*. The instance quoted by the EDPT from Ht is a conjecture. Before the DLT, this verb appears only in the phrase *kut kolun-*; TT VIII K5 should probably also be completed as *kuṭ kuol[on]lar* (Brāhmī).” (EDPT ve DTS’de özellikle ikinci biçim olan *qut qolun-* görülür. EDPT’de verilen ve Ht’den alınan örnek bir varsayımdır. DLT’den önce, bu fiil sadece *kut kolun-* deyiimi olarak görülür; TT VIII K5’in de muhtemelen *kuṭ kuol[on]lar* olarak tamamlanması gerekir) açıklamasını da yapmıştır (OTWF, 606).

Arat ise, *Prens Kalyanamkara Papamkara* hikâyesinde ve *Kutadgu Bilig*’de *koltğuçı* ile DLT’de geçen *koladaçı* “dilenci” şekillerinin aynı manada olduğunu belirtmiş ve *kut kolun-* fiilinin “niyaz etmek, niyazda bulunmak” şeklinde açıklanmasının daha doğru olacağını söylemiştir (ETŞ, 306). Metinde geçen *on kut kolunç yoriği* Arat tarafından “on türlü niyaz usulü” olarak anlamlandırılmıştır. Sanskritçe karşılığı *prañidhāna* olan bu dinî terimin anlamı Buddhist terim sözlüklerinde “vow, so ardent desire” BHSD, 360a (yemin, vaat, çok şiddetli arzu); “profound religious meditation” MW, 660/ 1 (derin dinî meditasyon); “pious vows” SH, 135b (dindarlık yeminleri); “Vows that bodhisattvas take upon commercing their practice” SG, *prañidhāna* mad. şeklinde geçmektedir. Yani *kut* ve *kolun-*

kelimelerinin ayrı ayrı oluşturmuş olduğu anlamlarının dışında yeni bir terim ortaya çıkmıştır (*prañidhāna*).

Bu on *prañidhāna* Bodhisattva adaylarının Buddhalık ve aydınlama mertebesine erişmek amacıyla gerçekleştirdikleri bir çeşit yemin/ vaat/ taahhüt sürecidir. Bu on *prañidhāna* şu şekildedir:

1. *Mahāpūjopasthānāya Prathamam Mahāprañidhānam Abhinirharati*: To pay homage to all Buddhas, 一者禮敬諸佛 (tüm Buddhalara saygı göstermek).

2. *Sarvatathāgatabhāṣitadharmanetrisaṃdhāraṇāya...Saddharmapari-grahāyadvitīyam*: To preserve the teachings of the good Doctrine of all Buddhas, 二者稱讚如來 (tüm Buddhaların iyi doktrinlerinin öğretimini muhafaza etmek).

3. *Tuṣitabhavanavāsam ādim kṛtvā... yāvan mahāparinirvāṇo-pasamkramaṇāya tṛtīyam*: To approach the great *nirvāṇa* after accomplishing all the deeds of Buddha — beginning from his residence in the heavenly abode of the Tuṣita down to his attainment of great *nirvāṇa*, 三者廣修供養 (Buddhanın bütün amellerini yerine getirdikten sonra büyük *nirvāṇa*ya yaklaşmak).

4. *arvabhūmipariśodhanam... cittotpādābhinirhārāya... caturtham*: To render all the stages immaculate in order to produce resolution or thought. 四者懺悔業章 (niyet ve düşünce üretmek için tüm aşamaları mükemmel biçimde yapmak).

5. *Sarvasattvadhātuparipācanāya, Sarvabuddhadharmāvatāraṇāya, Sarvajñajñāna-pratisthāpanāya... pañcamam*: To bring about the spiritual maturity

of all creatures, to enable them to comprehend the Doctrine of all Buddhas and to establish the knowledge of the Omniscient, 五者隨喜功德 (bütün varlıkların ruhsal olgunluklarını oluşturmak, tüm Buddhaların doktrinlerini kavramaya olanak sağlamak ve bilgeliğin bilgisini tespit etmek).

6. *Lokadhātuvaimātryāvatānāya, sasthanam*: To make knowable the diversity of the world-system (*Lokadhātu*) 六者請轉法輪 (dünyanın sisteminin farklılıklarını bilinebilir kılmak).

7. *Sarvabuddhaksetrapariśodhanāya saptamam*: To bring about the purification of all the lands of the Buddha, 七者請佛住世 (Buddhanın bütün topraklarının arınmasını sağlamak).

8. *Mahāyānāvataranāya astamam*: To cause to enter into the great vehicle, 八者常隨佛學 (büyük vasıtaya (mahayānā) girişi sağlamak).

9. *Sarvabodhisattvacaryācaranāya amoghasarvacestatāyai navamam*: To practise all the course of conduct of the Bodhisattvas and to achieve irresistibility of the state and all efforts, 九者恆順眾生 (Bodhisattvaların tuttuğu yolun bütün yönlerini uygulamak, bütün çabaların ve durumların dayanılmazlığını sonuçlandırmak).

10. *Abhisambodhimahājñānābhijñābhinirharāya daśamam. Tāni ca Mahāprañidhānāni daśabhir nisthāpadair abhinirharati*: To accomplish perfect

enlightenment, great knowledge, and intuition. 十者普皆迴向 (Mükemmel aydınlanmayı, muhteşem bilgiyi ve önseziyi sonuçlandırmak).²⁰³

Bu terimin Uygurca karşılığı olan *qut qolun-* kelimesi metinlerde “vaat etmek, yemin etmek; adakta bulunmak; şifa dilemek gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Aşağıda verilen örneklerde bu kelimenin anlamı için “ein Gelübde ablegen; geloben; Heil erflehen” (adakta bulunmak; yemin etmek, şifâ dilemek) denilmiştir. Görüldüğü üzere burada *niyâz* manası yoktur. Buddhalık mertebesine erişmede yerine getirilmesi gereken “on vaat” ve “süreç” vardır. Bu yüzden “on küt qolunç yorığı”, Arat’ın anlamlandırması gibi “on niyâz usulü” değil de “on vaadi (gerçekleştirme) süreci” şeklinde çevrilmiştir.

TT III, D 259/ 172, s. 200 “qut qolur-biz sizin”; BT II, 172, s. 23 “tört qırqınç altı yoldaqı-lar üçün qut qolunmaq bölük”; BT III, 787, s. 59 “oqlan-ların qudqarqalı qoolmış qud-nuñ töpösintä”; BT V, 44, s.23 “kšantı qılıp qut qolur-mn”; BT VII, A 394, s. 49 “quruq-ta öngräki qut qolunmaq-ning küçindä”; BT VIII, B 268, s. 115 “al altay küç kūsün qut qolunmaq bilgä biligkä tükel-lig bolqay”; BT IX, T 2, s. 98 “qwt qwl, (i)nçe tip küt qoltunguz”; BT XIII, 44/ 4, s. 162 “ary-[a] samantabadiri bodistv-ning yoriq qut qol[u]nm[a]q-m”; BT XVIII, S 229, s. 92 “qut qolunu tükädip”; BT XXI, 172, s. 115 “bilgä bilig üzä öñräki kut kolunmakları küçintä” örneklerine rastlanılmaktadır. Ancak son örnekte yani BT XXI, 172’de Jens Wilkens *kut kolun-* fiilini “geloben” (and içmek) olarak anlamlandırmıştır.

²⁰³ www.buddhanet.net/ the conduct of bodhisattva-caryä.

7. **13 yorığ** “süreç, yaşayış”: Clauson “*yori-* like that word the earliest period used both for physical ‘movement’ and the like, and metaph. ‘conduct, behavior’ etc.” (*yori-* ve bunun gibi kelimeler fiziksel ‘hareket’ ve buna benzer mecazî anlamda ‘tutum ve davranış’ vs. için en erken dönemde kullanılmıştır) demiştir (ED, 963a). Caferoğlu ise “gidiş, yürüyüş, yol, usul, tarz” anlamlarını vermiştir. Erdal da “a great difficulty in distinguishing between *-Xg* and *-Ok* resides in the fact derivatives may have existed side by side. In Republican Turkish, *örtü* is ‘covering’ whereas *örtük* signifies ‘covered’. *yori-k* signifies both ‘gait, movement, course, behaviour, conduct’ and ‘functioning, progressing’ ” (*-Xg* ve *-Ok* arasındaki ayırmda büyük bir zorluk vardır. Aslında türevleri yan yana bulunabilir. Türkiye Türkçesinde *örtü* kelimesi “örtü” yü ifade ederken buna karşın *örtük* kelimesi “örtük, örtülü” anlamına gelir. *yori-k* ‘yürüyüş, hareket, seyir, davranış, tutum’; ‘işlev, süreç’ anlamlarını ifade eder) demiştir (OTWF, 173). Ayrıca isim ve sıfat olarak kullanılan *yori-k* kelimesinin birbirinden oldukça farklı olduklarını belirterek, DLT ve *Kutadgu Bilig*’de iki kullanımın da görüldüğünü ancak isim olarak kullanımın daha yaygın olduğunu söylemiştir. DLT’de sıfat olarak sadece dil için kullanıldığına dikkat çeker: “The adjectival use of *yorık* is in the DLT entry applied only to language. Kaşgarî translates ‘yorık tıl’ as ‘good/ clear/ eloquent language’ ” (*yorık* kelimesinin sıfat olarak kullanılışı sadece DLT’nin girişinde dile uygulanmıştır. Kaşgarî ‘yorık tıl’ı ‘iyi/ düzgün/ akıcı dil’ olarak anlamlandırmıştır) (OTWF, 173).

TT I, 15/ 110, s. 249, “âmin yürüntâğın anutyl âgri yoriy kâmişgil”; TT V, B 43, s. 342 “bodistw-lar yoriynga qut bulmış tüz-ün-lär”; TT VI, 34, s. 108 “yoriyın

yorisar, ol timin kişige sanır. anı üçün mča”;²⁰⁴ TT VII, T. II. D. 522/ 1, 5, s. 9 “ördünmiş biş grax-lar yoriy-ı sangış ol”; TT X, 3, s. 10 “bodistv-lar yoriyın yoriyur ärkän”; BT I, D 65, s. 33 “q̄(a)ltı bo muni-täg bir yañlıy yoriyı üzä”; BT II, 4, s. 17 “ärksinip bodis(a)t(a)v-lar yoriqınta”; BT VIII, A 149, s. 39, “baxşı-lar-ning alp qılsıy yoriy-ta yorımış-lar-ın bitig użık üküş bolğay tip”; BT IX, T 2, s. 144 “ywryq, alplarığ qatdımi(z) qardımız .. vinay yinçge yoriğça”; BT XVIII, 1758, s. 182 “qayu ulsuz tüpsüz burxan-lar-r yoriyı”; BT XXI, 843, s. 146 “artokrak arıg yorıkıg bulurlar taparlar” örneklerinin hepsinde *yorık* kelimesi “Wandel” (yaşayış, yaşayış biçimi, davranış) olarak anlamlandırılmıştır.

8. 1₃ iyin kâzigçä “ona göre sırasıyla”: Clauson “with a rather wide range of meaning, none very closely related to those of *kez-*, of which the basic connection seems to be intermittence, ‘a turn (which comes from time to time); an intermittent illness’ ” (çoğu zaman *kez-* fiiliyle yakından ilişkisi olmayan, oldukça yaygın olan anlamda ‘periyodik olma’ ile ana bağlantısı görülen, ‘sıra, dönüş (zaman zaman gelen); periyodik bir hastalık) anlamlarını vermiştir (ED, 758b). Caferoğlu ise *kezigçe* için “tertiplice, düzenlice” demiştir. Erdal da OTWF’de “*kâz-ig* is ‘a turn of duty, a list, the order in which things happen, the succession, a round; also ‘fever’, because it comes and goes. All these could not have been guessed knowing the meaning of *kâz-* ‘to walk about in a place, circulate or travel around’...” (*kâz-ig* ‘görev sırası, liste, olayların sıraya koyulduğu bir düzen, ardışıklık, çember, ayrıca ‘ateş, heyecan’ anlamlarına gelir. Çünkü ateş ve heyecan gelir ve gider. ‘bir yer etrafında gezmek, etrafında dolaşmak veya gezmek’...anlamlarına gelen bunların

²⁰⁴ Ayrıca bkz. TT VI, 89 ve 139.

hepsi *kez-* fiilinin anlamını bilmek için varsayım olmayabilir) demiştir (OTWF, 192). Röhrborn ise UW’de *käzig aš* için “reihum gehende Bewirtung von Bematen” (.....) demiştir (UW, 239b).

Metinde geçen *iyin kâz-igčä* için ise Erdal “The adverbial binomial *eyin kâzigčä* ‘one after another’ appears in U II 22, 8; U III 1, 10; BT II 490, TT VIII B, 11 (Brāhmī), etc.” (İki terimli zarf olan *eyin kâzigčä* ‘arka arkaya, birbiri ardına, sırasıyla’ U II 22, 8; III 1, 10; BT II 490, TT VIII B, 11 (Brāhmī) metinlerinde görülür) demiştir (OTWF, 192).

iyin için ED’de oluşturulmuş bir madde yoktur. Caferoğlu *iyin* için “dolayısıyla, olduğundan dolayı, göre; kendi isteğiyle, gönüllü olarak” anlamlarını vermiştir.

Metinlerde *käzig* kelimesinin TT V, B 34, s. 342 “bodistw-lar yoriŋga qut bulmış tüz-ün-lär kâz-ikingä”; TT VII, 19, 1, s. 32 “öz qonuq kâz-igi ol”; TT VIII, D 29, s. 33 “ölömlög kâsig birlä”; BT I, D 40, s. 32 “yaŋluq bilig tıtaŋı ol kâzig tiz”; BT II, 1105, s. 48 “kõngüllüg qanglarına umunup inanıp, yuķünürbiz kâzigčä tizigčä”; BT III, 359, s.90 “ayay alyu nägü kâsig ol”; BT VIII, A 17, s. 31 “ymä biš kâsig atlÿ šastir-ta sözlemiş bar”; BT IX, T 2, s. 57 “k’zyk, bodisvtlar ara bişinç burķan belgölüg kezigde turdu”; BT XXI, 189, s. 189’da “māŋisin māŋilätäçi ulalmak sapılmaklıg kâzigin” kullanımlarını görüyoruz.

iyin kelimesi TT VII, 16/ 23, s. 53 “[.....]ma qıtı iyin”; TT X, 504, s. 34 “//// // iyin qıl//// aŋar ymä tirig öz”; BT VII, A 218, s. 41 “idiš-li tınlÿ-lı yırtinçüg yumqı-nı yruq”; BT VIII, A 326, s. 51 “anta basa iyin kâzigčä öz at’özkä”; BT XIII, 1/ 45, s. 35 “il kâzig-ning”; BT XXI, 589, s. 135 “tıtagları eyin al altag kılı y(a)rılıkap”

örnekleriyle metinlerde karşımıza çıkmaktadır ve “folgend, Gemäß” (arkadaki, ardındaki) olarak anlamlandırılmıştır.

iyin kâzigčä şeklini ise BT VII, “ol yruq-lar bärü yıyılı kâlmäk üzä olar barča iyin kâzigčä” parçasında görüyoruz. Zieme *iyin kâzigčä* için “reihe, reihenfolge” (sıralı, düzenli sırayla) demiştir.

9. 24 sığar “taraf, yön”: Clauson “a side” (taraf, yan) demiştir (ED, 840b). Caferoğlu ise “burç mıntıkası, yön, taraf; bir nesnenin yarısı” olarak anlamlandırmıştır. Erdal OTWF’de bu kelime ile ilgili madde vermemiştir.

TT V, A 105, s. 330 “ol xu-a čäčäk tuta ontun singları burqa”; TT VI, 85, s. 112 “yñaq kidin yñaq ikidin sñar bulañ”; TT VII, 41/ 22, s. 53 “ičtin singlar alqatmış idduq on uyyur ilintä”; TT VIII, E 6, s. 39 “sinârqi uyu klinän küsämäsüm”; BT I, D 139, s. 36 “tatşın sığarqı törü-lär barča”; BT III, 287, s. 40 “kömmiş yäri ärsär andın sığar”; BT V, 193, s. 32 “ičrä ög sini birdin singlar kōngül”; BT VII, s. 95 “ilingtä narvaskart tuğup onđın singlar qorqıdu turur”; BT VIII, A 81, s. 35 “alqu-tın singlar işidtürğü ol aylaq orun-lar-qa barıp”; BT IX, T 2, s. 113 “synk’r, antın singlar yakın barırlar”; BT XIII, 19/ 110, s. 120 “alqu-dın singlar nomuy tiläyü”; BT XXI, 1081, s. 158 “andın sığar yakın barıp” örnekleri metinlerde görülmektedir ve ayrıca “Richtung, Gegend” (yön, taraf) olarak anlamlandırılmıştır.

10. 24 yalañuq “insan”: Clauson “a human being, man” (insanoğlu, adam) anlamını vermiş ve *yalın* köküne dayandırarak “stripped, naked” (soyunuk, çıplak) demiştir. Caferoğlu ise *yalnguk* “insan” olarak anlamlandırmıştır. Erdal ise “*yalyok* ‘human being’ is probably connected with *yalyñ* ‘naked’, calling to mind the

helplessness of the human condition; η and $+g^o$ would get contracted. The o appears in most of the Brāhmī instances of this lexeme, which is why we write the suffix as $+gOk$ and not as $+gUk$, *yalḥok* is attested only in Uigur and in Qarakhanid Turkic, and is particularly common in the former” (İnsanın içinde bulunduğu koşulların çaresizliğini akla getiren ve muhtemelen *yalıḥ* ‘çıplak’ ile bağlantılı olan *yalḥok* ‘insanoğlu’ ismi η ve $+g^o$ ekleri ile sınırlandırılacaktı. Son ek olarak $+gUk$ değil de $+gOk$ olarak yazılan bu sözcük birimlerinin çoğu Brāhmī metinlerinin içinde o şeklinde ortaya çıkar. *Yalḥok* kelimesinin sadece Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde bulunur (varlığı kanıtlanmaktadır), özellikle ilk biçimiyle ($+gOk$) kullanımı daha yaygındır) demiştir (OTWF, 159). Skt. *manuṣya* kelimesi ile karşılanmıştır.

manuṣya, “human, manly, useful or, friendly to man” (MW, 784/ 3); “man, human” (SH, 191a).

TT III, 260/ 22, s. 186 “.../güllüg q///z oruqunguznı yalnguqlar ara”; TT VI, 30, s. 108 “kişi yalañuqta ayırı yoq ol kim kişi titir”; TT VIII, E 7, s. 39 “kmi ū kşi yālñuq”; TT X, 17, s. 10 “taqı bulmış yalñuq-larıy tip ... yänä oḳ”; BT I, D 22, s. 31 “yal(a)ñuq-larıy üzölmäk körüm öritir”; BT II, 152, s. 22 “yal(a)nguq yol-intaqı-lar üçün”; BT II, 189 “q(a)ltı yal(a)nguqlı t(ä)ngri-lining”; BT III, 572, s. 51 “tärläqdi alqo yalañoq-lar-nıñ arıy ärmäz”; BT XIII, 38/ 43, s. 153 “yalnguq ašun-ın bulmış-ım-nıñ as[ıyın]”; BT VIII, A/ 187, s. 42 “buldum tapdım tngri-lärkä yalanguq-larka ... üç törlüg tıny-larqa”; BT IX, T 2, s. 135 “y’lnkwq, öngre yalanguḳ (ajunıta) (erken) vr(h)ar sengrem”; BT XVIII, S 107, s. 84 “yalanguq ašun-lardağı ayıy qılınç”; BT XXI, 1155, s. 291 “t(ä)ñrili yalañoklıñıñ arasınta tugup” kullanımları görölmektedir ve “Mensch” (insan, adam) olarak anlamlandırılmıştır.

11. 2₅ yapa “hepsi, bütün”: Bu kelime hakkında Clauson, Caferoğlu ve Erdal herhangi bir açıklama yapmamıştır. Arat tarafından “yaba” olarak okunmuştur (ETŞ, 134: 2). Zieme ise “yapa” olarak okumuştur (DSDU, 145: 2c). Kelimenin anlamı Arat tarafından da Zieme tarafından da verilmemiştir. Semih Tezcan’ın çalışmış olduğu BT III, 276, s. 40’da “yalmağu yapa-nıñ umuğı arşı-lar”; BT XIII, 27/ 19, s. 139 “yapa bulung yingaklar” kullanımları görülmektedir ve “alle, ganz, von” (tüm, bütün, arasında) olarak anlamlandırılmaktadır. Sema B. Özönder ise bir çalışmasında “yaban, yabanı” şeklinde adlandırmıştır.²⁰⁵

12. 3₆ koğ “zerre”: Clauson *koğ* olarak sözlüğüne aldığı bu kelime için “dust” (toz, toz hâlindeki madde) demiştir. Caferoğlu ise “toz; atom” anlamlarını vermiştir.

DLT’de *koğ* için “göze veya yemeğe düşen çör-çöp, pislik” denilmiştir. Mehmet Ölmez ise AYS III’te “evrinçkençig koğ parmanu-lar sanınça” bölümünü “dönüp dolaşan zerrelere (paramānu) sayısınca” olarak çevirmiş ve “toz, zerre, atom” olarak anlamlandırmıştır (AY, 171/ 17). Şinasi Tekin *Maytrisimit*’te *yir özeki koğ toprak birer evin dizesinde koğ* için “toz” demiştir (Maytrı, 38/ 27). BT IX, T 2, s. 99’da “Nabe” (merkez, tekerlek yuvası) şeklinde anlamlandırılmıştır.

13. 3₈ takşut “şiir”: Clauson “verse, poem, song” (ayet, mısra, şiir, şarkı) olarak anlamlandırmıştır. Caferoğlu ise “şiir, beyit, manzume, nazım” demiştir. Erdal da “*takşut* ‘verse’ is related to *takşur-*, a direct derivate from *tak-*; ‘*takış-*’ is not attested” (*takşut* ‘ayet, mısra’ *takşur-* fiili ile ilişkilidir. *tak-* fiiliyle de doğrudan

²⁰⁵ Sema Barutçu Özönder, “İlbesün Kelimesi Üzerine”, 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996, s. 149, Ankara, 1999.

ilişkilidir ancak ‘*takış-*’ fiiliyle ilişkisi olduğu söylenemez) demiştir (OTWF, 311).²⁰⁶ Ayrıca “A connection with *tak-* ‘to fasten, attach’ seems plausible semantically; *koş-*, another verb used for denoting the writing of verses, has a similar meaning” (*tak-* ‘bağlamak, tutturmak, iliştmek’ fiiliyle olan bağlantı anlamsal olarak akla yatkın görünür. Aynı anlama gelen başka bir fiil olan *koş-* fiili ise şiirlerin yazımını belirtmek için kullanılır) demiştir (OTWF, 721). Skt. *śloka* ile karşılanmıştır.

BT I, A₂ 40, s. 20 “ärdini içintäki tört altmış bölük taqşut-luy şlok”; BT III, 989, s.70’de “tıy labay ägşig yamtsan yir taqşud”; BT IX, T 2, s. 119 “t’qşwt, ır ırlasar adnağu taplamağuluğ taqşut sav taqşur-mazlar”; BT XVIII, 1149, s. 162 “bütmgülük sav-larıy uqıtıdacı şlok taqşut-uy” kullanımları görülmektedir ve “Gedicht” (şiir) olarak anlamlandırılmıştır.

14. 3₈ üntürüp “üntür-, göndermek”: Arat bu kelimeyi *öntürüp* (ETŞ, 134: 3), Zieme *üntürüp* okumuştur (DSDU, 145: 3c). Arat da Zieme de aynı şekilde (hervorrufen; meydana getirmek, oluşturmak) anlamlandırmıştır.

Clauson *üntür-* olarak sözlüğüne aldığı bu kelimeyi “to cause (something Acc.), to rise from” (sebeup olmak, bir yerden doğmak/ oluşmak) olarak anlamlandırmıştır (ED, 181a). Caferoğlu ise bu kelimeyi sözlüğüne *öntür-* olarak almış ve “göndermek, uzaklaştırmak” olarak anlamlandırmıştır (EUTS, 151). Erdal ise kitabına *ün- tüir-* olarak almış ve “ ‘to cause something to rise’ and adjacent meanings like ‘to lift up, get something out, bring forth, display, let out, help out, uproot, remove, bring up, raise a sum’ is an exceedingly common verb only partly

²⁰⁶ Diğer açıklamalar için bkz. : Marcel Erdal, 1991, s. 311.

documented in the EDPT and the DTS” (‘bir şeyin meydana gelmesine sebep olmak’ ve buna yakın bir anlamı da ‘yukarı kaldırmak, göndermek, meydana getirmek, ortaya çıkmak, salıvermek, yardımda bulunmak, uzaklaştırmak, taşımak, yetiştirmek’ gibi sadece EDPT ve DTS’de belgelenen, fazlasıyla ortak kullanımları olan bir fiildir) demiştir (OTWF, 812).

TT III, D 260/ 122, s. 196 “al altay uzanmaqlarıy öntürüp; TT V, A 102, s. 330 “yaruq öntürüp ol yaruq içintä bögtä blgürtmiş”; TT IV, 60, s. 438 “luu öntürgüçi yadçı boltumuz ärsär”; TT V, 30, s. 326 “ät’ üz ö-zä köz-ünmişin saqınmış krgäk”; TT VI, 285, s. 128 “törü toqu qılıp, öntürün küntä bu bitigig üç qata oqızun”; TT VIII, 3, s. 57 “teñri ot ündürdi”; TT IX, Z/ 87, s. 17 “...lärin üntürüp qa / ...”; TT X, 44, s. 12 “bimbazari ilig-kä arqış üntürüp”; BT III, 290, s. 40 “ündürüp soq-ta yağyurup änil-lärin”; BT VII, A/ 670, s. 58 “yiti ärtini-lrig käşig-čä ündürüp öğüngü ol šlok-lrın sözläyür-tä”; BT VIII, B/ 40, s. 95 “arıy öz til-in ağızlıy viman-ıntın ündürü yrliqap”; BT IX, T 2, s. 40 “wyntwr, amtı tilleringizlerni öntürüngüler”; BT XIII, 51/ 26, s. 180 “bo bir bölük kšanti-ni bölüp üntürmiş”; BT XXI, 348, s. 124 “körk mänjizlär üntürgäli bolsar” kullanımları görülmektedir. Ancak TT III’te ve TT VI’te “entfernen” (uzaklaştırmak, ortadan kaldırmak); TT X’te “erheben” (yükseltmek, kaldırmak) anlamları üzerinde çalışılan bu metindeki “meydana getirmek, ortaya çıkarmak” anlamından farklıdır. Diğer TT ve BT’lerde aynı anlamda kullanılmıştır.

15. 39 ür ödün “uzun zaman”: Clauson *ür* kelimesi için “a long time, a period extending far into the past” (uzun zaman, geçmiş zamana kadar uzanan bir dönem)

demıştır (ED, 193a). Caferoğlu ise *ür* için “uzun zaman, müddet, süre, tezgeç; ekin”, *ödün* için ise “zaman, vakit” demıştır (EUTS, 273).

Üzerinde çalışılan bu metinde olduğu gibi tarihî metinlerde de bu sözcük grubu ikileme (hendiadyoin) olarak kabul edilmiştir. TT II, 57, s. 416 “ödün minglig tü-mänlig quwray”; TT V, A 99, s. 330 “üç küz-ät ödün kidin yingaq yuz-länip”; TT VI, 05, s. 104 “ançulayu ärür mäniñ äšitmişim ymä bir ödün uluy uluyı; BT I, B 83, s. 24 “biligsiz bilig ödün ödün öçülür”; BT VIII, A/ 139, s.38 “ür kiç ödün tüšütlänsär tiltay basutçı-lar qavišur; BT IX, T 2, s. 41 “wyr ‘wydwn, tört uluş(-lar) öze ür ödün erk türk tart-”; BT XIII, 28/ 49, s. 143 “ödün ödün bol[ayı]n”; BT XVIII, 1788, s. 184 “üzä bklänmäz trk ödün”; BT XXI, 1090, s. 158 “bışrunu bütürü ürkä {‘}ç üdün turguralım” kullanımları görülmektedir ve “Zeit, Gegenwart, für lange” (zaman, şimdiki zaman, uzun zaman) olarak anlamlandırılmıştır.

16. 4₁₁ kııl- “yaratılmak”: Clauson “the word normally used in this sense is the Refl. f. *kılın-*” (kelime bu bağlamda *kılın-* fiilinin dönüşlü formu olarak kullanılmıştır) demıştır (ED, 621b). Caferoğlu ise “kılınmak” olarak anlamlandırmıştır. Erdal da “ ‘to be done, to be made’ EDPT and DTS. Appears also in ETŞ 11, 159 and 13, 15” (‘yapılmış olan, kılınmış olan’ şeklinde EDPT ve DTS’de bulunur. Ayrıca ETŞ 11, 159 ve 13, 15’te de görülür) demıştır (OTWF, 664).

Aynı kullanım sadece “päkiz pälgülük qlilmišlā” şeklinde TT VIII, A 16, s. 11’de görülür ve “gemacht worden” (yapılmak) olarak anlamlandırılmıştır. Bu

kullanım haricinde BT III, 281, s. 40 “qılını ot çümgän-lärig aa oy”; BT VII, A 605 ve BT VIII, A 159; BT IX, T 9’da “qılın-” olarak geçmiştir.

17. 4₁₁ añuđar < Skt. anuttara “mükemmel”: Clauson *tözkerinçsiz* kelimesinin Skt. *anuttara* ile bağlantılı olduğunu söyler (ED, 575a).

anuttara, “having no superior, highest, supreme” (BHSD, 27a); “chief, principal; best, excellent; without a reply, unable to answer, silent; fixed, firm; low, inferior, base; south, southern; a class of gods among the Jainas” (MW, 33/ 1); “unsurpassed, unexcellent, supreme, peerless; above the supreme, the supreme of the supreme, i.e. Buddha; the most supreme vehicle, the Mahāyāna; the supreme mystic enlightenment, anuttara-samyak-saṃbodhi: supreme perfect enlightenment, or wisdom” (SH, 377a); “unsurpassed, unexcelled, supreme, highest, peerless, or incomparably excellent” (SG, anuttara mad.).

Mehmet Ölmez’in çalışmış olduğu AYS III, 132/ 7, s. 24’te “üz-eliksiz üz-dünki yig köni tüz tuymaq atl(ı)ğ burқан qutın küseğeçi” bölümünü “en üstün, mükemmel, doğru-düz sezmek” olarak çevirmiş ve skt. *anuttara-samyak-saṃbodhi* olarak karşılığını vermiştir. Ayrıca BT II, 99, S. 20 “üzäliksiz yig-üstünki köni-i tüz tuymaq” (*anuttara-samyaksaṃ-bodhi*) kullanımı görülmektedir.

18. 4₁₂ üşäliksiz “en üstün”: Arat tarafından *öşeliksiz* (ETS, 134: 4), Zieme tarafından ise *üşäliksiz* (DSDU, 136: 4c) olarak okunmuştur. Zieme tarafından da, Arat tarafından da aynı şekilde (unübertreffliche; mükemmel, fevkalade, üstün) anlamlandırılmıştır. Caferoğlu ise *üzäliksiz* için “kesilmeden, kopmadan, aralıksız; sürekli, daimi” demiştir.

Clauson sözlüğüne *üzeliksiz* olarak aldığı kelimeyi “ ‘without anything above’ that is ‘supreme, all-highest’ ” (‘yukarıdaki her şeyden öte’ yani ‘mükemmel, en üstün’) olarak anlamlandırmıştır. Ayrıca “*üzeliksiz* translates Sanskrit *anuttara*” (*üzeliksiz* Sanskritçeye *anuttara* olarak çevrilir) demiştir (ED, 288).

TT VII, 40/ 145, s. 52 “öz-äliksiz nom boşyunmiş baqşı-larım”; BT II, 99, s. 20 “üzäliksiz yig-üstünki köni-i tüz tuymaq”; BT III, 537, s. 50 “üz-äliksiz yeg üsdünki oğacı-lar eligi”; BT VII, A 467, s. 52 “ögirdükümäk-lig tapıy üşäliksiz tapıy”; BT XIII, 35/ 3 “üşäliksiz burxan nom-ınta”; BT XVIII, 1197, s. 164 “alqu-yun barça üşäliksiz yig üsdünki tüzü köni tuymaq burxan”; BT XXI, 1151, s. 161 “üzäliksiz köni tüz bođi tuyunmak-ta olurđı” kullanımları görülmektedir. Bütün bu kullanımlarda “höhe, unübertrefflich” (üstün, yüce, mükemmel) olarak anlamlandırılmıştır. Ancak BT XVIII ve BT XXI’deki “üzäliksiz köni tüz bođi tuyunmak” kullanımlar bir kalıp ifadedir ve skt. *anuttarasamyaksambodhi* ile karşılanır.²⁰⁷

19. 5₁₃ kkir kakaç “kir (ve) pislik”: Arat tarafından da Zieme tarafından da “Schmutz; kir pislik” şeklinde anlamlandırılmış ve ikileme (hendiadyoin) denilmiştir. Clauson bu sözcük grubunu sözlüğüne ikileme olarak almak yerine tek tek almış ve *kakaç* için “dirt” (kir, pislik), *kir* için ise “dirt, filth, defilement” (kir, pislik, pisletme) demiştir (ED, 610a ve ED, 735a). Ayrıca “For someone unknown reason often spelt *kkir* as well as *kir* in Uyg, in Mong, in both spellings. *kir* normally means not phsical ‘dirt’ but ‘the defilement or stain caused by sin’. Sanskrit *kleśa*; Sanskrit *cetaso upkleśa* ‘a small stain on the mind’ ” (*kir* olarak telaffuz edilmesinin yanı sıra,

²⁰⁷ Bkz. Notlar 17.

bilinmeyen bir sebepten dolayı çoğunlukla *kkir* telaffuzu ile Uygurcada ve Moğolcada aynı şekilde yazılır. *kir* kelimesinin gerçek anlamı fiziksel ‘kir’ değildir, ‘günahın yol açtığı kir veya leke’dir. Sanskritçede ise *kleśa*, *cetaso upkleśa* “akıldaki küçük leke” şeklindedir) demiştir (ED, 735a). Caferoğlu ise sözlüğüne *k(i)kir* olarak almış ve “leke” olarak anlamlandırmıştır. Erdal ise *kir+ik-* fiili için “ ‘to get soiled’ (kirlenmek) demiş ve çeşitli örnekler vermiştir (OTWF, 495).

TT VII, C 13, s. 27 “*cetasa upkleśa könlömnön khirri*”; BT I, B 68, s. 23 “*yirtünçü üzä tayansar kkir-siz arıy orun-çal*”; BT II, 715 “*yükünürbiz kirig-tapçaÿ öçürmiş*”; BT XIII, 24/ 5, s. 133 “*kiğmiş ärsär alqu qamay kiri müni*”; BT XXI, 669, s. 138 “bir yintäm kirsiz tapçasız arıg” şeklinde kullanımları görülmektedir ancak inceleme kapsamına aldığımız tarihî metinlerde ikileme (hendiadyoin) şeklinde kullanımına rastlanmamıştır.

20. 5₁₄ kēñürü “açıkça”: Arat tarafından *kiñgürü* (ETS, 134: 5) ve Zieme tarafından *kiñürü* (DSDU, 137: 5c) olarak okunmuştur.

Clauson sözlüğüne *kēñür-* olarak almış ve “ ‘to widen, broaden’ ” (genişletmek, bollaştırmak) anlamının yanında “ ‘to publicize, make widely known’ ” (açıklamak, ilan etmek, yaygın bir şekilde bilinir hâle getirmek) anlamını vermiştir (ED, 733b). Caferoğlu ise *kingürü* için “tıpkı, aynı, tam, geniş bir surette” demiştir. Erdal *keñü-r-* için “ ‘to enlarge; to spread open, i.e. explain’ EDPT, also from DLT and QB” (‘genişletmek, açık bir şekilde yaymak, örneğin açıklamak’ şeklinde EDPT, DLT ve KB’de görülür) demiştir ve tarihî metinlerdeki örnekleri de vermiştir (OTWF, 716).

BT I, D 59, s. 33 “barča kiñürü yadılmış ärti”; BT II, 980, s. 44 “kingürü itmädin-turmiş-ları közünür”; BT VII, A 448, s. 51 “kingürü-ni taplasa-lar kingürü-sin bişruñşun-lar”; BT VIII, A 37, s. 32 “timäk-tä ulağı kin’gürü-sinčä nom-lağılmış”; BT XIII, 24/ 4, s. 133 “kingürü asıy qılur ärsär küni tüni” örnekleri metinlerde görölmektedir ve “Weit, umfassend” (geniş, kapsamlı) şeklinde tercüme edilmiştir.

21. 5₁₅ kililäşälim “kililäşmäk, ibadet etmek”: Bu sözcüğün anlamı Arat tarafından verilmemiştir (ETŞ, 134: 5) Ancak “*kili kılil-* (*ķayu ajunta kılilur erki-[ķangımız] sunsinga kili*) ve 13: 20 *kilileş-* (... *yazuklarığ kingürü açınıp-kin songķısın ķılmağūka kilileşelim*), şekli açık görünen bu sözün menşei ve manası henüz iyice anlaşılammaktadır. Şekil bakımından krş. Kow., 2529 *kili* “çizgi, hudut çizgisi, hudut” ve Çin. *kili* “saadet...v.b.”. Yukarıdaki misallerin birincisi için “çizgi, hudut” uygun gibi görünmekle birlikte, ikinci misaldeki fiilleşmiş şekli için “söz vermek, ahdetmek” daha uygun düşer. Doğrusu her iki misâil de uygun bir mana ifade eden bir karşılık olmalıdır” açıklamasını da yapmıştır (ETŞ, 395). Zieme ise “*kili* < Çin. *jing li* ‘verehren, ehrfürchtig verehren’ ” (ibadet etmek) olarak anlamlandırmıştır (DSDU, 134).

Erdal *kili+läš-* için “appears in ETŞ 13, 20 and BT XII 28, 24. We find *kili* in ETŞ 11, 169 and the two lexemes are discussed in the n. to the latter. In the n. to the BT XIII ex. (*which reads kililäšmäk kıl[ayın]*), ETŞ 11, 160 is reinterpreted and *kili* given a Chin. explanation” (ETŞ 13, 20 ve BT XIII 28, 24’de görölmektedir. Bir sonraki notta, ETŞ 11, 169 ve iki sözcükbirimde tartışılan *kili* kelimesini buluruz. BT

XIII'deki örnekte (*kililäŝmäk kil[ayın]* diye okunan) ve ETŞ 11, 160'ta yeniden yorumlanır ve *kili* kelimesi Çince bir açıklamayla verilir) demiştir.

BT XIII, 28/ 24, s. 141 "*kililäŝmäk qıl[ayın]*" şeklinde örneği görülen kısım "verehrung darbringen" (ibadet edelim, saygı duymak) olarak çevrilmiştir.

22. 6₁₇ partağçan < Skt. pṛthagjana "sıradan insanlar": *pṛthagjana-kalyāṇaka* "a good king of ordinary man, one striving for religious improvement" (BHSD, 353a); *pṛthag-jana* "a man of lower caste or character or profession; an ordinary professing Buddhist; a fool, blockhead; common people, the multitude; a man wishing for conversion Divyāv" (MW, 641/ 1); "with Buddhists the who term means born an ordinary man; the common people" (SH, 188a).

Kelime diğer tarihî metinlerde tanıklanamamıştır.

23. 6₁₈ bodulu "bodul-, bağlanmak": Clauson *bodul-* için "to be dyed, stained; to be fastened, or attached to (something), usually metaphor" (boyalı olmak, lekeli olmak; bağlı olmak veya bir şeye yapışık olmak, genellikle metafor olarak kullanılır) demiştir (ED, 305a-b). Caferoğlu ise *bodulmak* için "asılmak, bağlanmak" anlamını uygun görmüştür (EUTS, 46). Erdal da "*bodu-l-* signifies 'to be dyed' only in the QB; in Uigur, however, 'to cling', usually metaphorically. *bodul-* has a positive connotation only in ETŞ 13, 24 *ögirmäkig bodulu işlälim* etc. " (KB'de 'boyalı olmak' anlamına gelir. Ancak Uygurca 'bağlanmak' anlamıyla metafor olarak

kullanılır. Sadece ETŞ 13, 24 ve (buna benzeyen) diğer örneklerde olumlu bir çağrışım vardır) demiştir (OTWF, 656).²⁰⁸

BT XIII, 5/ 220, s. 62 “[kör]miş-čä vişay-qa bod[ulur]” BT XVIII, V 108, s. 74 “tämür talıy-qlarıy ät’özintä boduyı” kullanımları görülmektedir ve “verstrickt sein” (bulaşmak) şeklinde çevrilmiştir.

24. 7₁₈ yula “ışık, meşale”: Clauson “torch, lamp” (meşale, lamba) anlamını vermiştir (ED, 919a). Caferoğlu ise “meşale, bomba” demiştir.

TT VII, 40/ 98, s. 51 “yitikän-gä yula tamdıryu”; BT I, D 302, s. 44 “qaltı yultuz kök yula yilvi kömän”; BT IX, T 2, s. 143 “ywl’, yağı alqınmış yula teg tang başıntağı uyaqur yultuzlar teg”; BT XIII, 13/ 20, s. 99 “ol yirtüncü yula-lar-ınga ar[tuq] süzülü”; BT XVIII, V 112, s. 74 “tanču bıcturup ming yula tamdıryalı” kullanımları görülmektedir ve “kerze, fackel” (mum, meşale) şeklinde çevrilmiştir.

25. 7₁₉ tamdulmak “tutuşmak”: Clauson *tamdul-* için “Hap. leg. ; morphologically Pass. f. of *tamid-*, which is irregular as that is an Intrans. V.” (Daha önce yalnızca bir kez kullanılmış olan, düzensiz ve aynı zamanda geçissiz fiil olan *tamid-* fiili morfolojik açıdan edilgendir) demiş ve Prof. Dr. Mehmet Ölmez’in yayınladığı Altun Yaruk III. Kitap 141. sayfadaki “katlı başda tamdulmuş tonda tutunmuş küyer otuğ öçürgeli tavrınurça” örneğini vermiştir (ED, 504a). Caferoğlu ise *tam-* için “yanmak, tutuşmak” demiştir (EUTS, 223). Erdal “*tamt-ıl-* appears as

²⁰⁸ Diğer örnekler için bkz. Marcel Erdal, 1991, s. 656.

tamdulmuş ‘on fire’ in Ölmez 1991, AYS III, (quoted in the EDPT s.v.) and ETŞ 13, 25” (*tamt-il-* kelimesi Ölmez 1991, AYS III’da (EDPT’den alıntılanan) ve ETŞ 13, 25’te *tamdulmuş* ‘yanmak’ olarak görülür) demiştir (OTWF, 674). Ayrıca “*tamt-ur-* ‘to set a fire, kindle’ is a derivate of the simplex *tamut-* ‘to be set a fire, to blaze up’ and must be unrelated to *tamga* ‘seal, stamp’ ” (*tamt-ur-* ‘ateş yakmak, tutuşturmak’ fiili, *tamga* ‘mühür, damga’ kelimesiyle ilişkili olmaması gereken ve yalın olan *tamut-* ‘ateşe vermek, alevlenmek’ fiilinin bir türevidir) de demiştir (OTWF, 721).

TT VII, 40/ 98, s. 52 “yitikän-gä yula tamdurıyü”; BT IX, T 2, s. 117 “t’mtwr, etükin kedip tütsüg tam-turup”; BT XIII, 39/ 6, s. 232 “alnın ılılur tamdulur”; BT XVIII, V 112, s. 74 “tanču bıçturup ming yula tamturıyalı” kullanımları görülmektedir ve “anzünden” (yakmak) şeklinde çevrilmiştir.

26. 7₁₉ *şmnu* < Soğd. *şmnw* “şeytan”: Gharib bu kelimeyi Buddhist terminolojisini topladığı kitabına “*şmnw-şmanu*” olarak almıştır (SD, 375a). Caferoğlu *şmnu* için “şeytan” anlamını vermiştir.

Sanskritçe *māra* kelimesine karşılık kullanılmıştır. *māra*, “the evil one, the adversary and tempter” (BHSD, 430b); “the Destroyer, evil one (who tempts men to indulge their passions and is the great enemy of the Buddha and his religion; for Māras are enumerated in Dharmas” (MW, 811/ 3).

TT III, D 259/ 37, s. 203 “ayıy qılınçıy şimnu ilgintin ozyurtuñuz”; TT V, B 29, s. 342 “şmnu-larqa çalsıqmaz bastıqmaz yana bu nom ärdäni”; TT VI, 58, s. 110 “ayıy qılınçıy iş işläsär, ötrü qamay ayıy qılınçıy şimnu tärs”; TT VII, 28/ 23, s. 39

“šumnu yäk-lär ada tuda qılu umaz”; TT IX, Z 62, s. 16 “šmnunung ağızınga ... örtän/ ... äwig barqıy...”; BT I, A₂ 31, s. 19 “tuymaq ölmäk sansar-lıy šmnu šoq”; BT II, 868, s. 41 “kõngüllärin alqu š(i)mnularqa t(ä)rs azaq nomluq tirtilarqa”; BT III, 163, s. 35 “saqınu ayıy saqınc-lıy šmnu täñri”; BT V, s. 26 “... al-lıy çavışlıy šmnu yäk külüg”; BT VIII, s. 64 “bo buyan üzä alqu tınlı-lar šumnu-nı utmaq-ları yigätmäk-läri bolzun”; BT IX, T 2, s. 109 “šmnu, šmnu tengri anta oq yitlinip”; BT XIII, 5/ 25, s. 54 “kälürüp šmnu üksintä”; BT XVIII, 0095, s. 128 “šmnu şü-sin utup” kullarımları görülmektedir ve “Teufel, Dämon” (şeytan) şeklinde çevrilmiştir.

27. 7₂₀ **yintäm** “tamamıyla”: Clauson sözlüğüne *yindäm* olarak aldığı bu kelimeye “constant, constantly, always” (sürekli, daima, her zaman) anlamlarını vermiştir (ED, 947a). Caferoğlu ise “tamamıyla, büsbütün, tümü ile, sabit” demiştir. Erdal da “*yintäm* signifies ‘continuous’, as adverb ‘constantly’ or just ‘only’. A connection with *yin* ‘member’ (also in the sense of ‘part of the body’) becomes plausible only over the immediate constituents (*bir yin)däm*” (*yintäm* ‘devamlı’, zarf olarak ‘sürekli’ veya yalnızca ‘sadece’ anlamlarına gelir. *yin* ‘organ’ kelimesiyle olan bağlantı (ayrıca aynı anlamda olan ‘vücudun parçası’) sadece birincil öğelerin üzerindeki (*bir yin)däm* örneğinde akla yatkın olur) demiştir (OTWF, 69).

TT III, 260/ 74, s. 190 “ayılıq nomlar-ıy nomlatıngız yintäm ayıy-ta”; BT I, B 138, s. 27 “yintäm saqıntı nom batyalı uyrışın”; BT II, 885, s. 41 “tın bir yindäm bir uçluq kõngülin ädgü”; BT XIII, 51/ 6, s. 180 “yindäm qılınç arıtdacı uluy kölük-üg”; BT XXI, 613, s. 136 “töz tüp tetir üçün anın yintäm ürlüklüg” kullarımları görülmektedir.

28. 8₂₁ äñäyü “ayrıca”: Bu kelimenin çevirisi Arat tarafından yapılmamıştır. ED ve EUTS de de bu kelimeye rastlayamıyoruz. UW 143’de bu kelimeye *änän-* maddesinde rastlanılmaktadır. Mehmet Ölmez AYS III, 180/ 16 ve 180/ 20’de bu kelimeyi “ayrıca” olarak çevirmiştir. Bu ve tarihsel metinlerdeki anlamlandırmalar göz önünde bulundurularak tarafımızdan da aynı mana verilmiştir.

BT XIII, 56/ 15, s. 185 “säkiz ygrmi tör-lüg ‘ängä’yük ädgü-lär”; BT XXI, 0222, s. 118 “ädgü kılınčlarınñ äñäyü tüši utlısı bolmış” şeklinde kullanılmış ve “speziell” (ayrıca, özellikle) olarak anlamlandırılmıştır.

29. 8₂₂ oğrak-ıg turğurmak “niyet etmek”: Clauson *oğrak* kelimesine yer vermemiştir ancak *turğurmak* fiilinin kökü için “*tur-* ‘to raise, lift, rouse’ ” (kaldırmak, yükseltmek, tahrik etmek/ canlanmak) anlamlarını vermiştir (ED, 141a). Caferoğlu *oğramağ* için “rastlamak, karşılaşmak, birleşmek; niyet etmek, tertiplemek, arzu etmek” demiştir (EUTS, 139). Erdal ise *turgur-* için “*tur-gur-* ‘to raise, rouse, set up, arrange, bring forth’ has explicit /g/ in the runic sources, the DLT and Brāhmī TT VIII A, all quoted in the EDPT and, not mentioned there” (‘kaldırmak/ yükseltmek, tahrik etmek/ canlanmak, hazırlamak/ kurmak, düzenlemek, meydana getirmek’ anlamlarına gelen *tur-gur-* runik kaynaklarda, DLT’de, Brāhmī TT VIII’te, EDPT’den yapılan ve burada söz edilmeyen bütün alıntılarda belirgin /g/ ile yazılmıştır) demiştir (OTWF, 754). DLT’de ise *oğrak* için “niyet, kurma, kasıt; uğrama, uğrak”; *turgur-* için “durdurmak; kaldırmak, dikmek, yapmak; zayıflatmak, yordurmak, durgunlaştırmak” anlamları verilmiştir.

İncelenen tarihî metinlerde *oğraq turgur-* şeklindeki kullanımına rastlanılmamıştır. Ancak *turgur-* TT III, 126, S. 196 “sansar ämkäkin-tin ozqalı köngül turqurtı”; TT IV, A 46, s. 436 “ölütlük ätlik itdimz turğurdumuz ärsär”; TT VIII, A 26, s. 14 “pilgā pligig yaqım turgurūp”; BT I, B 48, s. 22 “körüüm turğursar” kullanımları görülür.

30. 8₂₀ kalp öd “devir, zaman”: Clauson *öd* için “ ‘time’, both as ‘a point in time’ and ‘a period of time’; in astronomical terminology apparently ‘an hour’ ” (‘zaman’, aynı zamanda ‘belirli bir zaman’ ve ‘bir zaman dilimi’; astronomik terminolojiye göre de ‘bir saat’ anlamlarına gelir) demiştir (ED, 35a). Caferoğlu ise “zaman vakit; öt” anlamlarını vermiştir (EUTS, 146).

kalp kelimesi ise Skt. *kalpa* kelimesinden gelir. Caferoğlu *kalp* için “zaman < skr. *kalpa*, devir, çağ” demiştir (EUTS, 163).

kalpa, “world-age; various kinds, largely but not entirely paralel to Pali usage” (BHSD, 172b); “a fabulous period of time” (MW, 262/ 3); “A kalpa, age; also translit. ka; “a fabulous period of time, a day of Brahmā or 1000 Yugas, a period of four hundred and thirty-two million years of mortals, measuring the duration of the world. Kalpa also the period of time between the creation and recreation of a world or universe” (SH, 232a); “In ancient Indian cosmology, an extremely long period of time” (SG, kalpa mad.).

TT II, 33, s. 415 “ol ö-dün tngri i-lig böğü xan”; TT IV, A 16, s. 434 “birlä qamay üç ödki burxanlar ödintä nom ärdni”; TT VII, 138, s. 116 “kalp ödi uluy tolu

atlıy, uluşı qıdıǵsız”; TT X, 92, s. 14 “umuıy maıy tırim ..yüz klp üç aşanki”; BT I, D 189, s. 39 “bilgä biligi ödürsär bir kşan öd içintä”; BT II, 206, s. 24 “qılmiş b(ä)lgürtmiş b(ä)lgürtmä-lärtä artuq üküş k(a)lp saqış”; BT III, 142, s. 33 “yüz kalplar artsar-lär ymä uyur-ın”; BT IX, T 2, s. 57 “klp, ulatı tengridem bilgeler klp ödün söz-lep”; BT XIII, 1/ 53, s. 34 “sansız üküş öd klp-ta”; BT XVIII, V 138, s. 76 “[yüz klp üç aşanki altı paramit”; BT XXI, 1109, s. 159 “sansız kalp üdlär artmişintä ançulayu” kullarımları görölür. TT X hariç hepsinde “Zeit, Stunde, Periode, Jahreszeit” (zaman, saat, süre, mevsim) anlamlarında kullarılmıştır. TT X’da ise “Weltalter” (dünya yaşı) anlamında kullarılmıştır.

31. 9₂₄ baqşı < Çin. po-shī < pāk- shi “hoca”: Clauson “(Buddhist) ‘religious teacher’ ” (Buddhist din öğretmeni) demiştir (ED, 321a). Caferoǵlu ise “baqşı, antroponim” anlamını vermiştir (EUTS, 32).

TT VII, 40/ 145, s. 52 “öz-äliksiz nom boşyunmiş öz baqşı-larım”; TT X, 10, s. 10 “ötünti .. ötrü şastrakari baxşı”; BT I, D 24, s. 31 “baxşı önräkän nomlap titip y(a)rliqadı”; BT II, 103, s. 20 “qamay bodis(a)t(a)v uyuşluıy bilgä baxşı-lar uvadi-i”; BT VII, A 16, s. 31 “baxşı öz ät’öz y/...”; BT VIII, A 375, s. 55 “baxşı ymä ağqaq-sız dyan öritgü ol munı munçulayu tılay”; BT IX, T 2, s. 75 “p’qşy, baqşı boltaçılar açarlar öngre yorı-yır”; BT XIII, 49/ 13, s. 174 “ayagu-luq baxşı”; BT XVIII, V 41, s. 70 “bizing baxşımız yrliqap [ançuçi köngüllüg]”; BT XXI, 972, s. 152 “ulug bahşım ol tep sözläyü” kullarımları görölmektedir. Ayrıca “Lehrer, Meister” (öğretmen, usta) olarak anlamlandırılmıştır.

32. 9₂₅ tözkäriñsiz “aslına erişilmeyen”: Kelimenin okunuşu konusunda bir birlik yoktur. Arat ve Zieme tarafından *töz käriñsiz* olarak okunmuştur. Arat ETŞ, s. 322’de kelimenin *tüz kerinçsiz* şeklinde yanlış okunduğunu ve bu okumadan dolayı yanlış anlaşıldığını söylemektedir. *töz-ü-k-er-* (bir şeyin aslına, künhüne erişmek, vakıf olmak) şeklinde etimolojik çözümlemesini yapar. TT III ve VI’da *tüz käriñsiz* olarak okunmuştur. Clauson da sözlüğüne *tüzgerinçsiz* olarak almış ve “formerly misread as two separate words *tüz kerinçsiz*, and discussed at length in TT IX, p. 20, notes 7-8; X, p. 15; note 96... Etymologically the word should mean ‘without being guided’, but in practice it corresponds to Sanskrit *anuttara* ‘unsurpassable’; the connection is perhaps ‘requiring no guidance’ ” (ilk başta iki ayrı kelime olarak *tüz kerinçsiz* şeklinde yanlış yorumlanmış ve TT IX, s. 20, not 7-8; X, s. 15; not 96...’da uzun bir şekilde tartışılmıştır. Etimolojik açıdan bakıldığında kelimenin anlamı ‘kılavuz olmaksızın’ olmalıdır ama pratikte Skt. *anuttara* ‘ulaşılmaz, erişilmez’ kelimesine karşılık gelir. Buradaki bağlantı ‘kılavuz gerektirmeyen’ anlamına gelebilir) yorumunu yapmıştır (ED, 575a). Ancak tarafımızdan *töz* ve *käriñsiz* olarak ayrı ayrı alınmış ve “aslına/ esasına erişilmeyen” olarak anlamlandırılmıştır. Caferoğlu bu kelimeyi sözlüğüne almamıştır ancak *töz* için “damar, kök, unsur, asalet”, *tüz* için ise “düz, doğru, kusursuz; ırk, nesil, soy” demiştir (EUTS, 250; 260). Erdal ise “*tüzKäriñsiz* and *tüzKärgülüksüz* both appear to signify ‘something which can not be equalled’. The latter is found in ETŞ 10, 269, Schwitz 12, Buddhāv H100. BT XIII 21, 50, *tüzKäriñsiz* appears in Schwitz 35, Kuan 210, BT XII, 21, 50 ... in addition to the instances quoted in the EDPT and the DTS. ‘tözgäriñsiz’ and translates “Unergründlicher”; but that, I think, is *tüpKäriñsiz*” (*tüzKäriñsiz* ve *tüzKärgülüksüz* ikisi de ‘eşi olmayan şey’ anlamda ortaya çıkar. Sonuncusu

(*tüzKärgülüksüz*) ETŞ 10, 269, Schwitz 12, Buddhāv H100. BT XIII 21, 50'de bulunur. *tüzKäriñsiz* Schwitz 35, Kuan 210, BT XII, 21, 50 ... ve örneklere ek olarak EDPT ve DTS'den de alıntılanmıştır. 'tözgäriñsiz' "aslına erişilemeyen" olarak çevrilir, ama bence bu *tüpKäriñsiz*'dir demıştır (OTWF, 355). Şinasi Tekin ise "anlaşılmayan, pek derin" anlamını vermiş ve "kögüzinte tözker-ip" (düşüncesiyle derinleştirip) örneğini vermiştir.²⁰⁹

TT III, D 260/ 66, s. 190 "burxan-lar-ta kin intingiz tüz käreñsiz burxan qutın bultunguz"; TT IV, B 57, s. 442 "öçürüp tüz käreñsiz yig üz-tünki burxan qutın"; TT V, B 10, s. 340 "anı üçün tüz käreñsiz yig töz-ü köni tuımaq atly ı-duq burxan qutınga"; TT VI, 118, s. 114 "än kinintä tüz käreñsiz burqan yoluña kirgälär"; TT IX, Z 7, s. 9 "töz-käreñsiz"; TT X, 96, s. 14 "töz-z-käreñsiz burxan qutın bulup bükünki künkätägi"; BT I, F 22, s. 47 "tözün-lär oylı tözün közkäreñsiz"; BT II, 509 "burxan qutınga yūkünürbiz bilgä biligi tüzkarKülüksüz atl(ı)ğ t(ä)ngri"; BT III, 92, s. 30 "yeg üsdünki burxan quđ ın bo yarlıqap"; BT VIII, B 24, s. 93 "uluy yörüglüg-üg tözkäreñsiz arduq"; "[]timin tüzgäreñsiz [tüz köni] tuymaq burxan qutın"; BT IX, T 2, s. 131 "twyzk'ryncsyz, töz-keriñsiz burqan qutın bultunguz" kullanımları görülmektedir ve "Unergründlicher" (aslına erişilmeyen) şeklinde çevrilmiştir.

33. 9₂₅ öñi öñi "farklı farklı": Clauson *öñi* için "other than (something Abl.), different; when doubled, *öñi öñi* means 'various, different kinds of' "başka (bir şeyden), farklı, ikileme şeklinde olduğunda *öñi öñi* 'çeşit çeşit, farklı farklı türlerde')

²⁰⁹ Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler I, Kuanşi İm Puser (Ses İşiten İlah)*, Ankara, 1993, s. 30.

anlamalarını vermiştir (ED, 170a-171b). Caferoğlu *öngi* için “artık, hernevi, çeşitli, başka başka, farklı” demiştir (EUTS, 151).

TT II, 25, s. 170 “yolunguz antın öngi bolıai”; TT III, D 260/ 32, s. 188 “öngii ötür-tüngüz bilgä bilig-tä yaratddingiz”; TT VIII, A 2, s. 8 “vi ///ta. öni öni ... üzä”; TT VI, 171, s. 118 “yıparta öñ, yoq quruı bultuqmaz yoq quruıda öñi yimä”; TT X, 357, s. 26 “anta oq qılıcı iki öñi bolup yirkä”; BT I, D 54, s. 32 “täg ok ärži dintar bolup öñi öñi särdi”; BT II, 270, s. 26 “öngin öngin bo yörüküg”; BT III, 429, s. 46 “öñi öñi törlüg ädgü-lär-niñ yayı-sı bolmış”; BT V, 282, s. 40 “yirdä suvda öngi yayıyay sürgäy tamu-qa kämişgäy”; BT VII, D 9, s. 69 “öngi öngi ärdini-lär (üzä) idig-lig tümäg-lig”; BT VIII, A 404, s. 57 “öngi öngi iş ködig-lärig iş-lämiş-in”; BT IX, T 2, s. 40 “wynky, alış biriş oğrinta öngi öngi mengzin tegşürüp”; BT XIII, 3/ 56, s. 47 “ažun-lar sayu [ö]ngi yän[ä]”; BT XXI, 143, s. 114 “tüü tör-lüg ağrok ağrok öñi öñi körk mäniz”; BT XVIII, 1201, s. 164 “tägip öngi öngi til-in bir öz-in mča tip šlok sözläti-lär”; BT XXI, 668, s. 138 “bodis(a)t(a)vlar üçün on katın öñin öñin körgitmiş” kullanımları görülmektedir ve “anders, verschieden, abgesen von, auf mannigfache Weise” (başka surette, farklı, farklı olarak, farklı farklı yönlerden) anlamlarında kullanılmıştır.

34. 9₂₆ paramit < Skt. pāramitā “yücelik”: Arat *paramit* (ETS, 136: 9), Zieme *paramit* şeklinde okumuştur. Caferoğlu ise sözlüğüne *paramit* olarak almış ve “fazilet, mükemmelliyet” olarak anlamlandırılmıştır.

pāramitā, “mastery, supremacy, perfection, in general sense, with preceeding attribute indicating the field od mastery; one or more of tecnical list of (usually six, sometimes ten, rarely five or seven) supreme virtues, of Buddhas, or (to be cultivated

by) Bodhisattvas; usually rendered perfection” (BHSD, 341b-342a); “gone to the opposite shore; crossed, traversed; transcendent (as spiritual knowledge); coming or leading to the opposite shore, complete attainment, perfection in; transcendental virtue (*dānta, śīlā, kṣānti, vīrya, dhyāna, prajñā*)” (MW, 619/ 3); “derives from parama, highest, acme, to cross over from this shore of births and deaths to the shore, or *nirvāna*: (1) *dāna*, charity; (2) *śīlā*, moral conduct; (3) *kṣānti*, patience; (4) *vīrya*, energy, or devotion; (5) *dhyāna*, contemplation, or abstraction; (6) *prajñā*, knowledge” (SH, 267a). “The six things that ferry one beyond the sea of mortality to *nirvana*; i. e. The six *pāramitās* (*dāna, śīlā, kṣānti, vīrya, dhyāna, prajñā*)” (SH, 134a); “Practices that Mahayana bodhisattvas must undertake to attain enlightenment” (SG, *pāramitā mad.*).

Pāramitā burkan ahlakının temelini teşkil eden “altı mükemmeliyet”i ifade etmek için kullanılmıştır. Uygurcada hangi sözle tercüme edildiği belli değildir. Buddhizmde “altı paramit” bulunmaktadır ve bunlar şu şekildedir:

1. Uyg. *buşu paramit* “sadaka vermek fazileti” (Skt. *dāna-pāramitā*)
2. Uyg. *çaķşapat paramit* “ahlak fazileti” (Skt. *śīla-pāramitā*)
3. Uyg. *serinmek paramit* “tahammül fazileti” (Skt. *kṣānti-pāramitā*)
4. Uyg. *katıgılanmak paramit* “sebat etmek fazileti” (Skt. *vīrya-pāramitā*)
5. Uyg. *dyan paramit* “istiğrak fazileti” (Skt. *dhyāna-pāramitā*)
6. Uyg. *bilge bilig paramit* “hikmet fazileti” (Skt. *prajñā-pāramitā*)²¹⁰

TT IV, B 52, s. 442 “alıp üç aşanki yuz mxaklp içintā altı pramit”; TT V, B 89, s. 346 “taiçi tulun tigmā mxa prtī-a pramita”; TT VI, 135, s. 114 “altı paramitqa qatıylanur ārtılār”; BT I, D 37, s. 23 “čxşapt pramit k/... arınır süzülür”; BT II, 90, s.

²¹⁰Reşit Rahmeti Arat, 1987, s. 63.

19 “altı p(a)ramit-lar; BT III, 464, s. 43 “buşı paramit-ta ulatı ädgü-lär-tä yaradınyuluq”; BT XIII, 5/ 53, s. 55 “[a]sanki paramit-lar içintä”; BT XVIII, V 138, s. 76 “[yüz kl]p üç aşanki altı paramit”; BT XXI, 220, s. 118 “beş yapıg üç asanke altı p(a)ramit” şeklinde kullanımları mevcuttur ve “Tugend; Vollkommenheit” (erdem; mükemmeliyet) olarak çevrilmiştir.

35. 10₂₈ irinčkämäk “merhamet etmek”: Clauson “to realize the misery of (someone Acc.), to have compassion on (him)” (Birin in ıztırabının farkına varmak, ona merhamet etmek) demiştir (ED, 237b). Caferoğlu ise “acımak, merhamet etmek” demiştir. Erdal “*irinčkä-* and *yarlıka-* together are a common biverb” (*İrinčkä-* ve *yarlıka-* fiillerinin her ikisi de birleşik fiildir) demiştir (OTWF, 114).

TT I, 2, s. 423 “irinč qılıp ölü”; TT X, 49, s. 12 “yäk bo irin tınlıy-larıy umuysuz”; BT II, 230, s. 25 “täginKülük täginčsiz orunların g irinčkänčigi ärür inčip bo”; BT V, 575, s. 57 “yänä ‘irinčüsin qın üçün”; BT XIII, 12/ 04, s. 73 “qızın irinčkämiş k[rgäk] isig”; BT XVIII, 1250, s. 166 “körtülmiş tngirim bizni irinčkäyü tsu[yurq]ayu yrılıqap” kullanımları görülmektedir. TT I’de “Elend” (merhamet), TT X’te “Elend” (merhamet), BT V’te ise “Sünde” (günah) olarak anlamlandırılmıştır.

36. 11₃₀ samantabadiri < Skt. samantabhadra: Arat tarafından *samantabadiri* olarak okunmuştur (ETŞ, 136: 11).

samantabhadra, “of a celebrated Bodhisattva, sometimes one of eight or sixteen Bodhisattvas” (BHSD, 563a); samantata-bhadra “instead of Samantabhadra, of a Bodhisattva” (BHSD, 562b); “wholly auspicious; a Buddha or a Jina; of a Bodhi-sattva” (MW, 1155/ 2); “interpreted Puxion, pervading godness, or “all

gracious”, the principal Bodhisattva of Emei Shan. He is the special patron of followers of the *Lotus Sūtra*. He is one of the four Bodhisattvas of the Yoga school” (SH, 69a); “The bodhisattva Universal Worthy, depicted in various sutras and thought to symbolize the virtues of truth and practice” (SG, samantabhadra mad.).

BT II, 1237, s. 51 “bodis(a)t(a)v ħūtinga yūkünürbiz samantabadri”; BT VIII, A 243, s. 47 “toħun toħun-ları samantabadiri bodistv ärür”; BT XIII, 44/ 4, s. 162 “ary-[a] samantabadiri bodistv-ning yoriħ qut qol[u]nm[a]q-m” kullarımları görölmektedir.

37. 11₃₀ otħurađı “şüpheşiz”: Zieme tarafından *otħuradı* (DSDU, 139:11b), Arat tarafından *utħuradı* (ETŞ, 136: 11) olarak okunmuş ve “kesinlikle” şeklinde anlamlandırılmıştır. Ayrıca Arat ETŞ, s. 326’da *utħuraħ* kelimesinin manasının henüz açık olarak verilmediğini ve *utħuraħ* ve *utħuratu* şekillerinin *-ħ* ve *-tu* ekleri ile yapılmış şekiller olabileceğini söyler. Üzerinde çalışılan bu eserde “şüpheşiz, kesinlikle” şeklinde çevirisi yapılmıştır.

Clauson *odħuratu* için “rousingly, vividly” (heyecan verici, inandırıcı) demiştir (ED, 49a). Caferoħlu ise sözlüğüne *utħuraħ* olarak aldığı kelimeye “hep, tamamıyla, kesin olarak, kat’i” anlamlarını vermiştir (EUTS, 514). Erdal “odħuraklandır- ‘to engender evident truth’ (apaçık gerçeği ortaya çıkarmak) demiştir (OTWF, 822). Barutçu Özönder ise *ot-*, *otur-*, *otura-*, *otrul-*, *otruş-*, *otħuratu* ve *otruħ* kelimelerinin kök kelimesinin, *otħuraħla-* “parçalara ayırmak, kesmek”, “kesinleştirmek, kesin hâle sokmak” teşkilinin kök kelimesiyle aynı olabileceğini söyler.²¹¹

²¹¹ Sema Barutçu Özönder, “Abhidharmakoşabhāşyatikā-Tattvārtha-Nāma’nın Eski Uygurca Tercümesinden Bir Parça”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coħrafiya Fakültesi Dergisi*, C. 34, S. 1, Ankara, 1990, s. 15.

TT III, D 259/ 54, s. 204 “utyuraq burxan qutın bultuñuz”; TT VI, 26, s. 108 “sizlärni üçün utyuraq nomlayu biräyin”; TT X, 72, s. 14 “otğuraq tıdılmanın kälğäy”; BT I, B 143, s. 27 “otğuraq ärür ol kişi tuyunmuş itinmiş qonüllüg”; BT II, 986, s. 44 “äsruk täk bolup otğuraq bir kşan üdtä ädgü sakınç öritäyin”; BT III, 145, s. 33 “oğyoraq mün qaday sözlämäklig”; BT VII, 697, s. 59 “buşi birmäk-imiz üzä: tuyum aşub-luy toor-tın oğyuraq”; BT IX, T 2, s. 35 “wtqwr’q, qutrul-ğulug tınlıqlarağ utğuraq adın bu burkanlarğa”; BT XVIII, V 158, s. 76 “otyuraq tuş” kullanımlarını görüyoruz.

38. 11₃₀ m(a)nçuşiri < Skt. mañjuśrī: *mañjuśrī* “of a celebrated Bodhisattva, with the stock epithet *kumārabhūta*” (BHSD, 414b); “one of the most celebrated Bodhisattvas among the northern Buddhists” (MW, 774/ 1); “*mañju* is beautiful, *śrī* good fortune, virtue, majesty lord, an epithet of a god. As a guardian of wisdom. He is often placed on *Śakyamuni*’s left. *Mahāyāna* gives *Mañjuśrī* the chief place” (SH, 153a); “The four great Bodhisattvas of the *Lotus Sūtra*, i. e. *Maitreya*, *Mañjuśrī*, *Avalokiteśvara*, *Samantabhadra*” (SH, 173b).

Buddha olan *Mañjuśrī* (iyi talih), hikmetin timsalidir ve ilim sahiplerini korur. Çin Buddhizminde önemli bir yere sahiptir.²¹² Ayrıca *Mañjuśrī-nāma-saṃgīti* olarak bilinen Buddhist metni *Mañjuśrī* ‘yi anlatır. Bu metin Tibet Buddhizminde önemli bir yere sahiptir. Bu metnin kökeni hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte, 5. ve 10. yüzyıllar arasında Hindistan’da oluşturulduğu tahmin edilmektedir. Metinde *Mañjuśrī*, *bilgeliliğin Bodhisattvası* olarak anlatılır.²¹³

²¹² Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi-II*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul, 2003, s. 258.

²¹³ Johan Elverskog, *Uygur Buddhist Literature*, Brepols, Turnhout, 1997, s. 114.

TT VII, 28/ 53, s. 40 “mançuşiri bodistv-ning aviskanda qılınçinga kâlsär, ädgü ol”; BT VIII, A 242, s. 47 “kõngül-i tözün mañçuşiri bodistv ärür”; BT XIII, 32/ 3, s. 149 “[mançuşi]ri bodistv-ıy oqıyü yrılıqap” kullanımları görülmektedir. Ayrıca BT XVIII, 0137, s. 130’da “tözün qutluı bodistv” Skt. *Mañjuśrī* ile karşılanmıştır.

39. 11₃₁ öriđmāk “oluşturmak”: Clauson “nearly always used in metaph. sense ‘to arouse’ (thoughts, emotions, etc.)” (Genellikle ‘uyandırmak, harekete geçirmek’ (düşünceler, duygular) anlamında metaforik olarak kullanılır) demiştir (ED, 208a). Caferoğlu ise “yükseltmek; beslemek” anlamlarını vermiştir (EUTS, 152). Erdal “*ör-it-* ‘to raise, to arouse, to bring up’. Most of the attested exs. of *ör-it-* denote the induced appearance of a mental state, as in the UII ex. quoted. Most common is *köñül örit-*, with *köñül* marked by a Chin. ideogram in BuddhUig I 250. Further exs. of this not noted in the dictionaries can be found in Ölmez 1991, AYS III, 141, 18, BT VII A 15, BT VIII A 109 and 372. Further exs. in the ETŞ and elsewhere” (*ör-it-* fiili, ‘yükseltmek, harekete geçirmek, büyütme/ beslemek’ anlamlarına gelir. UII’deki örnekten alıntılananda olduğu gibi *ör-it-* fiili ile ilgili bildirilen birçok örnekte zihinsel durumun eyleme geçirilmiş görünümü anlamına gelir. BuddhUig I 250’de Çince bir ideogramla işaretlenen *köñül* fiili ile birlikte, *köñül örit-* fiili oldukça yaygındır. Sözlüklerde kaydedilmeyen örneklerin fazlası Ölmez 1991, AYS III, 141, 18, BT VII A 15, BT VIII A 109 ve 372’de bulunabilir. Daha fazlası ETŞ ve diğer yerlerde mevcuttur) yorumunu yapmıştır (OTWF, 782).

TT VII, 40/ 138, s. 52 “tip, qut kösüş öriğü tağintim”; TT X, 178, s. 18 “yrılıqançuçi köñül öritü yrılıqap”; BT II, 986, s. 44 “ädgü sakınç öritäyin tip bir ivin saç-tıı tänginçä-ki”; BT II, 261, s. 26 “alp ädrämlig kõngülüg öritip”; BT III, 448, s.

47 “koṅül öridgät-lär”; BT VII, A 15, s. 31 “kirtgünč koṅgül öridmāk ...”; BT VIII, A 109, s. 37 “qop süzük kirtgünč koṅgül öritgü”; BT IX, T 2, s. 42 “wryt, bilig öritir .. ol süzük köngül”; BT XIII, 12/ 47, s. 77 “burxan-lıy bilig öridip”; BT XXI, 749, s. 141 “äñilki adiçit känü{1} lüg öritip bışrunmak” kullanımları görülmektedir. “aufstehen, entstehen lassen” (yükseltmek, oluşturmak) şeklinde çevrilmiştir.

40. 11₃₁ ozaqı “geçmiş, önceki”: Clauson tarafından “previous, of old time” (önceki, geçmiş zaman) olarak anlamlandırılmıştır (ED, 284a). Caferoğlu ise “geçmiş, mürur etmiş” demiştir (EUTS, 145).

BT XIII, 5/ 7, s. 53 “oşaqı çakravart ilig-lär” kullanımı görülmektedir ve “früher” (eskiden, önceden) şeklinde çevrilmiştir.

41. 11₃₂ buyan ävirmäk (buyan < Skt. puṇya) “sevâbı intikal ettirmek” Clauson *buyan* için “a metathesis (koñ > koyun) of Sanskrit *puṇya* ‘merit; meritorious deeds; the happy condition which results fr. meritorious deeds’; a Buddhist technical term” (Sanskritçe *puṇya* ‘erdem; övülmeye değer davranışlar; övülmeye değer davranışların sonucunda ortaya çıkan mutluluk hâli; bir Buddhist teknik terimi) demiştir (ED, 386a). *evir-* için ise “to turn (something Acc.)” (bir şeyi çevirmek) demiştir (ED, 14a). Caferoğlu ise “sevap, iyi amel, kut” olarak anlamlandırmıştır (EUTS, 55). *ävirmäk* için ise “evirmek, çevirmek; tercüme etmek, bir dilden başka bir dile geçirmek” demiştir (EUTS, 78). Erdal “*ävriş*, from *ävir-* ‘to turn (tr.) is ‘behaviour’ in Ölmez 1991, AYS III, 152, 4, ETŞ 13, 36...” (*ävir-* fiilinden gelen *ävriş*, ‘davranışı çevirmek (geçişli)’ Ölmez 1991, AYS III, 152, 4, ETŞ 13, 36...’da görülür) yorumunu yapmıştır (OTWF, 271).

Edgerton'un sözlüğünde bu kelime tek başına bulunmamaktadır. *puṇya* “auspicious, propitious, fair, pleasant, good, right, virtuous, meritorious, pure, holy, sacred; of a poet; of another man Buddha; the good or right, virtue, purity, good work, meritorious act, moral or religious merit” (MW, 632/ 1); “blessed virtues, all good deeds; the blessing arising from good deeds” (SH, 426a); “benefit; also, merit, virtue, or blessing. In Buddhism, (1) meritorious acts or Buddhist practice that produce beneficial reward in this or future existences; and (2) benefit gained as a result of such good deeds or Buddhist practice” (SG, puṇya mad.).

Buddhizmi kabul eden Uygurlarda, yapılan bir hayrat veya vakıf işi sonrasında ortaya çıkan “sevab”ın başkalarına intikal ettirilmesi âdeti vardır. Hatta daha öncesinde savaşlarda öldürülen düşmanın ruhu, öbür dünyada öldürenin kölesi olsun diye bir taş dikilir ve böylece kazanana verilmiş olurdu. Kazanan kişi isterse bunu başka kişilere verebilirdi. Bu Köktürklerde “balbal” ile, Türk İslâm çevresinde “Mevlid Duâsı” ile, Buddhizmi kabul eden Uygurlarda ise “buyan evirmek” ile yapılmıştır. Sevabın başkalarına devri düşüncesinin kökeni ata ruhları için yapılan hayır işleriyle ilgilidir. Ayrıca Uygurca metinlerin hemen hepsinin sonunda, bir eserin yazdırılmasından doğacak sevabın çeşitli müesseselere tevcih edildiğine dair kayıtlar bulunur. *Altun Yaruk*'un 1687 yılına ait son baskısında böyle bir kayıt bulunmaktadır.²¹⁴ Buyan evirmek başlığıyla yazılmış olan bu metin, *Altun Yaruk*'un baskısından bir yıl sonra düzenlenmiştir.²¹⁵ Uyg. *ädgü kılnč* ile ifade edilmiştir. Bunlara ek olarak, Uygur beylerinin ve hatunlarının senet ile kurdukları “buyan”

²¹⁴ Geniş bilgi için bkz. W. Radloff, S. E. Malov, *Suvarṇaprabhāsa*, 1913, s. 678-686.

²¹⁵ Şinasi Tekin, “Buyan Evirmek (Sevâbın Tevcihi)”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara, 1966, s. 390-391.

(hayrat manasında manastırlar) müesseselerinde tahsil imkânı, hastane ve yolcular ile yoksullar için barınaklar mevcut olmuştur.²¹⁶

TT I, 4/ 30, s. 246 “qoçyıl buyan ädgü qılınç qıl”; TT III, 259/ 105, s. 194 “uluy asıy tuzu qıltingız ol buyaningız tüşintä”; TT V, A 40, s. 326 “ölügsüz buyan ädgü qılın ät’üz öz’ä asılır”; TT VII, 28/ 2, s. 38 “yigi yäk-lär bir[lä] ada qıyalır, ürkürü buyan qıl”; TT IX, Z 96, s. 18 “bo buyan ädgü qılınç küçintä”; BT I, B 117, s. 25 “buyan ädgü qılınçm ärtinü alp täjlägülük ol”; BT II, 1108, s. 48 “yüknürbiz buyanlıy yula atl(ı)y”; BT II, 108, s. 50 “yänä il ävirmiş alp qutlu-y”; BT VII, 680, s. 54 “buyan-lyy gañ ögüz suvı ägsömäsär kirikmäsär”; BT VIII, A 283; BT IX, T 2, s. 86 “pwy’n, kutları buyanları isi(lip) (kı)linç kıılır”; BT XIII, 49/ 83, s. 177 “buyan ävirmäk yıya tägindim”; BT XVIII, 693, s. 116 “qut qolunup buyan-ıy burxan quğınga ävirip”; BT XXI, 1016, s. 156 “şariputräya bo ärür buyan ävirmäklig ügmäk” kullanımları görülmekte olup “Gute, Verdienst, Glück Gute” (iyilik, erdem, iyi şans) olarak çevrilmiştir.

42. 12₃₃ nizvani < Sgd. nyzβ’ny(y) “ihtiras”: Arat tarafından *nizvani* olarak (ETS, 136:12); Zieme tarafından ise *nizvani* olarak okunmuştur (DSDU, 139:12b). Gharib nyzβ’ny(y) için “passion” (ihtiras) demiştir (SD, 255b). Caferoğlu ise “ihtiras, aşırı düşkünlük, iptila, meftunluk” şeklinde anlamlandırmıştır (EUTS, 137).

Skt. *kleśa* ile karşılanmıştır. *kleśa*, “impurity, depravity” (BHSD, 198a); “pain, affliction, distress, pain from disease; five Kleśas are named, (1) *vidyā* “ignorance”, (2) *asmi-tā* “egotism”, (3) *ragā* “desire”, (4) *dveṣa* “aversion”, (5) *abhiniveśa*

²¹⁶ Emel Esin, *Türk Kültür Tarihi: İç Asya’daki Erken Safhalar*, Ankara, 1985, s. 12.

“tenacity of mundane existence” ” (MW, 324/1); “passions, delusions, temptations, or trials” (SH, 26b).

TT II, 20, s. 424 “nizwani oyrınta”; TT III, D 260/ 28, s. 186 “az nizwani-qa ayuqup artayu yoqaıttururta”; TT IV, A 11, s. 434 “nız-wanı-lar oyrınta bilmädin uqmadın öküš yaz-ınč”; TT VI, 73, s. 110 “qılınçı artuq küçlüg ärip, bu muntay nizwanılar turqaru; TT IX, Z 22, s. 12 “ögä yükünür mn änkäl warñai klešanma azta ulatı nizwani”; BT I, D 169, s. 37 “oq taqı utsar-lar az-lı saran-lı nizvanıy”; BT II, 863, s. 41 “burxan qutınta ornatdaçı čıntamani ärdini täg kqngüllärin nizvanılar”; BT III, 596, s. 51 “törö üzä nizvani-nıy tariqmaqın söz-lämiš-lär”; BT VIII, B 194, s. 108 “nizvani uyuš-ları-ning arıy-ı tözlüg ärür”; BT IX, T 2, s. 73 “nyzβ’ny, nizvanılar oğrınta tört türlüg”; BT XIII, 21/ 48, s. 129 “tügün nizvani-ların tarqardıg”; BT XVIII, 0089, s. 128 “alqu nizvani qadıu-ların üz[mäläp]; BT XXI, 302, s. 122 “<bilgä> biligkä tükäl-lig alku nizvanılarıg yıdı” kullanımları görülmektedir ve “Befleckung, Leidenschaft” (kir, ihtiras, aşırı istek) olarak çevrilmiştir.

43. 12₃₃ kılınç “hareket”: Clauson *kılınç* için “ ‘act, deed, action’, as opposed to *kılık* which means rather ‘a course of action’; in Buddhist terminology normally translates Sanskrit *karma* (‘bir hareketin yönü’ anlamına gelen *kılık* isminin aksine ‘eylem, davranış, hareket’ anlamına gelir, Buddhist terminolojisinde Skt. *karma* olarak çevirilir) demiştir (ED, 623a). Caferoğlu ise “iş, icraat, amel” yorumunu yapmıştır (EUTS, 174). Erdal “The most important counter example *kılınç* ‘deed, act, action’, found in the ŞU inscr. and exceedingly common in all types of Uigur texts and Qarakhanid sources. It should be connected with the verb *kıl-* ‘to do, to make one thing into another, etc.’, and not with *kılın-* ‘to grow up, to behave or make as if...’, perhaps ‘, to do something for oneself’ ” (En önemli aykırı örnek olan *kılınç*

ismi ‘eylem, davranış, hareket’, ŞU kitabesinde, fazlasıyla yaygın bir biçimde, her türden Uygur metinleri ve Karahanlı kaynaklarında bulunur. *kıl-* ‘yapmak, birine bir şey yapmak...’ fiiliyle bağlantılı olmalıdır. *kılın-* ‘büyüme, gibi davranmak veya yapmak...’ ile bağlantılı değildir. Belki ‘birisi için bir şeyler yapmak’ anlamında kullanılabilir demiştir (OTWF, 276).

TT I, 7/ 53, s. 247 “tut ädgü qılınçlıy iş öküş qıl”; TT II, 18, s. 414 “yrlym uluy ädgü qılınç-lar qılmış bolur”; TT III, D 260/ 11, s. 186 “qılınç tüşin uqıttingız”; TT IV, A 5, s. 434 “öküş tsui ayay qılınç qıltı-lar kin yana ökünti-lär”; TT VI, 16, s. 106 “bilmäz uqmaz, kim mäniñ aşnuqı azunta qılmış öz qılınçım”; TT VII, 40/ 20, s. 48 “ädgü qılınç tüş-in bu”; TT VIII, F 6, s. 45 “bhavet qılınç tüşü”; TT IX, Z 50, s. 15 “mn arıyaman frıştum qoştr.ä/ ... ayıy qılınçlarımın barça”; BT I, B 187, s. 28 “öñrä azuntaqı qılınç tüşi üzä ürt-ülmiş-lär”; BT II, 261, s. 26 “ayıy qılınçlarıy öritmäk”; BT II, 857, s. 41 “amtı-qı bo burxan-larqa yükünmiş buyan ädgü qılınç-lar-ning”; BT III, 258, s. 39 “adın-lar kädgirmäk üzä qılınç alıyay tep”; BT V, 37, s. 22 “ayay qılınçları al/...”; BT VII, A 126, s. 36 “bilge bilig-lig suz üzä büdün ät-öz toşup alqu qılınç arıp”; BT VIII, A 229, s. 45 “amida burxan ärür qılınç ükmäki amogasidi burxan ärür”; BT IX, T 2, s. 102 “qılınç, saqınç saqınur kılınç yime”; BT XIII, 42/ 22, s. 160 “arış nom yaqdurmuş bo ädgü qılınç tüşintä”; BT XVIII, V 71, s. 72 “[qılınç]ıy näng ülgülöp tängläp; BT XXI, 1054, s. 157 “tözünlär kızınıy buyan ädgü qılınçı öküş täginür {mü}” kullanımları görülmekte olup “Tat” (eylem, davranış) olarak çevrilmiştir.

44. 12₃₃ **apamu** “ebediyet, sonsuzluk”: Arat tarafından *abamu* olarak (ETS, 136: 12); Zieme tarafından ise *apamu* olarak okunmuştur (DSDU, 139: 12c). Caferoğlu

abamu için “daimi, ebedi, ölmez, mengü, bengü” demiştir (EUTS, 1). Erdal “Adjectives and adverbs derived from lexemes which refer to future time, for which something is said to hold: *biñ yıllık tümän künlük bitigimin bälgümin anta yassı taşka yaratıttım* (ŞU, E9). Tariat W2 has the same sentence. The idea in the following passage, quoted from UW 168a, is the same: *bi taşka üjikin ymä özi ök bitisär, sü apamuluk b(ā)lgü tamga bolgay ärdi* (HtPar 232, 4). In ETŞ, 10, 100 we find *tüz ürlük* as a gloss on Skt. *nityā* ‘permanent, everlasting’; the two exs. quoted from Suv in the EDPT. ‘ürlüg’ should, no doubt, also be read with *°k*. *ürlük* is used very much like *apamuluk* (Gelecek zamana ait olan sözcük birimlerden türeyen sıfat ve zarfların neden kabul edildiğini söylemek için: *biñ yıllık tümän künlük bitigimin bälgümin anta yassı taşka yaratıttım* (ŞU, E9). Tariat W2’de de aynı cümle vardır. UW 168a’dan alıntılanan bir sonraki parçadaki fikir aynıdır: *bi taşka üjikin ymä özi ök bitisär, sü apamuluk b(ā)lgü tamga bolgay ärdi* (HtPar 232, 4). *tüz ürlük*’ü; ETŞ, 10, 100’de açıklama olarak Skt. *nityā* ‘sürekli, devamlı’, EDPT’de Suv’dan alınan iki örneği buluruz. ‘ürlüg’ şüphesiz *°k* ile okunmalıdır. *Ürlük*, *apamuluk*’a benzer bir şekilde kullanılır (OTWF, 122).

BT I, D 340, s. 46 “āb(a)muqāḍāqı”; BT XIII, 22/ 21, s. 131 “abamu-qatāgi [tapımayın]” kullanımları görülmektedir ve “Ewigkeit” (daimi, ebedi) olarak çevrilmiştir.

45. 13₃₆ amita-aba < Skt. amitābha: Arat tarafından *amita-aba* (ETŞ, 136: 13), Zieme tarafından *amita-aba* olarak okunmuştur (DSDU, 146: 13c).

amitābha, “of the Buddha who presides over the western paradise *Sukhāvati*; also known as *Amitāyu(s)*, *Amitaprabha*, *Amitanātha*” (BHSD, 63b); “of

unmeasured splendour” (MW, 81/ 3); “the heaven of boundless light, the fifth of the brahmaloka; the *Sukhāvativyūha-sūtra* is tr. as the *Amitāyus-sūtra*; the infinite honoured one; infinite wisdom, a term applied to a Buddha” (SH, 383a); “The Buddha of the Pure Land of Perfect Bliss in the west” (SG, amida mad.).

Prof. Dr. Mehmet Ölmez *amitābha* için “ölçülemez parlaklık” demiş ve Uygurcada sözcüğün Sanskrit aslındaki *amita ābha*’dan parçalandığını belirtmiştir. Uygurca metinlerde *abita*, *abida* biçimlerinde görüldüğünü de söyleyerek çeşitli örnekler vermiştir.²¹⁷

Gautama Buddha’nın Bodhisattva şekli *Avalokiteśvara*, mürakabedeki şekli ise *Amitābha* adını taşımaktadır. Buddhistlere göre *Amitābha*, *sukhāvati* adlı cennetin içinde muhteşem bir hayat süren Tanrı gibidir.²¹⁸ Bir öyküye göre de, önceleri bir kralken tahtını bırakıp kaçarak derviş hayatını benimseyen *Amitābha*, Bodhisattva yeminleri etmiş ve bu yeminlere göre adını içtenlikle anan herkesin ölümünden sonra “arık ülke”de genedoğumunu sağlamadıkça en yüksek aydınlanmaya ulaşmamaya and içmiştir.²¹⁹ *Amitābha*, Japon Buddhizminde “aşkın” (transandal) Buddha için de kullanılan bir isimdir. Hindistan’daki Mahāyānada bu aşkın Buddha, “ezeli hayat” ve “nur” olarak bilinmektedir. *Amitābha*’nın kullarını saadet ülkesi olan cennete göndereceğine inanılır.²²⁰ *Amitābha Buddha* ve onun cennetinin anlatıldığı *sūtra* ise

²¹⁷ Geniş bilgi için bkz.: Mehmet Ölmez, “Tibet Buddhizmine Ait Eski Uygurca Bahşı Ögdisi”, *Bahşı Ögdisi/ Klaus Röhrborn Armağanı*, Freiburg/ İstanbul, 1998, s. 274.

²¹⁸ Walter Ruben, *Buddhizm Tarihi*, Çev. Abidin İtil, Ankara, 1947, s. 127.

²¹⁹ İlhan Güngören, *Budizm Bir Yaşama Sanatı*, İstanbul, 2003, s. 215.

²²⁰ Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara, 2009, s. 241.

Amitāyur-dhyana Sūtra'dır. Bu metnin kökeni hakkındaki bilgiler kesin değildir ancak Çince çevirisi Kālayaśas tarafından 424-442 yılları arasında yapılmıştır.²²¹

TT VII, 40/ 33, s. 49 “abita burqan uluř-ınta toyar”; BT VIII, A 228, s. 45 “saqınč ükmäki amida burxan ärür”; BT XVIII, 0335, s. 138 “[kidin] yingaq abita at[ly burxan]; BT XXI, 254, s. 119 “sukavaği atl(ı)g yertinčüdäki abıta t(ā)ņri burhan täg”; BT XIII, 21/ 27, s. 127 “kidin yingaq abida tip” kullanımları görülmektedir ve “Buddha des Westens” (batının Buddhası) şeklinde çevrilmiştir.

46. 13₃₇ **sukavaği** < **Skt. sukhāvatī** “cennet”: Arat tarafından *sukavaği* (ETS, 136: 13), Zieme tarafından *sukavaği* olarak okunmuştur (DSDU, 146: 13d). Caferoğlu *sukavati* için “Budistlerin batı cenneti” demiştir (EUTS, 211).

sukhāvatī, “the world of Amitābha or Amitāyus, from which Avalokiteśvara also comes” (BHSD, 597a); *sukha-vatī* “of the heaven of Buddha Amitābha; Buddha; of a *sūtra*” (MW, 1221/ 2); “The pure land, or Paradise of the West, presided over by *Amitābha*. Other Buddhas have their Pure lands; seventeen other kinds of pure land are also descirebed, all of them of moral or spiritual conditions of development, e. g. the pure land of patience, wisdom, etc.” (SH, 357b); “Perfect Bliss, the Pure Land of the Buddha Amida” (SG, *sukhāvatī* mad.).

sukhāvatī, Buddha *Amitābha*'nın cenneti olarak bilinir. *Amitābha* basit bir keşişken Buddha olmayı ve mucizevî bir dünya edinmeyi diler. Bu dünyanın sakinleri onun erdemleri sayesinde *nirvānaya* erişinceye dek eşi benzeri görülmemiş bir mutluluk yaşayacaktır. İşte bu dünya *sukhāvatī*'dir. Sözü edilen bu dünya *nirvāna*

²²¹ Johan Elverskog, 1997, s. 50.

değildir ancak tek bir düşüncenin veya tek bir sözün erdemiyle oraya ulaşanlar, gelecekte hiçbir çaba sarf etmeden nihai kurtuluşa ulaşırlar. *sukhāvātī* sonsuz sayıdaki Buddha toprağından biridir ve *Avataṃsaka Sūtra* bu toprakları “tozlardaki atomlar kadar sayısız” şeklinde betimler.²²² *Amitābha Buddha*’nın ve onun “arık ülke”sinin anlatıldığı eser ise *Sukhāvātīvyūha Sūtra*’dır.²²³

BT XXI, 254, s. 119 “sukavaṭi atl(ı)g yertinçüdäki abīṭa t(ä)ṇṭitāg” kullanımı görülmektedir.

47. 14₃₉ kut küsüş “vaat”: Burada ikileme şeklinde bir kullanım söz konusudur. Clauson *küsüş* için “wish, desire” (istek, arzu) (ED, 752a), *kut*’u için ise “originally in a rather mystical sense ‘the favour of heaven’, thence, less specifically ‘good fortune’ and like, and thence, more generally, ‘happiness’ ” demiştir (ED, 594a). Caferoğlu *kut* için “kut, saadet, kutlama, takdis, ruh; haşmetpenah, hazret; unsur” demiştir (EUTS, 188). Erdal “See the EDPT for *küsüş* ‘wish, desire’. Exs, not cited there appear in TT I 175, Suv 11, 7, 11, 20 and 603, 12, TT VIII E 2, ETŞ 9, 8... In TT IX 116 (Manichean writing) the word is written in the assimilated form *küsüş*. There is *küsüş turgur-*, *küsüş örit-* and *küsüş küsâ-*, and also *küsâmiş küsüş*. *küsüş* can be qualified by the object of the desire...” (*küsüş* ‘istek, arzu’ için EDPT’ye bakınız. TT I 175, Ölmez 1991, AYS III, 11, 7, 11, 20 and 603, 12, TT VIII E 2, ETŞ 9, 8... örneklerinde de görülmektedir ancak EDPT’de bunlardan bahsedilmemiştir. TT IX 116 (Mani yazısı)’da kelime *küsüş*’ün asimile edilmiş şekliyle yazılmıştır. Orada *küsüş turgur-*, *küsüş örit-*, *küsüş küsâ-* ve ayrıca *küsâmiş küsüş* örnekleri de vardır. *küsüş* arzunun nesnesi tarafından nitelendirilebilir...) demiştir (OTWF, 272).

²²² Mircea Eliade, 2003, s. 258-259.

²²³ Johan Elverskog, 1997, s. 63.

Metinde geçen *on ut olon yoriı* ile *on trlg ut kss* arasındaki anlam benzerlii dikkate deerdir. Tarafımızdan yapılan eviride *ut olon* ve *ut kss* “vaat” şeklinde anlamlandırılmıştır.

TT I, 25/ 175, s. 252 “utru k()lir ksmi kssng qanmaz”; TT II, 14, s. 414 “trt kssin (?) kir qo/.....”; TT III, D 259/ 96, s. 192 “ksyr-lr rtii birkr”; TT V, B 65, s. 344 “alqu dg nom-lar kss tz-lg”; TT VII, 40/ 138, s. 52 “tip, qut kss rid tgintim”; BT I, B 119, s. 26 tsin utlsn ksmg tlmg k()rgk”; “BT II, 24-25 “burxan-lar birl-tz kssin yirtinnng”; BT II, 272, s. 26 “kss-m tginr ulu uvray”; BT IX, T 2, s. 100 “kwysw, trlg savlar iidgeli ulu kssm erdi”; BT XIII, 43/ 14, s. 161 “tip ut kss rid tgintim”; BT XVIII, 1249, s. 166 “bolmaz mu [amt] kss-m ol [at]” kullanımları grlmektedir ve *kss* “Wunsch” (istek, arzu) olarak evrilmitir.

48. 14₄₀ tutı “daima”: Clauson tutı’ya ynlendirmi ve “constantly, continuously” (srekli, devaml) demitir (ED, 461b). Caferolu ise “durmadan, arkas kesilmeden, daima, mtemadiyen” anlamlarını vermitir (EUTS, 255).

BT III, 921, s. 65 “idn tuı nom n-lg”; BT VII, H 4, s. 71 “tz tpi-tin kilk orun-qa-tgi tuı”; BT XIII, 4/ 18, s. 133 “idng tuı qornsz kngl ldgy” kullanımları grlr ve “immer” (her zaman, durmadan) şeklinde evrilmitir.

49. 15₄₂ mantal < Skt. maṇḍala “üzerinde evrenin, tanrıların, buddha ve bodhisattvaların tasvir edildiği daire”²²⁴ şeklinde tanımlanmıştır.

maṇḍala, “spot of ground marked out and ceremonially prepared” (BHSD, 415b); “a circle, piece of ground specially prepared in honor of a Buddha or Saint” (BHSD, 416a); “circular, round; a disk; globe, orb, ring, circumference, ball, wheel; a division or book of the *Rig-veda*” (MW, 775/ 3); “*maṇḍala* doctrine, mantra teaching, magic, yoga the True word or Shingon sect.” (SH, 353a).

TT VII, 24/ 27, s. 36 “şanda m(a)ndal qılıyl luu biçin yıl toymış”; BT VII, A 353, s. 46 “yintäm içtin singarqı mantal bişrunmaq-ıy yol qılmaq-lıy abisamay ärür”; BT VIII, B 86, s. 98 “üstünki uluy king alqıy mantal ärür”; BT XIII, 14/ 8, s. 104 “adaq-ırlın-ta biş mandal yinçürü töpün yükünü täginürbiz tip” kullanımları görülmektedir.

50. 15₄₃ ülgülänçsiz “ölçülmez”: Clauson “immeasurable, inestimable” (sınırsız, ölçülmez, çok kıymetli) anlamını vermiştir (ED, 144a). Caferoğlu ise “ölçülemeyecek kadar, büyük, hadsiz, ölçsüz” demiştir (EUTS, 272). Erdal “If something are ‘inconceivable’ or ‘undescrivable’, others are ‘incomparable’: *ogşatınçsız* (ETŞ 9, 52, BuddhUig II 120) or *tänlänçsiz* (ETŞ 15, 116, Ölmez 1991, AYS III, 45, 3). In the last-mentioned exs. *tänlänçsiz* is found together with *ülgülänçsiz* ‘beyond measure’. *ülgülänçsiz* is, however, often found by itself, sometimes signifying ‘uncountable’: ETŞ 13, 59, 16, 37 and 59...” (Eğer bir şey

²²⁴ Geniş bilgi için bkz. Semih Tezcan, “Georg Kara- Peter Zieme: Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung. Berliner Turfantexte VII. Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients. Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie. Akademie Verlag, Berlin, 1976. 112 s. +49 tablo üzerinde 82 tıpkıbasımı” (Tanıtma Yazısı), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1978-1979*, Ankara, 1981, s. 302.

‘akıl almaz’ veya ‘tarif edilemez’ ise diğerleri “kıyaslanamaz, emsalsiz”dir: *ogşatinçsiz* (ETŞ 9, 52, BuddhUig II 120) veya *tāñlānçsiz* (ETŞ 15, 116, Ölmez 1991, AYS III, 45, 3). Son bahsedilen örnekte *tāñlānçsiz*, *ülgülānçsiz* ‘ölçülenin ötesinde’ ile birlikte bulunur. Bununla birlikte, bazen ‘sayılamayan’ anlamına gelen *ülgülānçsiz* sıklıkla tek başına da bulunur: ETŞ 13, 59, 16, 37 and 59...) demiştir (OTWF, 355).

BT II, 876, s. 41 “kōngüllārıntā ulatı alqu çamay tınl(i)ıkarqa ülgülāgāli tānglāgāli umaçuluq kōngüllārın tāgingāli”; BT III, 726, s. 56 “ülgülānçsiz tāñlānçsiz uluy uluy işlārig işlādāci”; VT VII, D 12, s. 69 “vçirapan [boldum] ülgülānçsiz yuuzlūg ülgülānçsiz qool-luy”; BT VIII, B 187, s. 108 “ülgülānçsiz burxan-lar-ning blgürtmä ät’özin”; BT IX, T 2, s. 39 “wylkswz, kut-suz ülgüsüz osuğluğ boltı”; BT XII, 28/ 44, s. 143 “ülgülānçsiz siz tāngl[ānçsiz]”; BT XXI, 167, s. 115 “yānā ülgülānçsiz tāñlānçsiz burhanlar nomıña” kullanımları görülmektedir ve “unermeßlich” (ölçüsüz, sınırsız) olarak çevrilmiştir.

51. 15₄₃ *vyakrit* < *Skt. vyākṛti* “müjde”: Arat tarafından *vyakrit* (ETŞ, 138: 15); Zieme tarafından ise *v(i)yak(i)rit* olarak okunmuştur (DSDU, 147: 15d).

vyākṛti, “prediction of future enlightenment for a Boddhisattva” (BHSD, 517b); “seperation, distinction” (MW, 1035/ 3).

BT I, D 137, s. 36 “vyakrit alqış ymā igid-siz”; BT VIII, A 379, s. 55 “süzülmiş-lār riti kuş käligli viyakrit-li bügülānmäk-li ağqaq-sız dyan-lı körmäk yol”; BT IX, T 2, s. 51 “by’akrt”; örnekleri görülmektedir ve “Prophezeiung” (gelecek bilgisi, geleceği önceden bildirme) olarak çevrilmiştir.

52. 1645 ridi < Skt. **ṛddhi** “olağanüstü güç”: *ṛddhi*, “supernatural or magic power, hardly significantly different from its Skt. use” (BHSD, 151b); “increase, growth, prosperity, success, good fortune, wealth, abundance; accomplishment, perfection, supernatural power; magic, a kind of medicinal plant” (MW, 226/ 2); “magic power exempting the body from physical limitations” (SH, 211a).

BT VII, A 698, s. 59 “oşup quğrulup riti kuyı kälig-ning başđing-in bulup”; BT VIII, A 379, s. 55 “başđing süzülmiş-lär riti kuyı käligli viyakrit-li”; BT VIII, 56/ 15, s. 185 “nom-lar manočap ridi altun önglög yruqlar” kullanımları görölmektedir ve “Zauberkraft” (olağanüstü güç) olarak çevrilmiştir.

53. 1645 tolp “bütün”: Clauson “all, whole, completely” (bütün, hepsi, tamamen) demiştir (ED, 492b). Caferoğlu ise “bütün, hep” olarak anlamlandırmıştır (EUTS, 245).

TT III, D 260/ 78, s. 192 “tolp sansar-ıy sizingä”; BT I, B 125, s. 26 “kirtüdin kälmiş-niñ tolپ ät’özintäki b(ä)lgüsin”; BT II, 16, s. 17 “yänä ontun singarqı tolپ kök”; BT III, 372, s. 59 “ayıy adlıy tod tolپ özläri”; BT V, 665 “qamay-tolپ”; BT VII, J 27, s. 73 “tolپ ät’öz-kä alqu tıny-lar-qa tägip”; BT VIII, B 119 “on küč-lüg tolپ-nung idisi: qälisız alqu-qa asıy qıltaçı”; BT IX, T 2, s. 122 “twlp, yarılur yırtılur örtenür yalar tolپ etüzimizdin kanı”; BT XIII, 12/ 88, s. 88 “tolپ ät’özümüz[n]i yup”; BT XVIII, V 127, s. 76 “şlok nom ärdini üçün tolپ il-lärin”; BT XXI, 207, s. 278 “körk mänjiz adrokı üzä tolپ s<a>nsar içindäki” kullanımları görölür ve “gesamter, ganz” (tamamı, hepsi) olarak çevrilmiştir.

54. 16₄₆ turum ara “hemen, derhal”: Clauson “completely or immediately” (tamamen, acilen) olarak anlamlandırmıştır (ED, 549a). Caferoğlu ise “derhal, behemal” demiştir (EUTS, 254). Arat ise “derhal, o esnada, hemen” şeklinde anlamlandırmış ve *ara* sözcüğünün üzerinde durmuştur. “Eski Türkçe metinlerindeki ekli-eksiz, karışık kullanımına şahit olduğumuz gibi, bazılarının da son zamanlara kadar eski husûsiyetlerini muhafaza ettiklerini görüyoruz. Bu görünüş tedricî bir karışıklık neticesi olabilir gibi, mana, ifade ve kullanılış farklarından da ileri gelmiş olabilir.” demiş ve tarihî metinlerdeki kullanımlarına dikkat çekerek *ara* kelimesinin, Köktürk döneminde eksiz, Uygur döneminde ise *ara* ve *arasınta* şeklinde ekli ve eksiz biçimde de görüldüğünü söylemiştir. Ayrıca Kutadgu Bilig’de *arasınta* şekline hiç rastlanmadığını belirtmiştir.²²⁵

TT II, 70, s. 424 “asra mansız saxınçlarıy turum ıra top yoxatdurur”; BT IX, T 2, s. 125 “twrwm ’’r’, ança sözlemişte turum ara” kullanımları görülmektedir ve “sofort, alsbald” (hemen, derhal) şeklinde çevrilmiştir.

55. 17₄₇ yuklunçsuz “bulaşılmaz”: Clauson ve Caferoğlu’nun bu kelime üzerine açıklaması yoktur. Erdal “*yuk-lun-* ‘to be polluted; of filth, to adhere’ is, curiously enough, attested only in negated form. DTS; not in the EDPT: *ädgü altunug sızguru särgürsär toz tumanlıg kkirlär yuklunmadın öz tözi arınmış süzülmiş altun tözi b(ä)lgürär* (Ölmez 1991, AYS III, 74, 18)” (Garip olan, *yuk-lun-* ‘kirlenmek; kir, bulaşmak, yapışmak’ fiilinin sadece olumsuz biçimde kabul edilmesidir. EDPT’de olmayan DTS’de olan (örnek): *ädgü altunug sızguru särgürsär toz tumanlıg kkirlär*

²²⁵ Reşit Rahmeti Arat, 2007, s. 349.

yuklunmadın öz tözi arınmış süzülmiş altun tözi b(ä)lgürär (Ölmez 1991, AYS III, 74, 18)) demiştir (OTWF, 640).

Kelime diğer tarihî metinlerde tanıklanamamıştır.

56. 17₄₈ alınçsız “çıkarsız”: Clauson kelimenin hapax legomenon olduğunu belirtmiş ve kelimeyi *alın-* fiilinden getirerek “Sanskrit *lābhopaniṣat* ‘the secret doctrine of acquisition’ ” (Sanskritçe *lābhopaniṣat* ‘ticaretin gizli öğretisi’) demiştir (ED, 149a). Röhrborn *alın-* fiili için “nehmen” (almak) demiştir (UW, 46). Caferoğlu ise *alınç* için “alan, elde eden” demiştir (EUTS, 11). Erdal “The hapax *alınçsız*, discussed in the UW, does not come from *al-* ‘to take’ but from *alınç* ‘income’; the UW interpretation is correct” (UW’da tartışılan ve hapax olan *alınçsız* *al-* fiilinden değil, ‘kazanç, kazanım’dan gelir. UW’daki açıklama doğrudur) demiştir (OTWF, 349).

TT VIII, E 3, s. 38 “plunč aliñčlig tıltag” örneği görülmektedir ve “Grund” (kazanım) olarak çevrilmiştir.

57. 17₄₉ sim < Skt. sīmā “diyar”: Caferoğlu *sim* için “sınır, hudud” demiştir (EUTS, 205).

sīmā, “parting of the hair; boundary; landmark; rule of morality” (MW, 1219/1); “a boundary, a separate dwelling or dwellings (for monks or visitors) (SH, 175b).

TT V, 63, s. 337 “bulung sayu säkiz sim küz-ädgüči tngri-läriḡ” kullanımı görülmekte olup, “Grenze” (sınır, hudud) olarak çevrilmiştir.

58. 18₅₂ komığmak “çoşmak”: Clauson “ ‘to cause (someone) to long for (something), and more indefinitely ‘to arouse, inspire’ (someone)’” (birisinin bir şeyi arzulamasına neden olmak) ve daha belirsiz bir kullanım ‘tahrik etmek, ilham vermek’ ” anlamını vermiştir (ED, 626b). Erdal ise “*komı-t-* ‘to inspire, arouse, fill with yearning’ is in the EDPT quoted from the DLT and QB. Attested also in *māñikā komıtu iliřālim* (ETş 13, 72)” (*komı-t-* EDPT’de DLT ve KB’den alınan örneklerde ‘ilham vermek, tahrik etmek, özlemlle dolmak’ anlamında kullanılmıştır. *māñikā komıtu iliřālim* (ETş 13, 72) örneğinde de doğruluğu beyan edilmiştir) yorumunu yapmıştır (OTWF, 776).

BT III, 428, s. 46 “birgārü yıyılığu-larıña qomığu” kullanımını görölmektedir.

59. 19₅₄ bodimant < Skr. bodhimañđa “bilgelik koltuğu”: Arat tarafından *bodimant* (ETş, 138: 19), Zieme tarafından ise *bodimant* olarak okunmuştur (DSDU, 143: 19c). Caferoğlu *bodi* için “erme, aydınlanma, irfan” demiştir (EUTS, 45).

bodhimañđa, “platform or terrace or seat of enlightenment, name given to spot under the bodhitree on which the Buddha sat when he became enlightened” (BHSD, 402b); “*bodhi-mañđa* seat of wisdom, (of the seats which were said to hav erisen out of the earth under 4 successive trees where Gautama Buddha attained to perfect wisdom)” (MW, 734/ 3); “the bodhi-site or plot seat which raised itself where řākyamuni attained Buddhahood. It is said to be diamond-like, the novel or centre of the earth; every bodhisattva sits down on such a seat before becoming Buddha” (SH, 389a).

Kelime tarihsel alanda tanıklanamamıştır.

60. 20₅₇ oqşadıncısız “benzeri olmayan”: Clauson *oxşa-* için “to resemble (someone or something)” (birisine veya bir şeye benzemek)” demiştir (ED, 97a). Caferoğlu ise *oqşatıqsız* için “benzeri olmayan” yorumunu yapmıştır (EUTS, 140). Erdal “If somethings are ‘incomparable’ or ‘underscribable’, others are ‘incomparable’ ” (Eğer bir şeyler ‘eşsiz’ veya ‘tarif edilemez’ ise diğerleri ‘kıyaslanamaz’) demiştir (OTWF, 355).

TT VIII, D 71, s. 53 “lāpāyqā ohśāti”; BT VIII, B5, s. 91 “açılmış aq linxu-a-qa oqşati”; BT IX, T 2, s. 32 “wqş’tqsz, burқан birle oqşati erür ağlaқта”; BT XXI, 814, s. 144 “ol ymä tülkä yelvikä oğşatı ärür” kullanımları görülmektedir ve “vergleichbar” (kıyaslamaz) olarak çevrilmiştir.

61. 23₆₃ çaқ “tam, tam da o zaman”: Clauson *çaғ/ çak* için “time, a point in time, a period of time” (zaman, zamandaki bir nokta, zamanın bir dönemi) demiştir (ED, 403b). Caferoğlu ise “çağ, zaman” olarak anlamlandırmıştır (EUTS, 58).

BT III, 150, s. 34 “udaçı bolsar tep çaқ ol uyur” kullanımı görülmektedir ve “just” (henüz, zamanında) olarak çevrilmiştir.

62. 23₆₄ çađisimari < Skt. jātismara “eski varlığına dönüş”: Arat tarafından *čađisimari* olarak (ETŞ, 140: 23), Zieme tarafından *čađisimari* olarak okunmuştur.

jāti, “kind, sort, but with forms of gender; age; characterized by nobility; noble, excellent” (BHSD, 240b); *jāti-smara* “recollecting a former existence” (MW, 418/1); *jāti* “birth, production; genus; name of several plants” (SH, 463b); *smara* “recollection, remembrance” (SH, 323b).

BT VIII, B 259, s. 114 “anta anta aḷunın ödäçi çatisimarı bolıay” kullanımlı görülmekte olup “Existenzen rückerinnernd” (varlığın geridönüşümü) olarak çevrilmiştir.

63. 23₆₄ **çandik** < **Skt. chaṇḍikā** “arzulu”: Edgerton “small door, some servant or official in a monastery, watcher at a small gate or door” (BHSD, 234a); “*chanda+ika* desirous, or without complement” (BHSD, 235a).

İncelenen metinlerde kullanımına rastlanmamıştır.

64. 23₆₆ **çaşşap(u)t** < **Skt. śikṣāpada** “ahlâk kuralı”: *śikṣāpada*, “moral commandment; as in Pali, there are five incumbent on all Buddhists, referred to as binding on an *upāsaka* and listed, in the form of promises made.” (BHSD, 527b); “moral precept Buddha” (MW, 1070/ 1); “The ten prohibitions (in Pāli form) consist of five commandments for the layman: (1) not to destroy life-*pāṇātīpātāveramaṇi*; (2) not to steal-*adinnādānāver*; (3) not to commit adultery-*abrahmacaryaver*; (4) not to lie-*musāvādāver*; (5) not to take intoxicating liquor-*suramereyyamajjapamādaṭṭhānāver*. Eight special commandments for laymen consist of the preceding five plus: (6) not to eat food out of regulated hours-*vikālabhojanāver*; (7) not to use garlands or perfumes-*mālā-gandha-vilepana-dhāraṇamaṇḍana-vibhūṣanaṭṭhānā*; (8) not to sleep on high or broad beds (chastity)-*uccāsayanā-mahāsayāna*; (9) not to take part in singing, dancing, musical or theatrical performances, not to see or listen to such-*nacca-gīta-vāḍita-visūkadassanāver*; (10) to refrain from acquiring uncoined or coined gold, or silver, or jewels-*jātarūpa-rajata-paṭiggahaṇāver*. Under the Māhayāna these ten commands for the monks were changed, to accord with the new environment of the monk, to the

following: not to kill, not to steal, to avoid all unchastity, not to lie, not to slander, not to insult, not to chatter, not to covet, not to give way to anger, to harbour no scepticism (SH, 50a).

Uyg. *edgü kılınç* ve *ayığ kılınç* mefhumları burkancıların edebiyatında *çaqşapat* (Skt. *sikṣāpada*) ile ifade edilmiştir. Uygur edebiyatında ahlaki kuralları ifade etmek için kullanılmıştır:

arığ çaqşapat (TT VI, 019) “temiz ahlak”

yazınçsız arığ çaqşapat (TT III, 134) “günahsız, temiz ahlak”

kirtü çaqşapat (TT III, 137) “doğru ahlak”

yazukluğ sınyuq çaqşapat (TT V, A 23, not) “günahlı, bozuk ahlak”

etüz arığın ermek çaqşapat (TT III, 138) “vücudu temiz tutma ahlakı”

ağız arığın ermek çaqşapat (TT III, 140) “ağız temiz tutma ahlakı”

kutluğ çığayın ermek çaqşapat (TT III, 142) “fakirlikle kutlu olma ahlakı”²²⁶

Caferoğlu *çaqşapat* için “Bir ayın adıdır. Uluğ Bey takviminde 12. aydır” demiştir (EUTS, 58). Ancak bu anlamlandırma metindeki kullanımından tamamen farklıdır. Uygur sivil belgelerinde ay adı olarak *çaqşapat* kelimesi kullanılmıştır.

TT III, D 260/ 134, s. 196 “yazınçsızın ärmäk čxšaptı küzätđi”; TT V, B 37, s. 342 “üč ärdäni-kä čxšapt-qa”; TT VI, 19, s. 106 “arığ čaqşapatlıy tınlıylar az čaqşapatı sıyuq tınlıylar”; TT VII, 4/ 74, s. 16 “č[aqşapat] ai ulu[y]; TT VIII, A 33, s. 15 “cähšäpatläg ymā dharmayüktā”; TT IX, Z 18, s. 11 “ančulayu yaltrıyur sn čxšaptlıy idduq”; BT I, B 62, s. 23 “čxšapt pramit k/... arınır süzülür”; BT II, 1130, s. 48 “burxan qutınga yükünür biz č(a)xšap(a)t y(a)ruqluy atl(i)y t(ä)ngri burxan qutınga yükünürbiz č(a)xšap(a)tta”; BT III, 977, s. 69 “čaxšappat küšätmiš täñri-lär

²²⁶ Reşit Rahmeti Arat, 1987, s. 63.

çin”; BT VIII, A 125, s. 38 “çaxşapt almağ-ınça toyın ağanmamış”; BT IX, T 2, s. 53 “ç’qş’pt, sağı(-nç sağn)sar .. buşı birser çşapt dyan sağnçka olursar”; BT XIII, 45/15, s. 163 “arıy çşapt-ı []”; BT XVIII, 0032 “yazınçsız arıy çşapt-da t[u]mıš” kullanımları görölmektedir. TT VII’de “zwölfte Monat” (12. ay) olarak çevrilmiştir. Diğerlerinde “Gebot, Vorschriften” (buyruk, kural) olarak çevrilmiştir.

65. 24₆₇ kumbandi < Skt. kumbhāṇḍi “peri”: Caferoğlu *kumba* için “su perisi, su adamı” demiştir (EUTS, 186).

kumbhāṇḍa, “a kind of evil spirit”; “*kumbhāṇḍi* a female *kumbhāṇḍa*” (BHSD, 187b); “*kumbhāṇḍa* a class of demons” (MW, 293/ 2); “*kumbhāṇḍa* a demon shaped like a gourd, or pot; or with a scrotum like one; it devours the vitality of men; also written with initials” (SH, 419a); “A class of demons. *Kumbhandas* are regarded as evil spirits who devour human vitality.” (SG, *kumbhāṇḍa* mad.).

TT VII, 25/ 19, s. 36 “yaz-sun kumbandi taqz-un”; BT XVIII, S 660, s. 116 “toquz uluğ kumbanti-larıy ‘ängäyü” örnekleri görölmektedir ve “Klasse von Dämonen” (şeytan türü) şeklinde çevrilmiştir.

66. 25₆₉ kşan < Skt. kṣaṇa “an, en kısa zaman dilimi”: *kṣaṇa*, “of a definite unit of time” (BHSD, 198b); “any instantaneous point of time, instant, twinkling of an eye, moment; a moment regarded as a measure of time; a leisure moment, vacant time” (MW, 325/ 1); “A *kṣaṇa*, the shortest space of time, a moment, the 90th part of a thought and 4500th part of a minute, during which 90 or 100 are born and as many die” (SH, 4a).

TT VIII, L 29, s. 64 “öntümki kşanı lāwi pār ärsār”; TT X, 75, s. 14 “adın-lar-nıñ ämgäkin körsär bir kşan ödün”; BT I, B 101, s. 25 “bir kşan-ta artuq sārilmāz-i bililür”; BT III, 455 “beš ygärmä kşanıy büdürgäy-lär”; BT VII, A 301, s. 44 “öngdün uđru kök qalıy-ta kşanta altmış iki burxan-lıy mantal-ıy saqımp”; BT VIII, A 28, s. 31 “bir kşan-ta qayu blgölüg bolur ‘ärsär’”; BT IX, T 2, s. 58 “kş’n, qop edlerning tıtağ-ı bolmış bir kşan”; BT XIII, 20/ 31, s. 123 “ötrü kşan-ta bütürür”; BT XXI, 199, s. 116 “kşan üđ-kä tägmäginčäkätägi bodis(a)t(a)vlar-nıñ köz biligi üzä” kulları görülmekte olup, “ganz kurzer Augenblick” (en kısa an) olarak çevrilmiştir.

67. 25₇₁ bışrunmaq “benimsemek”: Clauson “to assimilate (a doctrine), to learn its essential meaning” (bir öğretiyi özümsemek, onun esas olan anlamını öğrenmek) demiştir (ED, 384a). Caferoğlu ise “olgunlaşmak, öğrenmek, pişmek, pişkin hâle gelmek” demiştir (EUTS, 41). Erdal “*bış(u)r-un-* is a religious term signifying ‘to assimilate a doctrine, get well versed in it and exercise it’. Both Manichean and Buddhist. Most common is the biverb *bışrun-*, *ögrätin-*, attested in TT V B 8, BT III 769...” (*bış(u)r-un-* ‘bir öğretiyi özümsemek, bir şeyde ustalaşmak ve onu çalışmak’ anlamına gelen dinî bir terimdir. Mani ve Buddhist terimi olarak her ikisinde de kullanılır. TT V B 8, BT III 769...’de doğruluğu kanıtlanan *bışrun-*, *ögrätin-* yaygın kullanılan birleşik fiildir) yorumunu yapmıştır (OTWF, 594).

TT II, 62, s. 425 “bışrunmiş nom”; TT III, D 259/ 89, s. 205 “ädgü nomlarta bışrunu”; TT V, B 8, s. 340 “içintä bışrunyuluğ ögrätinğülüg alp qılıyuluğ”; TT VIII, A 39, s. 17 “qäyü dhyāñig pişrundäci toyım ñin”; BT I, A2 15, s. 19 “anın kim-lär birök muntaqı yörügçä bışrunsar”; BT II, 99, s. 20 “uladı qatıylanu bışrunu üz-äliksiz

yig üstünki”; BT III, 449, s. 47 “bışrunmaq bo üç törlüg bilgä bilig-lärtä yaratınyay-lar”; BT VII, A 215, s. 40 “bışrunyu-luq kâşig-ig bışrunyalı kūsäsär”; BT VIII, A 464, s. 62 “öd-lär-tä ulatı-lar-ta qatıylanıp bışrunsar”; BT XIII, 13/ 97, s. 97 “[bışrun]ma-[t]ım ädgü n[om-lar-ta]”; BT XXI, 750, s. 141 “yer içintäki bışruntaçı köñülüg” kullanımları görülmekte olup, “schaffen, praktizieren, sich üben” (çalışmak, tatbik etmek, uygulamak) anlamlarında kullanılmıştır.

68. 26₇₃ burq şarq kılmaq: Üzerinde çalışılan metinde ve ETŞ 9, 72: 2’de “burq-şarq kılıp on edgüsin... özüm” şeklindeki kullanılışından başka kullanımına rastlanmamıştır. Arat “cart-curt” olarak anlamlandırmıştır (ETŞ, 140: 26). Ayrıca Yudahin tarafından “kızarak, gazapla” şeklinde anlamlandırıldığını ve *burkan-şarkan* “gürültü-patırdı”, *burkanda-* “gürültülü hâle gelmek”; *burkura-* “yüksek sesle ağlamak” örneklerini vermiştir. *şarq* için ise “takırtı sesi” anlamını vererek, ikileme şeklinde kullanıldığı durumlarda “ahensizlik, her şeyin istenildiği gibi yerli yerinde olmaması, şöyle böyle, bilhassa cenup şivesinde gürültüye getirilmek” manasına geldiğini söylemiştir.²²⁷

Kelimenin anlamı tespit edilememiştir.

69. 26₇₃ êtig “düzen”: Caferoğlu “süs, bezek, tezyinat; tesis, kurum, yapı; müzik aleti” anlamlarını vermiştir (EUTS, 101).

TT VI, 411, s. 140 “tükäl itiglig közüngü körklüg burqan bälgürär “; TT VII, 30/ 9, s. 42 “birikip, altun itig ilgingdätutgaisn”; TT VIII, I 17, s. 58 “ywiklik itiklik .../rtä äy tãnri yãrokqim”; TT X, 476, s. 32 “qız-lar-nıñ itigin yaratıyın tinmiş

²²⁷ Reşit Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, Ankara, 1991, s. 341-342.

yaratınmış”; BT I, A₂ 10, s. 19 “törümäsär b(ä)gürmäsär-lär inçip użik itig kiñ”; BT VII, A 194, s. 40 “säviglig ät’özkä idig tümäg-kä tükäl-ligig munı üzä”; BT VIII, B 143, s. 103 “vşir-lıy itig yaratıy-lar üzä idinmiş yaratınmış ärür”; BT XIII, 11/ 11, s. 68 “altun idig-kä tükäl-[li]g”; BT IX, T 2, s. 50 “’ytyk, itigin itdi yaratdı” kullanımları görülmektedir ve “Gründung, Unternehmung, Ausgestaltung, Schmuck” (kuruluş, girişim, düzen, süs) şeklinde çevrilmiştir.

70. 27₇₅ **kuu kälig** “yeniden doğuş”: Arat *küü kelig* şeklinde okumuştur (ETŞ, 140: 27).

Kelimenin Sanskritçe karşılığı *aupapāduka*’dır. *aupapāduka*, “direct metamorphosis, or birth by transformation, the transformation of a Buddha or Bodhisattva, in any form at will, without gestation, or intermediary conditions: birth in the happy land of *Amitābha* by transformation through the *Lotus*” (SH, 142a).

Gabain TT X’da (1959, 17) kelimenin *kuu* veya *küü* olmadığını, kuu olduğunu ve Çin. *hua* < *h^wa* “değiştirme, tebdil” şeklinde geldiğini söyler. *kälig* ise “başkalaşarak gelme” olarak çevrilebilir. Buna karşılık C. Röhnborn²²⁸ BT II’de *Kuu kälük* ibaresinin hala açık olmadığını belirtir. Zieme ve G. Kara²²⁹ BT VII’de Skr. *ṛddhi*’nin Uygurcada *kuu kelig* ile karşılandığını belirtir. Sertkaya ise bu fiilin “şekil değiştirmek” anlamında kullanıldığını söyler.²³⁰

BT II, 293, s. 26 “bodis(a)t(a)v-larning uluy kuu kälük-ädräm-lig”; BT VII, A 698 “oşup quğrulup riti kuu kälig-ning yig-in başđıng-ın bulup”; BT VIII, A 379, s.

²²⁸Geniş bilgi için bkz. Klaus Röhnborn, *Berliner Turfan Texte II: Eine uigurische Totenmesse*, Berlin, 1971.

²²⁹ Geniş bilgi için bkz. Peter Zieme, Georg Kara, *Berliner Turfan Texte VII: Fragmente tantrischer Werke in Uigurischer Übersetzung*, Berlin, 1976.

²³⁰ Osman Fikri SERTKAYA, "Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki)", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1987*, Ankara, 1992, s. 266-277.

55 “baştıng süzülmiş-lär riti kuu käligli viyakrit-li”; BT IX, T 2, s. 59 “kww k’lyk ‘rd’m qyl”; BT XVIII, 0083, s. 128 “inçgä kuu kälilig ärdäm-lär içintä”; BT XXI, 654, s. 138 “öñi öñi adrok adrok küü käliglär üzä” kullanımları görülmekte olup, “Zauberkraft; Verwandlung” (doğüstü; dönüşüm) şeklinde çevrilmiştir. BT II’de “Trotz aller Deutungsversuche (zuletzt TTT X s. 57) noch nicht geklärt” (TT X s. 57’de açıklanmış olmasına rağmen hala açıklığa kavuşturulamamıştır) yorumu da yapılmıştır.

71. 27₇₅ maytri < Skt. maitreya: Caferoğlu “gelecek budanın adı” anlamını vermiştir (EUTS, 128).

maitreya, “of the next Buddha to follow Śākyamuni, predicted by him” (BHSD, 440a); “friendly, benevolent; of a Bodhi-sattva and future Buddha” (MW, 834/ 2); “friendly, benevolent, the expected Buddhist Messiah” (SH, 353a); “1. A bodhisattva predicted to succeed Shakyamuni as a future Buddha. Also known as Ajita, meaning invincible.” (SG, maitreya mad.).

TT IV, B 31, s. 440 “arxant-lar ödintä tuž-it ordu-dağı maitri-ta”; TT X, 156, s. 18 “maytri bodistv bod/ ... birlä tñri”; BT I, A2 44, s. 20 “ayay-qa tägimlig tözün maytri bodistv-nñ lovudi”; BT II, 63, s. 19 “maytri atl(ı)ğ t(ä)ngri burxan”; BT III, 770, s. 58 “maytrı tep atıñız bo yertinçä-tä kükülti çavıqtı täñrim”; BT VIII, A 244, s. 47 “tamır siñgir-läri maytri bodistv ärür”; BT IX, T 2, s. 68 “m’ytry, (mayt)rı tört türlüğ kut//”; BT XIII, 12/ 217, s. 86 “kin yrılıqadaçı maydri-qa”; BT XVIII, S 524, s. 112 “kinki ymä maitri burxan-ta”; BT XXI, 131, s. 113 “ken kältäçi maitri t(ä)ñr, t(ä)ñrısı burhan” kullanımları görülmektedir ve “der Buddha der Zukunft” (Gelecek

zamanın Buddhası) şeklinde çevrilmiştir. Ayrıca BT XVIII, 0136, s. 130'da “ädgü ögli bay-ly bodistv” Skt. *maitreya*'ya karşılık verilmiştir.

72. 27₇₆ körši “karşı, karşısında”: Arat tarafından yapılan çeviride *körši* kelimesinin anlamı verilmemiştir (ETŞ, 140: 27).

Bu kelimenin BT III, 956, s. 67'de “aṅar körši kurikär-lär” şeklindeki kullanımı görülmektedir. Semih Tezcan bu kelimeyi “entgegengesetzt” (karşısında) şeklinde anlamlandırmıştır. Tarafımızdan yapılan çeviride de bu anlamlandırma esas alınmıştır.

73. 27₇₆ samadi < Skt. **samādhi** “içe bakış”: *samādhi*, “concentration, trance” (BHSD, 568b); “concentration of the thoughts, profound or abstract meditation, intense contemplation of any particular object; employment of meditation” (MW, 1160/ 1); “putting together, composing the mind, intent contemplation, perfect absorption, union of the meditator with the object of meditation” (SH, 66a); “A state of intense concentration of mind, or meditation, said to produce inner serenity.” (SG, samadhi mad.).

samādhi, düşüncenin kategorilere ve imgeleme başvurmaya gerek kalmadan, nesnenin biçimini hemen yakalamasını sağlayan derin düşünme hâlidir. “*Samādhi* derinlemesine bir iç suskunluk, bir iç barış, gücünü bütünü birden kavrayan uyanıklıktan alan bir coşku hâlidir. Bir kere *sāmadhiye* ulaşıldı mı *samādhi* etkisini her durumda sürdürür. Yürürken, gezerken, otururken, yatarken *samādhi*nin vermiş olduğu iç barışı beraberimizde götürürüz. Buddhizmin *samādhiye* ulaşmak için önerdiği yol *dhyāna*dır. Yani batı dillerinden meditasyon sözcüğüyle çevirdiğimiz

uygulamadır. *dhyāna* hem zihni tam uyanık tutmak anlamında hem de *samādhi*nin özelliklerini içerecek bir genişlikte kullanılır.”²³¹

Buddhizmdeki sekiz dilimli yolun iki basamağı olan “doğru muhakeme” ve “doğru murakabe”yi de kapsar. Doğru muhakeme, bir Buddhistin düşündüğü, konuştuğu ve yapmış olduğu işlerdeki zihin keskinliğini ifade eder. Doğru murakabe de, bir yandan zihnin herhangi bir konuya yöneltilmesi, nefesin kontrolü, düşüncelerin özüne inilerek iyi, kötü veya nötr olduklarının anlaşılabilmesi ve hırs, kin, hile gibi şeylerin neyden kaynaklandığının ortaya çıkarılması hususlarını içerir.²³²

Ayrıca ızdıraptan kurtulmak için gösterilen yollardan üçüncüsüdür. “istiğrak” (Skt. *samādhi*, *dhyāna*; Uyg. *sağınç*, *dyan sağınç*, *dyan*), burkancılıkta insanların geçmeleri lazım olan en mühim yollardan biridir. Burkan tarafından gösterilmiş olan son gayeye, dünya bağlarından kurtulmaya doğru götüren yol istiğraktır. İnsan ancak istiğrak yoluyla dünyadan, onun aldatıcı ve hakiki olmayan tezahürlerinden, tasavvurdan, tefekkürden ve nihayet kendi ihtiyarından vazgeçebilir.”²³³

BT I, B 89, s. 24 “samadi-lıy sun-nuñ savrılmağı süzülür”; BT II, 1075, s. 47 “samadi dyan-lar-ıy çayı-ta ösar sağınsar anta yūkärü çılıp”; BT XXI, 802, s. 114 “nomlug ätöz samadi dyan bilgä [bi]lig ärsär” kullanımı görülmektedir.

74. 27₇₆ küç kösün “güç kuvvet”: Arat ve Zieme tarafından ikileme (hendiadyon) biçiminde kullanıldığı belirtilmiştir. Clauson *küç* için “strength” (güç, kuvvet) demiştir (ED, 693a). *kösün* için ise “used only in the Hend. *küç kösün* and so presumably more or less syn. with ‘strength, power’ ” (Sadece ikileme şeklinde

²³¹ İlhan Güngören, 2003, s. 99.

²³² Abdurrahman Küçük, 2009, s. 257.

²³³ Reşit Rahmeti Arat, 1987, s. 63.

kullanılan *küç kösün* çok büyük ihtimalle ‘güçlü, kuvvetli’ ile eş anlamlıdır) demiştir (ED, 751a). Caferoğlu ise *küç* için “güç, kuvvet, zor” (EUTS, 120), *kösün* için “güç, kuvvet” demiştir (EUTS, 124). Erdal “*kösün* practically always appears in a binominal with *küç*, in which it cannot be assigned an independent meaning. It is found alone only once: Ms. T II D 523” (*kösün* hemen hemen her zaman eş anlamlısı olan *küç* ile birlikte görülür. Bunun için farklı bir anlamda kullanılamamıştır. Tek başına yalnızca bir kere bulunur: Ms. T II D 523) demiştir (OTWF, 305).

TT VII, 40/ 45, s. 48 “küçl(ā)ri kösün-lāri aşılz-un üşülz-ün”; TT IX, Z 96, s. 18 “küçlāri kösünlāri tirinlārii quwraqları asılıp”; TT X, 127, s. 16 “küçin kösünün .../up”; BT II, 329, s. 27 “çoyluş yalın-lıy ädgü-lüg ädrāmlig küçlög kösün-lüg”; BT III, 652 “küçlög kösün-lüg bolur tep”; BT VII, A 740, s. 61 “tatıy-qa küç-kā kösün-kā tükāl-lig ät’öz-üg”; BT VIII, B 268, s. 115 “küç kösün qut çolunmaq bilgā bilig-kā tükāl-lig bolıyay”; BT IX, T 2, s. 61 “kwyc kwyswn, mening antağ küçüm kösünüm yoğ kim”; BT XIII, 1/ 6, s. 33 “küçi kösünü üzülmiş”; kullanımları görülmektedir ve “Kraft, Dienst, Macht” (güç kuvvet, hizmet) şeklinde çevrilmiştir.

75. 28₈₀ kınığ “arzu”: Clauson *kınığ* için “longing, desire” (özlem, arzu) demiştir (ED, 637a). Caferoğlu ise “şiddetli arzu” şeklinde anlamlandırmıştır. Erdal “*kın-ıg* is used both nominally and adnominally, and signifies ‘urge, impulse’ and ‘impulsive, striving, purposeful, intent, urging’; the EDPT’s rendering does not should probably be translated as ‘purposefully’ ” (*kın-ıg* isim kökenli ve eş terimli olarak ‘istek, dürtü’, ‘istekli, arzulu, kasten, amaç, ısrarlı’ anlamlarında kullanılır. EDPT’nin tercümesi muhtemelen ‘amaçlı’ şeklinde olmamalıdır) demiştir (OTWF, 193).

TT V, B 19, s. 342 “nomladaçı burxan qutınga qındurdaçı ädgü ädgü ögli” kullanımını görülmekte olup, “Verlangen” (istek, arzu) şeklinde çevrilmiştir.

76. 30₈₄ aŗruķ “çeşitli”: Clauson *adruk* için “ ‘divided, seperated’, hence usually ‘different, other’ (‘ayrılmış, bölünmüş’, bu yüzden genellikle ‘farklı, diğeri’ anlamlarında) demiştir (ED, 65d). Röhnborn *ayır-* için “(1) trennen, abtrennen, (2) vom leben trennen, (3) abschneiden, vorzeiting benden, (4) eine Ehe trennen scheiden...” ((1) ayırmak, bölmek, ayırt etmek, (2) hayattan ayırmak, öldürmek, (3) çok erken bitirmek, vakitsiz sona erdirmek, (4) evli bir çifti birbirinden ayırmak, bir evliliği sona erdirmek...) anlamlarını vermiştir (UW, 8-10). Caferoğlu “başka başka, ayrı, çeşitli, ayrı ayrı, çeşitli türden” demiştir (EUTS, 5). Erdal “*adr-ok* ‘different, distinct, various; difference’ and *adr-uk* ‘excellent, superior, best; virtue, excellence’ may be two different lexemes, although the writing does not enable us to tell them apart in any of the instances: Neither is attested in Brāhmī or Tibetan writing, as far as I know, *adr-ok* comes from *adır-* ‘to seperate, distinguish, isolate’, while the base of *adru-k* is *adr+u-* ‘to excel’, discussed in section 5. 41 below” (*adr-ok* ‘farklı, ayrı, çeşitli; farklılık’ ve *adr-uk* ‘mükemmel, üstün, en iyi; erdem, mükemmeliyet’ anlamlarındaki iki ayrı sözcükbirim olabilir. Buna rağmen yazı, örneklerin herhangi birinden ayrı bir şey söylemek için bize ne olanak vermektedir ne de Brāhmī ve Tibet yazısı ile bunu tasdiklemektedir. Bildiğim kadarıyla *adr-ok* *adır-* ‘ayırmak, ayırım yapmak, ayrı tutmak’ fiilinden gelir. *adru-k*’un dayanağı olan *adr+u-* ‘üstün olmak, geçmek’ bölüm 5. 41’in aşağısında tartışılmıştır (OTWF, 226).

TT II, 5, s. 414 “biz tngri yrlyın adruq qıl-maz”; TT V, B 72, s. 344 “adruq tıltay-larqa tuş qılur üçün”; TT VI, 145, s. 116 “qaltı burqanlarıy tapınur udunurča,

burqanlarta adruqsuzın”; TT VII, 40/ 25, s. 48 “adruq adruq açıy-γ”; TT X, 460, s. 32 “brahmanlar-nıñ adruqı rtikri-a mäniñ ök”; BT II, 189, s. 23 “q(a)ltı yal(a)nguqlı t(ä)ngrilining yig adruq yolu yingaqı ärür”; BT III, 847, s. 62 “adroq ög-di-lär-iñiz-ni”; BT V, 122, s. 27 “adruq ödürimiş”; BT VII, A 361, s. 47 “adruq kün-lrtä ayلاق ärip kōngül-kä yar’ası orun-ta iki suv”; BT VIII, A 315, s. 51 “öz ät’öz birlä baxşı-ning ara-sında üç atruq toqlu-lar”; BT IX, T 2, s. 10 “”drwq, yangı künnüñ yigin adruqın”; BT XIII, 15/ 4, s. 106 “adroq bo nomuy tinglang-lar”; BT XVIII, 1211, s. 164 “blgürdür-lär adruq adruq idig yarağıy”; BT XXI, 1195, s. 162 “yeg adrok ödgüsiña täggäli tägimlig bolurlar” kullarımları görülmekte olup, “Verschieden” (ayrı, farklı) şeklinde çevrilmiştir.

77. 31₈₈ bodiçit < Skt. bodhicitta “aydınlanma düşüncesi”: Arat *bodiçit* (ETŞ, 142: 31), Zieme *bodiçit* olarak okunmuştur (DSDU, 155: 31c).

bodhicitta, “thought of enlightenment, the mental attitude which aspires to Buddhahood or Bodhisattvahood” (BHSD, 402a); “the enlightened mind” (SH, 297a).

İncelenen tarihî metinlerde kullanımına rastlanılmamıştır.

78. 32₉₀ sansar < Skt. saṃsāra “ölümlülerin yaşadığı dünya”: *saṃsāra*, “the effect of post deeds and experience as conditioning a new state” (BHSD, 542b); “going or wondering through, undergoing transmigration; course, passage, passing through a succession of states, circuit of mundane existence, transmigration, metempsychosis, the world, secular life, worldly illusion” (MW, 1119/ 3); “birth and death; rebirth and redeath; life and death; transmigration” (SH, 196b); “Transmigration. The cycle of

birth and death that ordinary people undergo in the world of illusion and suffering.”
(SG, samsara mad.).

Doğum ile ölüm arasındaki döngüyü ve dünyasal varlığımızı *samsāra* temsil eder. *Nirvāna*nın tersi olarak da bilinir.²³⁴ *Samsāra* (doğum-ölüm döngüsü) *Doktrini* genedoğum zorunluluğunun yanılığdan doğduğunu savunur. Bu yanılığın insandaki doyunlaşmamış isteği oluşturduğunu ve bu doyunlaşmamış isteğin de *samsāra*nın nedenini meydana getirdiğini söyler. Uyanan, aydınlanan kimse genedoğumun acıdan ve ızdıraptan başka bir şey getirmeyeceğini anlar ve bu istek aydınlanan insanlarda oluşmaz.²³⁵

Buddhizmde hedef *samsāra*dan kurtulmaktır. Buddhizmin felsefesine göre insan tarafından meydana getirilen her hareket, bir “meyve” ortaya çıkaracaktır. Er ya da geç o meyve insan tarafından yenilecektir. İşte bu da *karma*dır. Eğer *karma* iyi bir meyve ise iyi doğuşlara, kötü bir meyve ise kötü doğuşlara sebep olacaktır. Sonuçta kurtuluş dünyadan kaçarak, varlıklar çemberinden çıkmakla sağlanacaktır. Bunun için *karma*, *samsāra*nın motorudur.²³⁶

TT II, 39, s. 424 “tolp sansar içi”; TT III, D 259/ 19, s. 186 “alqu tıny oylanı-ning ıp artii sansartın”; TT V, B 85, s. 346 “tartıp tıny-larıy taşyaru öntürti sansarılıy kök titiktin tip”; TT IV, A 19, s. 434 “nä ymä mn il tüz-miš birlä ilkisiz sansarda bärü”; TT VI, 220, s. 122 “s(a)ñsar içintä ämgäk ämgänür”; BT I, A₂ 31, s. 19 “tuymaq ölmäk sansar-lıy şmnu şoq”; BT II, 420, s. 30 “qutınga yūkünürbiz sansar-lıy”; BT III, 106, s. 31 “üzä adrılmış büdün sansar-ıy yoroğu”; BT VII, A 676, “bo çakir ärdini-ni ödünmäk-imiz üzä sansar-lıy tilgän-ig üşüp käsip”; BT IX, T 2, s.

²³⁴ Korhan Kaya, 1999, s. 182.

²³⁵ İlhan Güngören, 2003, s. 74.

²³⁶ Abdurrahman Küçük, 2009, s. 258.

107 “s’ns’r, yime munta üç engim sansarđkı nızvanılar”; BT XIII, 52/ 6 “ağlançıy ämgäktin oşup qutrulup”; BT XVIII, 1311, s. 170 “sansar-lı nirvan-lı ikigü-ni”; BT XXI, 159, s. 115 “sansarlı nirvanlı tözin tüpin bir taııglıg ärtükin” kullanımları görölmekte olup, “Kreislauf der Existenzen” (canlıların döngüsü) olarak çevrilmiştir.

79. 32₉₁ yalkıkmak “usanmak”: Clauson “to be nauseated” (midesi bulanmak, iğrenmek) demiştir (ED, 924b). Caferoğlu ise *yalkmak* için “bir şeyin gerçekleşmesine engel olmak, engellemek” yorumunu yapmıştır (EUTS, 282). Erdal “*yalk-ık-* is a hap. in ETŞ 13, 126, ‘to have had enough of something, to be nauseated’. Not in the dictionaries. *yalk-* is attested in Suv, DLT and QB. In the preceding line and in rhyme with *yalkık-* is a verb *tal-ık-* ‘to go under’ (in the whirlpool of *samsāra*)” (ETŞ 13, 126’da bulunan *yalk-ık-*, ‘bir şeye yeterince sahip olmak, midesi bulanmak’ anlamında bir hapaxdır. Sözlüklerde yoktur. *yalk-* fiilinin varlığı Suv, DLT ve KB’de ispatlanmaktadır. Yukarıda gösterilen çizgi ve kafiye içerisinde *yalkık-* fiili *tal-ık-* ‘suyun dibini boylamak’ (*samsāra* girdabının içerisinde) gibi bir fiildir.

İncelenen tarihî metinlerde kullanımına rastlanmamıştır.

80. 32₉₁ yütmäk “yüklemek, taşımak”: Arat *yük yüte* olarak okunmuştur (ETŞ, 142: 32). Clauson *yüd-* için “to carry (something Acc.)” (bir şeyi taşımak) demiştir (ED, 885b). Caferoğlu “yüklemek” anlamını vermiştir (EUTS, 306). Erdal “*yüd-* is documented in the EDPT and the DTS; further exs. appear in ETŞ 9, 99 (*yüdü ältinü*) and 13, 126 (*yük yüdü*)... *yüd-* is often used with *yük* as object, signifying ‘to load something on oneself, to carry’ or ‘to load on one’s pack animal’. It must also be

connected etymologically with *yük*” (*yüd-* EDPT ve DTS’de belgelenmiştir. Daha fazla örnek için ETŞ 9, 99 (*yüdü ältinü*) ve 13, 126 (*yük yüdä*) ... *yüd-* sıklıkla nesnesi olan *yük* ile birlikte, ‘kendisinin üzerine bir şey yüklemek, taşımak’ veya ‘birisinin eşyasına hayvana yüklemek’ anlamında kullanılır. Etimolojik açıdan *yük* ile bağlantılı olmalıdır) yorumunu yapmıştır (OTWF, 644).

TT V, B 43, s. 342 “ädgü-kä tägmäklig yöküg yüdmäk-ning tayaqı titir”; BT IX, T 2, s. 142 “ywd, (qap)ların enginlerinte yüdüp ağır yük kötürmiş”; BT XIII, 13/100, s. 98 “ayıg kılınç-lig ağır yük yüdmäkim üzä” kullanımları görülmektedir ve “Bürde geladen” (yük yüklemek) şeklinde çevrilmiştir.

81. 33₉₂ örü qodı “yukarı (ve) aşağı”: Clauson *örü* için “normally used as an Adv. meaning ‘upwards’, particularly in the phr. properly ‘to rise to one’s feet’, but sometimes ‘to stand upright’ (Genellikle zarf olarak ‘yukarı’ anlamında kullanılır. Aslında uygun sözcük tam anlamıyla ‘birisinin yüksekliğine erişmek’ şeklindedir ama bazen ‘dimdik ayakta durmak’ anlamında kullanılır) demiştir (ED, 197b). Caferoğlu ise *örü* için “yukarı, dik” anlamlarını (EUTS, 153), *qodı* için ise “aşağı, koyu, adi; sağlam, esaslı, pek” anlamlarını vermiştir (EUTS, 179).

TT I, 18/ 128, s. 250 “üstünki altınqı topladı örüki qoı”; TT VI, 11, s. 104 “ötrü olurmiş orunıntın örü turup”; BT I, D 208, s. 40 “örü qodı tip adyanmaq saqınçıy tarqarsar”; BT III, 555, s. 50 “beş yuz arxant-lar olurmiş oron-larında örü turup”; BT V, 739 “örü qoı bolsarmn”; BT IX, T 2, s. 97 “qwdy, qodı yirtünçüke ...qatun qarnınta on ay olurdı” kullanımları görülmektedir ve “Oben und Unten” (yukarı ve aşağı) şeklinde çevrilmiştir.

82. 34₉₇ una “şimdi”: Caferoğlu “ona; şimdi, hemen; *knia* ile ‘daha’ ” anlamlarını vermiştir (EUTS, 265).

BT III, 702, s. 55 “ämğäk-ligin yağur uğıyu umaz uña muntay”; BT XIII, 13 A, s. 270 “una amtı isig öz[ü]m-tin+bärü ina[nu :]” kullanımları görülmektedir ve “nun” (şimdi, artık) şeklinde çevrilmiştir.

83. 34₉₉ utlısız “mükâfatsız”: Clauson *utlı* için “requital, recompense, reward” (ödül, karşılık, mükafat) demiştir (ED, 54b). Caferoğlu ise *utlısız* için “karşılıksız, mükâfatsız” anlamını vermiştir (EUTS, 268).

TT I, 22/ 156, s. 251 “qonşı qız utlı-lıy qop işing yaray”; TT III, D 259/ 9, s. 202 “utlı säwin öt//k//”; TT VI, 50, s. 110 “qolusuz ölmaz tak kirtgünč köñül üçün anča utlısı bolur”; TT X, 222, s. 20 “qılınč küçintä tüş utlı bulmış”; BT II, 1205, s. 50 “arıglap tüškä utlıqa yapşınmaquluq ol”; BT VIII, A 24, s. 31 “başşı-ning utlı-sınıtı asıy-lıy boşuyın bulsar tapsar”; BT IX, T 2, s. 35 “wtly; toynlar ayıtı ötünürler utlı(ısı)”; BT XIII, 12 B, s. 268 “tözün- [-lär kızı ögiñä kañı]ña utlı sävinč; BT XXI, 222, s. 118 “ädgü kılınçlarınıñ äñäyü tüşi utlısı” kullanımları görülmektedir ve “Dankbarkeit, Vergeltung, Genade” (karşılık verme, minnettarlık, lütuf) şeklinde çevrilmiştir.

84. 36₁₀₄ adkağ “bağ”: Clauson *atkağ* için “technical term *vikalpa* ‘attachment (to this world)’ “teknik terim *vikalpa* (bu dünyaya bağlılık)” demiştir. Röhnborn ise *adka-* için “greifen, packen (vom Vogel)” (tutmak, yakalamak, kapmak) demiştir (UW, 13). Caferoğlu “bent, kelepçe, bağ” yorumunu yapmıştır (EUTS, 24).

vikalpa, “false discrimination between true and false, real and unreal; seems substantially identical with kalpa” (BHSD, 480a), “ alternation, alternative, option; variation, combination, variety, diversity; difference of perception, distinction” (MW, 955/ 2).

TT III, D 259/ 83, s. 204 “yawşurmiş ilinmiş atqaytın”; BT I, D 32, s. 32 “ymä adyanşuluq adyaqı bultuqmaz”; BT VII, A 339, s. 46 “alqu ilig adqaq saqınç-lar-nı inyana bilgä bilig ärür tip”; BT VIII, A 306, s. 50 “bo yänä ilig ad[q]aq-lar-ıy tarqarmaq siti qolmaq”; BT XIII, 58/ 2, s. 187 “öz kōngül adqay-ıntın blgürmiş”; BT XXI, 708, s. 139 “bo ikirär törlüg b(ä)lgü adkaki” kullanımları görölmektedir ve “haften, ergreifen” (bağlı kalmak, yakalamak) şeklinde çevrilmiştir.

85. 36₁₀₄ abipiray < Skt. abhiprāya “amaç”: Arat *abıpray* (ETŞ, 142: 36); Zieme *abipiray* şeklinde okumuştur (DSDU, 156: 36c).

abhiprāya, “difference. Based on use of Pali adhippāya (=Skt. abhiprāya) intention, but also difference” (BHSD, 54b); “purpose, intention; opinion; meaning, sense” (MW, 66/ 2).

TT VIII, A 45, S. 18 “yāsoqlar kşānti qılsā ärir tep ābhiprāy ol” kullanımı görölmektedir.

86. 37₁₀₆ inçsirādmāk “rahatsız etmek”: Clauson tarafından *é* ile sözlüğe alınmış ve “making uneasy” (tedirgin etmek, huzursuz etmek) denmiştir (ED, 176a). Caferoğlu ise *inçsirātmāk* için “tedirgin etmek, üşendirmek” anlamını vermiştir (EUTS, 95).

BT XIII, 16/ 14, s. 109 “ig agrıglar küçätip inçirädsärlär ätözüg” kullanımı görülmektedir ve “beunruhigen” (telaşa vermek, tedirgin etmek) şeklinde çevrilmiştir.

87. 37₁₀₈ tavranmaq “davranmak”: Clauson “to hurry, be quick” (acele etmek, çabuk davranmak) demiştir (ED, 444b). Caferoğlu ise “davranmak, acele etmek” anlamını vermiştir (EUTS, 229).

TT VIII, A 7, s. 9 “saṃskārā qattihlāmmaq tāwrāmmaqlar arttoq kürätmiš ärmāz”; BT I, D 62, s. 33 “bıçturdı tavrandı qatıylandı üç”; BT II, 98, s. 20 “sönmädin qatıylanıp t(a)vranıp”; BT III, 910, s. 65 “nätägin tınlıy-larıy mänilig qıyālı tavranur siz”; BT V, 237, s. 36 “trgin tavrānu tutzun”; BT XIII, 12/ 135 “aš[u]qa tavrānu yugür[üp]” kullanımları görülmektedir ve “eilen, sich bemühen, beeilungen” (acele etmek, rahatsız etmek, çabalamak) şeklinde çevrilmiştir.

88. 37₁₀₇ intki yarağ kılmaq “elverişli hâle getirmek”: Arat “aşağılık işleri yapmak” şeklinde çevirmiştir (ETS, 143: 37). Zieme ise “intki yarag” şeklinde kelime çifti olarak kabul etmiş ve “doğru olanı yapmak için” şeklinde tercüme etmiştir (DSDU, 156: 37b). Mehmet Ölmez’in tanıtma yazısında *intki* < *in* “alt taraf”+*teki* şeklinde verilmiştir.²³⁷

Clauson yarağ için “opportunity; suitability” (fırsat, elverişlilik) demiştir (ED, 962a).

²³⁷ Mehmet Ölmez, “Der türkische Buddhismus in der japanischen Forschung. Herausgegeben von Jens Peter Laut und Klaus Röhrborn, Otto Harrasowitz, Wiesbaden, 1988, VIII+119 s.” (Tanıtma Yazısı), *Türk Dili Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1991, s. 205-207.

BT XIII, 38.v 13 “indki-sin idgali öñi öñi buyan-lar” kullanımını görülmektedir ancak “Passende” (uygun, elverişli) şeklinde çevrilmiştir.

89. 37₁₀₈ isilgü kılamak “eksiltmek”: Clauson *isilgü* için “no doubt an error for *egsilgü*” (*egsilgü* ile bir ilgisinin olduğundan şüphe yoktur) demiş ve hapax olduğunu belirtmiştir (ED, 248a). Caferoğlu ise “eksilmek, azalmak” demiştir (EUTS, 98).

BT IX, T 2, s. 50 “ysyl-; kutları buyanları isi(lip)” kullanımını görülmektedir ve “abnehen” (azalmak, eksilmek, almak) şeklinde çevrilmiştir.

90. 39₁₁₂ yüründäk “çare, ilaç”: Clauson “a remedy” (deva, ilaç) demiştir (ED, 971a). Caferoğlu ise “ilaç” anlamını vermiştir (EUTS, 307).

TT I, 15/ 109, s. 209 “ämin yürüntägin anutgıl”; TT III, D 259/ 15, s. 202 “amvrdšn-lıy ot özä anga yürüntäg qıltingız”; TT VII, 28/ 7, s. 38 “büdmâz yürüntäg qılmış kârgäk bir yârminç”; BT I, B 163, s. 28 “ig-kä yaraşı yürüntäg ot”; BT II, 1110, s. 48 “yükkünürbiz üni äKziKi üzä yürüntäk boldacı atl(ı)ğ tängri burxan”; BT XIII, 21/ 82, s. 130 “uğuru yüründäk tutdaçı” kullanımları görülmektedir ve “Heilmittel” (ilaç) şeklinde çevrilmiştir.

91. 41₁₁₉ uğan arž-ı < Skt. devarşi “kutsal Tanrı”: Arat *uğan arj-ı* (ETS, 144: 41), Zieme *uğan arži* şeklinde okumuştur (DSDU, 158: 41c). Arat “ilahi zahid” şeklinde çevirmiştir.

devarşi, “of a legendary king; of a former Buddha” (BHSD, 152b); “a *rishi* among the gods” (MW, 492/ 3); “*deva-rşi*, or *devas* and *rşis*, or immortals.

Nāgārjuna gives ten classes of *ṛṣis* whose lifetime is 100.000 years, than they are reincarnated” (SH, 143b).

ṛṣi “a singer of sacred hymns, an inspired poet or sage, any person who alone or with others invokes the deities in rhythimical speech or song of a sacred character; the *ṛiṣhis* were regarded by later generations as patriarchal sages or saints, occupying the same position in India distinct from gods, men, Asuras” (MW, 227/ 1); *deva* “heavenly, divine; a deity, God” (MW, 492/ 3).

TT X, 66, s. 12 “şaki-lär-niñ arşisi on küçlüg”; BT I, D 51, s. 32 “bıçılıtı kâzılıti ol ärzi dintar ät’özi”; BT III, 276, s. 40 “yalınağu yapa-nıñ umuyı arşı-lär”; BT VIII, A 216, s. 44 “yirtünçü-nüñ alp-ı uluy ‘irzi’”; BT XIII, 5/ 147, s. 59 “[]’ärzi-lär” kullanımları görülmektedir ve “Heiliger; Einsiedler” (kutsal; keşiş) şeklinde çevrilmiştir.

92. 41₁₁₉ iyin “kendi isteği ile”: Clauson “because of, according to, in accordance with” (nedeniyle, göre, gereğince) demiştir (ED, 274a). Caferoğlu ise “dolayısıyla, olduğundan dolayı, göre; kendi isteğiyle, gönüllü olarak” yorumunu yapmıştır (EUTS, 102).

TT II, 47, s. 424 “iy(i)n tätrülmäk tin”; TT VII, 16/ 23, S. 53 “[.....]ma qıtı iyin”; TT X, 504, s. 34 “//// // iyin qıl//// añar ymä tirig öz”; BT II, 248, s. 25 “öz tapı iyin küçänip alqu”; BT VII, A 218, s. 41 “idiş-li tıny-lı yirtünçüg yumqı-nı yruq”; BT I, B 126, s. 26 “yirtünçüdäki tınl(ı)ğ-lar koñülü iyin qılmiş ärür”; BT II, 248, s. 25 “öz tapı iyin küçänip alqu”; BT VIII, A 326, s. 51 “anta basa iyin kâzigçä öz ät’özkä”; BT IX, T 2, s. 50 “yyyn, iyin evig (barkığ) (koddacı) toym bolurlar”; BT XIII, 21/ 24, s. 127 “koñül iyin qandurdaçı”; BT XXI, 589, s. 135 “tıtğaları eyin al

altag kılı y(a)rılıqap” kullanımları görülmektedir ve “folgend, gemäß” (sonraki, göre, dolayısıyla) şeklinde çevrilmiştir.

93. 43₁₂₄ yükünç “secde”: Clauson “an act of worship or obeisance” (bir ibadet veya saygı eylemi) demiştir (ED, 913a). Caferoğlu ise “secde, ihtiram, hürmet, saygı, ululama” demiştir (EUTS, 306).

BT II, 153, s. 22 “yükünč yükünü tükädmiš boltı”; BT VII, M 17, s. 78 “užik-lig-kä yükünč-üm bolz-un sizingä”; BT VIII, B 241, s. 113 “bilgä bilig ät’özlüg-kä yükünčüm bozlun sizingä” kullanımları görülmektedir ve “Verehrung” (tapma, ibadet etme) şeklinde çevrilmiştir.

94. 43₁₂₅ antsañ: Arat *aryasanga* (ETŞ, 144: 43), Zieme *antsang* okumuştur (DSDU, 159: 43a). Arat kelimenin iki parça (*arya* ve *sang*) hâlinde olduğunu, *-ya-* hecesinin çok açık olmadığını ve *-t-* şeklinde de okunacağını belirterek, bu kelimenin Uyg. *tüzün kuvrağ* ile karşılanan *ārya-sangha* veya burkancıların mühim şahsiyetlerine verilen adlardan birisi olduğunu söylemiştir. Arat’ın bu yorumuna göre *āryāsaṅga* “of a teacher” (BHSD, 105b); “unattached, free; lived ‘a thousand years after the Nirvāna’, probably the fourth century A. D., said to be eldest brother of *Vasubandhu*, whom he converted to Mahāyāna” (SH, 285b) açıklamalarıyla ortaya çıkmaktadır. Ancak ETŞ 9’da 7. satırda *atsang* kelimesi karşımıza çıkmaktadır. ETŞ 13, 125. satırda Arat tarafından *aryasanga* şeklinde okunmuş olan kelimeyle yazım açısından herhangi bir fark yoktur, buna rağmen yanlış okunmuştur. Arat ETŞ 9’da *atsang*’ın bir isim veya bir unvan olabileceğini ve ayrıca ETŞ 16, 110. satırda da *atsang* *çalım keyşi* şeklinde bir ismin varlığından söz eder ve şu yorumu yapar:

“Bunlar birleştirilmek suretiyle, aradaki farkları yanlış imla ve hattatlara yükleyerek, hepsini *aryasang* okumak isteyenler çıkarsa, pek fazla itiraza maruz kalmayacaklardır.”²³⁸

Juten Oda çalışmasında bu ismin yanlış okunduğunu, *atsang* şeklinde okunması gerektiğini ve bu ismin *sūtrayı* çeviren Anzang Hanlinxueshi (Uyg. An-tsang X(a)nlīm-Kāvši)’ye ait olduğunu söyler.²³⁹ Şiirin An-tsang’a ait olduğu görüşü Takao Maoriyasu tarafından da belirtilmiştir.²⁴⁰ Bu çalışmaların ışığında, Arat’ın Pratyaya-Śrī’ye ait olduğunu söylediği bu parçanın, aslında An-tsang’a ait olduğu düzeltmesini yapabiliriz.

95. 43₁₂₅ üzä “tarafından”: Arat *öze* (ETSŞ, 144: 43), *Zieme üzä* okumuştur (DSDU, 159: 43c). Bu kelimenin okunuşu ve yapısı konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Okunuşu konusundaki görüşlerden ilki Radloff’a aittir. Radloff yayınlamış olduğu Kül Tigin ve Bilge Kagan kitabelerinde bu kelimeyi *öze* şeklinde okunmuştur. Sonrasında ise Thomsen tarafından yapılan okumalarda ilk başta Radloff gibi *öze* şeklinde okunmuş ancak *üzre* ve *üst* kelimelerini dikkate alınarak bu okuyuş değiştirilmiştir. W. Bang da bu kelimeyi Radloff gibi *öze* okumuş ve bu okuyuşunu tüm çalışmalarında devam ettirmiştir. W. Bang’ın öğrencilerinden Reşit Rahmeti Arat da hocası gibi bu görüşü devam ettirmiştir. Ancak A. von Gabain de

²³⁸ Reşit Rahmeti Arat, 1991, s. 342-343.

²³⁹ Juten Oda “Uiguru yaku şicūke gonkyō noşiki go ni tsuite (On the Uigur Colophon of the Buddhavatamsaka-sūtra in Forty-Volumes)”, *The Bulletin of Toyohashi Junior College*, 1985/2, s. 121-127.

²⁴⁰ Takao Maoriyasu, “An Uigur Buddhist’s Letter of the Yüan Dynasty from Tun-huang (Suppl. to “Uigurica from Tun-huang)”, *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, No 40, Tokyo, 1982, s. 18.

W. Bang'ın öğrencisi olmasına rağmen bu görüşü devam ettirmemiş ve Brahmī yazılı metinleri dikkate alarak kelimenin okunuşunun *üze* olduğunu söylemiştir. Kitabeler üzerine çalışan H. Namık Orkun ve Malov da çalışmalarında bu okuyuşu dikkate almışlardır. Kitabeler üzerine yapılan çalışmaların çoğunda (Brockelmann, Räsänen, Clauson, T. Tekin, M. Ergin, Kononov, A. Caferoğlu, N. Hacıeminoğlu...) *üze* şekli tercih edilmiştir.

Gabain, Brockelmann, Räsänen, Kononov, Sevortyan tarafından kelime için yapılan etimolojik çözümler aynı görüşe dayanmaktadır: *üze* kelimesi, *üz-* fiili üzerine *-e* zarf-fiil ekinin getirilmesiyle yapılmış bir edattır. A. von Gabain de ilk çalışmalarında bu çözümlere katılmıştır ancak daha sonra *üze* kelimesinin yapısının belirsiz olduğunu belirtmiştir. Clauson ise sadece kelimenin zarf olduğunu belirtmiş, yapısı konusunda bir yorum yapmamıştır. Bu çözümlerin aksi yönünde görüş belirten ise W. Bang olmuştur. W. Bang, kelimenin *ös-* “büyüme, yetişme” fiilinden türeyen bir zarf-fiil olduğunu söylemiştir.

Bu kelime üzerine son yapılan çalışmalardan birisi Talat Tekin'e aittir. Tekin, “üst, yukarı kısım” anlamındaki *üz* ismine, Moğolcada da bulunan arkaik datif-lokatif eki olan *-A* ekinin getirilmesiyle türetilmiş arkaik bir yer zarfıdır demiştir. Bu görüşünü de Codex Cumanicus'ta geçen *ayag üz-i*, Sarı Uygurcada geçen *anıñ yüzige* (onun üstüne/ üzerine), Ana Çuvaşçadaki **ür* (üst, yukarı), Yakutçada geçen *ürüt* (üst kısım, yüzey), Orta Türkçe metinlerinde geçen *üzre* kelimesi gibi çeşitli örneklerle desteklemiştir.²⁴¹

²⁴¹ Talat Tekin, “Üze Zarfi Hakkında”, *Makaleler I: Altayistik*, Ankara, 2003, s. 198-199.

Talat Tekin'in bu görüşüne Necmettin Hacıeminoğlu karşı çıkmış ve Eski Türkçede bir *üz* isminin bulunması için Codex Cumanicus'a gelinceye kadar yedi asırlık zaman içerisinde herhangi bir metinde *üz* isminin bulunması gerektiğini söylemiştir. Eski Türkçedeki *-ğa/ -ge/ -ka/ -ke* eklerinin yanında geçen *-a/ -e* verme hali ekinin sadece birinci ve ikinci şahıs iyelik eki almış kelimelere geldiğini belirtmiş ve Talat Tekin'i *üz* ismi üzerine bu eki getirdiği için eleştirmiştir. Kendisi ise bu kelimenin *ü-* fiilinden türediğini söylemiş bu görüşünü ise şu örneklerle desteklemiştir:

ü- “yükselmek”

ün- < *ü-n-* “yükselmek”

(y)ük- < *ü-k-* “yukarı çıkmak, yükselmek”

üz- < *ü-k-* “yükselmek”

(y)ükse- < *yük-ü-z-e-* “yükselmek”

üzer yer < *üz-er* “üst taraf”

üyük < *üy-ü-k* < *üd-ü-k* “tepe gibi yüksek olan yerler”

üstürti < *üz-tür-t-i* “yukarıdan”²⁴²

²⁴² Necmettin Hacıeminoğlu, “Üze/ Öze Meselesi”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, C. 25-1, Ankara, 1987, s. 6-14.

Yapılan son çalışmalardan görüldüğü üzere bu kelimenin okunuşu konusunda bir birlik oluşmuş olsa da yapısı konusunda henüz bir görüş birliği söz konusu değildir.

TT I, 2/ 15, s. 245 “saw yögärü klti üsküngdä yil üzä yil tikiläp”; TT II, 85, s. 418 “tngri o(?) ///// üz-ä amrantı kirtgünti-lär”; TT V, A 27, s. 326 “ö-zä köz-ünmişin saqınmış krgäk”; TT VII, 24/ 6, s. 34 “yılan künki öz-ä aş [.....] tonguz kndä az işläyür”; TT IX, Z 15, s. 11 “tu sa anı üzä pällmāmar ögä yükünür mn”; TT X, 195, s. 18 “üzä ärklig türklüg uluy ilig”; BT I, B 20, s. 21 “tonın b(a)dirin yıqmaq üzä aruqn”; BT II, 1110, s. 48 “yükünürbiz üni äKziKi üzä yürüntäK boldacı atl(ı)ğ tängri burxan”; BT III, 105, s. 30 “qırq bir oron-lar üzä adrılmış бүдүн sansar-ıy yaroğu”; BT V, 249, s. 37 “kntü tarqarur-lar yir üzä tngri”; BT VII, A 126, s. 36 “bilgä bilig-lig suv üzä бүдүн ät’öz toşup alqu qılınç arıp”; BT VIII, A 53, s. 33 “tayanmaq-lıy töz tüp iş üzä alıştıt-lıy qapıy-ıy açmaq”; BT IX, T 2, s. 43 “wz’, qop qamağ tınlıg-lar öze yarlıqançuçı biligin”; BT XIII, 1/ 53, s. 35 “ät til üzä ming klp-ta”; BT XVIII, V 5, s. 70 “biz üç ärdini-l[ä]r üzä”; BT XXI, 148, s. 114 “körk mäñizlär üzä ol ok nomlataçı” kullanımları görülmektedir ve “auf, über, durch, vermittels” (üzerinde, üstünde, ile, vasıtasıyla) şeklinde çevrilmiştir.

96. 43₁₂₇ bulunç “kazanç”: Clauson “gain, acquisition” (kazanç, edinim) demiştir (ED, 343b). Caferoğlu ise “bulunma, elde etme” yorumunu yapmıştır (EUTS, 53).

TT VII, 35/ 70, s. 45 “asursar, bulunç [.....]”; BT IX, T 2, s. 83 “pwlync; yime nızvanıları erk türk ... duqları üçün bulunçları(-ng)a”; BT XIII, 15/ 16, s. 106 “bulunçsuz ärdini ärmäz mü” kullanımları görülmektedir ve “Fund” (sermaye, kaynak) şeklinde çevrilmiştir.

97. 44₁₂₈ sudañi < Skt. sudhana “zengin”: Arat *sudani* (ETS, 144: 44), Zieme *sudani* şeklinde okumuştur (DSDU, 159: 44c).

sudhana, “of a prince, son of King Dhana, previous incarnation of the Bodhisattva” (BHSD, 599a); “very rich; of various men Buddha” (MW, 1225/ 2); “A bodhisattva described in the Flower Garland Sutra. According to the sutra, when he was born, gold, silver, emeralds, and other treasures suddenly appeared in his father's house; therefore he was called Good Treasures.” (SG, sudhana mad.).

Mehmet Ölmez ve J. Peter Laut, sözcüğün Böhtlingk tarafından “zengin” anlamıyla verildiğini söyler.²⁴³ Bu konuda Thomas Cleary'nin *Avatamsaka Sūtra* çevirisine de bakılabilir.²⁴⁴

BT VIII, A 413 “şirişdi bayañut-ñung oñlı sudañi urı-qa”; BT IX, T 2, s. 111 “şwd’ny; arhant küle yarlıkar .. ötrü sudani bay er erdni inçe tip ayıtur”; BT XIII, 2/ 37 “sudani” kullanımları görülmektedir.

98. 45₁₃₁ yapıdu “tamamen”: Arat tarafından yapılan çeviride bu kelimenin anlamı verilmemiştir (ETS, 147: 45). Zieme ise “muhtemelen *yap-it-* kelimesinden geldiğini” ve “ganz und gar” (tamamıyla, büsbütün) anlamında kullanıldığını söyler (DSDU, 159: 45b).

İncelenen tarihî metinlerde tanıklanamamıştır.

²⁴³J. Peter Laut, Mehmet Ölmez, “Tibet Buddhizmine Ait Eski Uygurca Bahşı Ögdisi”, *Klaus Röhrborn Armağanı*, Freiburg/ İstanbul 1998, s. 278.

²⁴⁴Thomas Cleary, *The Flower Ornament Scripture: A Translation of the Avatamsaka Sūtra*, Boston, 1993.

99. 45₁₃₂ yilvi “büyü”: Arat (ETŞ, 146: 45) ve Zime *yilvi* şeklinde okumuştur (DSDU, 159: 45c). Clauson “sorcery, witchcraft” (büyü, sihirbazlık) demiştir (ED, 919a). Caferoğlu ise “sihir, büyü” anlamını vermiştir (EUTS, 296).

BT VIII, B 90 “yaşın-lyı ärür uluğ yivli tutdaçı bilgä”; BT IX, T2, s. 146 “yylby; tınlıglarığ ölü-güçiler .. ağun yivlin kömenin” kullanımları görülmektedir ve “Zauber” (büyü) şeklinde çevrilmiştir.

100. 45₁₃₃ y(a)rp “sağlam”: Clauson “firm, solid” (sağlam, katı, kuvvetli) demiştir (ED, 957b). Caferoğlu ise “sağlam, güçlü, kuvvetli” anlamını vermiştir (EUTS, 288).

BT VII, A 690c, s. 59 “yitinç-siz şazın-ıy bärk tuğup alqu ädgü-lärkä tükäl-lig bolmaq-ımız”; BT XXI, 452, s. 130 “tılg y(a)rplıq täprämaz kamşamaz” kullanımları görülmektedir ve “fest” (sağlam, kuvvetli) şeklinde çevrilmiştir.

101. 46₁₃₆ kinätmätin oğatmatın “ayrılmadan şaşırmadan”: Arat tarafından “ayrılmadan, şaşırmadan” şeklinde anlamlandırılan bu ikileme (ETŞ, 146: 46), Zieme tarafından ise “ohne ... verspäten” (gecikmeden) şeklinde anlamlandırılmıştır (DSDU, 161: 46d). TT III, 62, s. 190’da “oğatıp kälmiş biznitäg tıny-qa” örneğinde “erwecken” (uyandırmak) şeklinde anlamlandırılmıştır.

BT III, 797 “qolu-lar boltuğta oğyoratı oğatmatın”; BT XIII, 26/ 14, s. 138 “ıduğ burxan-lar-tın oğatmış”; BT XVIII, V 157, s. 76 “burxan-larıy oğatmatın” kullanımları görülmektedir ve TT III’te olduğu gibi “verspäten” (gecikmeden) şeklinde çevrilmiştir.

102. 47₁₃₈ pudğıl < Skt. pudgala “kişilik”: *pudgala*, “beautiful, lovely, handsome; the body; (with *Jainas*) material object (including atoms); the soul, personal entity; man; the Ego or individual” (MW, 633/ 2); “the body, matter; the soul, personal identity” (SH, 412a).

Varlık alemini oluşturan çeşitli unsurlar bulunur. Bunlar; *akana* (mekan), *dharma* (hareket), *adhama* (sükunet), *jiva* (ruh) ve *pudgala* (madde) olmak üzere beş tanedir. Bunlardan *pudgala*, *anu* adı verilen sonsuz sayıdaki madde atomlarının birleşmesinden meydana gelir. Bu atomlar, dışarıdan herhangi bir müdahale söz konusu olmaksızın, kendi kanunlarına göre diğer atomlarla birleşerek toprak, su, ateş ve hava hâline gelir. İşte *pudgalayı* oluşturan her bir madde atomu koku, tat, dokunma ve renk gibi çeşitli özelliklere sahiptir.²⁴⁵ Bunlara ek olarak *pudgala*, Abdurrahman Küçük tarafından “nefs” olarak tanımlanmıştır.²⁴⁶ Mircea Eliade ise “insan kişiliği” şeklinde yorumlamıştır.²⁴⁷

BT VIII, B 231, s. 112 “alqu-qa asıy-lıy yig üstünki pudgali tıny”; BT XIII, 20/ 3, s. 122 “pu[dı]ul arıy nom-ınga” kullanımları görülmektedir ve “Wesen” (varlık, karakter) şeklinde çevrilmiştir.

103. 48₁₄₀ boşuğ “bağışlanma, af”: Clauson “forgiveness” (bağışlanma) demiştir (ED, 379a). Caferoğlu ise “bağışlama, azat, afv, kurtuluş, halâs” yorumunu yapmıştır (EUTS, 48).

²⁴⁵ Ali İhsan Yitik, “Caynizmde Karma-Tenasüh İnancı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları- I*, Ankara, 1998, s. 4.

²⁴⁶ Abdurrahman Küçük, s. 275.

²⁴⁷ Mircea Eliade, 2003, s. 110.

BT III, 240 “boşuy bolmiş-ta oq brahman-lar”; BT VII, L 18; BT VIII, A 24, s. 31 “baṅṅṅi-ṅning utli-siṅta asıy-lıy boşuyın bulsar”; BT IX, T 2, s. 85 “pṅṅṅwq; boşuğ yarlıqap kerti igil etüz-in baṅṅṅısı”; BT XIII, 12/ 74, s. 79 “boşuy kṅṅanti birdi-lär olar-ṅa”; BT XVIII, S 333, s. 100 “boşuy yrlyṅ-qa täṅip ol balıq-tın” kullanımları görülmektedir ve “Befreiung” (kurtuluş, azat) şeklinde çevrilmiştir.

104. 48₁₄₃ ürküt “devamlı”: Arat “örgüt” (ETŞ, 146: 48), Zieme “ürküt” okumuştur (DSDU, 162: 48d). Arat kelimenin *ü-* ile okunmasına bir mani olmadığını da belirtmiştir. Ayrıca ETŞ 9’da *ürküt tuṅči köni kirtü nom nomladaçı*, ETŞ 14’te de *ürküt yorıp yig yoriṅta erinmeksiz* kullanımlarına rastlanmaktadır. Caferoğlu *örgüt* şeklinde okuduğu kelime için “daima, her vakit” anlamlamını vermiştir (EUTS, 152).

BT III, 172 “umunu ürgüṅ tuṅči çedavan säṅräm-kä”; BT XIII, 9/ 4 s. 66 “[üstün] t(ä)ṅri-tä yalaṅok-ta ürküt [...]” kullanımları görülmektedir ve “immer, standing, stets” (her zaman, daima) şeklinde çevrilmiştir.

105. 49₁₄₅ aşay < Skt. āśaya “düşünce”: Caferoğlu “niyet, gayet, maksat” demiştir (EUTS, 23).

āśaya, “mental dispositioni intent” (BHSD, 109a); “the hearth, the seat of feelings and thoughts, the mind, hearth, soul; though, meaning, intention” (MW, 157/ 3); “disposition, mind; pleased to, desired to, pleasure” (SH, 285a).

BT VIII, B 35, s. 94 “nätäg aṅ.aylıy adruq-lar-ı ärsär”; BT IX, T 2, s. 16 “”ṅ’y; taṅı yime edgü aşay küçinte” kullanımları görülmektedir “Anlage” (niyet, eğilim) şeklinde anlamlandırılmıştır.

106. 50₁₄₈ altağ “kurtuluş, destek” Clauson “in Uyğ. apperently used only in Hend. w. *al*, originally rather neutrally ‘device, method of doing something’; later only pejoratively ‘deceit, guile, dirty trick’ ” (Görünüşe göre Uygurcada *al* ile birlikte sadece hendiadyoin olarak kullanılır. Aslında oldukça tarafsız bir şekilde ‘alet, bir şeyi yapma yöntemi’ anlamlarında, sonradan ise sadece aşağılayıcı olarak ‘hilekar, hain, kötü hile’ anlamlarında kullanılır) demiştir (ED, 130a). Röhnborn ise *alta-* için “listing sein, betrügen” (kurnaz olmak, aldatmak, kandırmak) yorumunu yapmıştır (UW, 54). Caferoğlu “hile, al, aldatma; yardım, destek” anlamlarını vermiştir (EUTS, 12).

BT III, 162, s. 34 “araxu-qa şinjirgölük al-altay-ların saqınu”; BT VII, A 688, s. 59 “bilip uqup al altay bilgä [bilig]-ig bärkürmök-imiz bolşun”; BT VIII, B 12, s. 92 “yrliqançucı kongül bilgä bilig al altay üzä”; BT XVIII, 0034, s. 124 “al altay içintä ärtingü uza[nmaq]; BT XXI, 589, s. 135 “tıtagları eyin al altağ kılı y(a)rliqap” kullanımları görülmektedir ve “List; Mittel” (hile; destek) anlamları verilmiştir.

107. 50₁₄₈ tayşij < Çin. tai-sheng “büyük taşıt”: Arat *tayşing* (ETŞ, 146: 50), Zieme *tayşij* okumuştur (DSDU, 163: 50c). Caferoğlu *taişing* için “büyük taşıt aracı” demiştir (EUTS, 220). Sanskritçede *mahāyāna* ile karşılanmıştır.

TT V, B 18, s. 342 “tütrüm täring mxayan taişing nom”; TT VI, 386, s. 138 “taişing itigsiz bultuqmaz täriñ yörugin utyuraq”; BT II, 1365, s. 55 “ilintä tayşing sivtsing ş(a)star”; BT III, 1005 “öz-nüñ bärk-sizin tay-sıñ-dağı-ça nomlayur”; BT XIII, 13/ 30, s. 93 “tayşing mxayan bo sudur tanglançıy”; BT XVIII, 0299, s. 136 “bulhtëulayu tirilip üzäliksiz ı-duq t[aişing]; BT XXI, 745, s. 141 “taişe<n>g ulug

kölök ärür” kullanımları görölmektedir ve “das große Fahrzeug” (büyük taşıt) şeklinde çevrilmiştir.

4. DİZİN

A

abipiray	< Skt. abhiprāya “amaç, niyet”: 36: 104c
açınmak	itiraf etmek, açıklamak: 5: 14c
adın	başkası, yabancı: 33: 93b
adırmak	ayırarak: 36: 103a
adırt	ayrılık, farklılık: 33: 93a
adırlıg	açıkça: 42: 122c
adruk	çeşitli, ayrı ayrı, farklı farklı: 30: 84b
ağılık	hazine: 42: 123d, 47: 140d
ağı	ağı, zehir: 5: 13b
al altağ	hile yolu, kurtuluş için yapılan hile: 50: 148b
alınçsız	çıkarsız: 17: 48b
alınçsız	sonsuz, bol, eksilmeyen: 2: 5c, 44: 129d, 47: 138b
alınmak	bitmek, tükenmek, azalmak: 12: 32b, 12: 33d, 13: 35a

alkınmaksız	sonsuz, tükenmeyen, eksilmeyen: 4: 9a, 42: 123d
alkış	dua: 15: 43d, 16: 44a
alkmak	yok olmak, azalmak, bitmek: 28: 78a
alku	hepsi, bütün, hepsi: 6: 15a, 12: 32b, 13: 36a
almağ	almak: 15: 43d, 16: 44a, 31: 88b, 31: 88c, 42: 122b, 42: 123d, 43: 126d
alp	güç, zor, müşkül: 42: 121b
altun	altın: 39: 112b
amita-aba	< Skt. Amitābha “batı cennetinin Buddhası”: 13: 36c
amrılmağ	sakinleşmek, yatışmak: 46: 135c
amtı	bugün, şimdi: 9: 25b, 12: 31a, 39: 112a, 42: 120a, 43: 124a
ança	öyle: 12: 35d
ançulayu	bunun gibi, böylece, bu surette: 12: 32c
anı	onu (anı için “ona göre”): 1: 3d, 4: 10b, 12: 33d, 25: 70b, 36: 103b, 42: 121a, 43: 124b
anığ	onun: 41: 118b

anta basa	ondan sonra: 4: 11c, 39: 114c
An-tsang	kişi adı (antroponim): 43: 125c
anutar	< Skt. anuttara “mükemmel”: 4: 11d
anutmak	hazırlatmak: 43: 127d
añqarmak	anlamak, sezmek: 36: 105c
apam	eğer: 13: 35a
apamu	ebedi, daimi, bengü: 12: 32b
ara	arasında, ara, orta: 19: 54c
arığ	temiz, saf: 13: 37d, 23: 65d, 43: 124a, 47: 138c
arımak	temizlemek: 17: 47a, 29: 81b
arış arığ	pak, temiz (hendiadyoin): 36: 105d
arıtmaq	temizlemek: 28: 78a, 43: 125b
arsıqmaq	aldanmak, kanmak: 34: 99d
arşlan	arşlan: 2: 4b, 45: 131a
aşay	< Skt. āśaya “düşünce, niyet”: 49: 145c
asığ	fayda, yarar: 16: 45c, 18: 50a, 20: 56c, 33: 93b, 42: 122b

aşukmak	acele etmek: 39: 114c
at	ad, isim: 36: 103a
at almak	ad almak: 7: 19b
atanmak	adlanmak, adlandırılmak: 41: 120d
adkağ	bağ, bent, kelepçe: 36: 104b
adkanmak	bağlanmak: 38: 111c
ay	1. ay: 17: 48b 2. ey (ünlem): 43: 126d
ayamak	saygı göstermek, hürmet etmek: 4: 10b
ayı üküş	pek çok, çok fazla: 36: 103a
ayığ	kötü, fena: 39: 113c
ayıglamak	kötülemek: 36: 105d
ayturulmak	sorulmak: 42: 122c (’’qtrwlmıyş ?)
azlanmak	azımsamak, yanılmak: 35: 100a
azmak	şaşırmak: 36: 105c
ažun	âlem, dünya: 23: 64b

B

bağır	bağır, göğüs: 32: 91c
bağlalmak	bağlanmak: 38: 110b
bağşı	< Çin. po-shī < pāk- shi “öğretmen, üstâd”: 9: 24a, 21: 59:c, 48: 140a
bar	var, mevcut: 19: 53a
barıg	yolculuk, gidiş: 45: 132b
barmak	1. varmak, gitmek, ulaşmak: 8: 23c, 22: 63d, koparmak: 38: 111d, 46: 136d 2. geçmek: 15: 42c
başlağ	başta olan, başlangıç: 35: 102c
bäk	sıkı, sağlam, sert: 22: 61b
bäklälmäk	hapsedilmek, tutulmak: 38: 109a
bäkürü	sağlam, berk, kuvvetli: 38: 110b
bälgü	işaret, iz: 36: 103a
bışrunmak	benimsemek, öğrenmek: 21: 58b, 25: 71d

bilgä bilig	bilgi, hakikat (hendiadyoin): 10: 27a, 27: 76b, 47: 138b
bilgä	bilge, bilgili kişi: 21: 59c, 27: 76b
bilmäk	bilmek, tanımak: 34: 96a, 42: 121a
bir	bir (sayı): 21: 58a, 21: 60d, 25: 69b, 26: 73b, 40: 116c, 45: 131b
bir bir	ayrı ayrı: 3: 8c
birär	birer, her: 3: 6a, 3: 9d, 26: 74d
birärintä	her birinde: 3: 7b
birgärü	bir arada, birlikte: 21: 60d, 25: 70b
birikmäk	birleşmek: 21: 60d
biriktürmäk	toplamak, bir araya getirmek: 25: 69a
birkärü	hepsi, bütünü: 40: 117d, 44: 129c
birdä	ile, birlikte, bir arada: 3: 7b, 21: 59c, 25: 70b
birdämäk	1. vermek: 10: 29c, 18: 50a, 21: 59b 2. yardımcı fiil: 49: 147d
birdämlädi	tamamıyla, bütünüyle: 21: 57a, 40: 115b
birdük	fakat, eğer: 40: 115a, 43: 124b

biş	beş: 32: 90b
bitimäk	yazmak: 40: 117d
biz	biz (zamir): 12: 33c, 13: 35a, 13: 37c, 14: 38a, 16: 44a, 21: 59c, 22: 63a, 25: 71d
bodi	< Skt. bodhi “aydınlama”: 23: 63a, 30: 84b
bodiçit	< Skt. bodhicitta “aydınlama düşüncesi”: 31: 87b, 31: 88c, 40: 115a
bodimant	< Skt. bodhimaṇḍa “bilgelik koltuğu”: 19: 54c
bodis(a)tv	< Skt. bodhisattva “Buddha adayı”: 6: 16b, 31: 86a, 31: 87b
bodulmak	bağlanmak, asılmak: 6: 18d
bolmağ	1. olmak: 6: 17c, 12: 32b, 13: 35a, 20: 57d, 23: 64b, 29: 81a, 31: 87b, 34: 99d, 41: 120d, 48: 143d 2. oluş: 47: 137a
boş taş yığmağ	doldurmak, bir araya getirmek: 47: 138b
boşgunmağ	öğrenmek: 31: 89d
boşgutluğ	öğrenen kimse: 6: 16b
boşuğ	bağışlama, kurtuluş: 48: 141b

bu	bu (zamir): 1: 3c, 11: 31c, 12: 31a, 13: 35a, 14: 39c, 31: 86a, 31: 89d, 32: 89, 33: 94c, 41: 118a, 42: 121b, 43: 124a, 47: 137a, 47: 139d
buda	< Buddha : 1: 1a
buda avataṅsaka sudur	< Skr. buddhāvataṅsaka-sūtra “Buddhanın öğretilerini içeren Mahāyāna mezhebine ait <i>sūtralardan</i> birisi
bular	bunlar (zamir): 6: 17d
bulmaq	bulmak, elde etmek: 7: 21d, 8: 22:c, 40: 116b, 42: 121b, 46: 135c
buluñ	kazanç, kısmet: 43: 127d
buluñ yıñaq	taraf, yön, köşe (hendiadyoin): 26: 72b
būn	< Soğd. “esas, temel”: 26: 74d
burk şarq kılmak	?: 26: 73c
burkan	< Skr. Buddha “Tanrı, ilâh”: 3: 7b, 3: 9d, 6: 15a, 13: 36c, 14: 38a, 15: 42b, 49: 143a
burun	önce, evvel: 26: 72a
busuş	keder, dert, kaygı: 20: 56b

buyan	< Skt. puṇya “erdem, övülmeye değer davranış”: 6: 17c, 27: 75b, 44: 127a, 47: 138b, 48: 142c, 48: 146d
buyan ävirmäk	sevabı başkalarına intikal ettirmek, iyilik çevirme: 11: 31d, 49: 146d
buzmaq	bozmak: 36: 103b
bütärlik tuymış	< Skt. pudgalika (pudgala+ika) “aydınlanmış”: 6: 16a
bütärmäk	tamamlamak, bitirmek: 28: 80d, 33: 94b
bütmäk	tamamlamak, meydana getirmek: 47: 140d, 50: 147a
bütürmäk	tamamlamak, bitirmek: 16: 46c, 26: 74d, 33: 94b, 40: 117d

Ç

çakşap(u)t	< Skt. śikṣāpada “ahlak kuralı”: 23: 66d
çaķ soķa	tam da şöyle, tam da şu şekilde: 23: 63a
çalpak	kirli, pis: 23: 65c
çamsız	itirazsız, davasız: 23: 65d
çandik	< Skt. chandika (chanda+ika) “arzulu”: 23: 64c

çatisimari < Skt. **jātismara** “eski varlığa dönüş, varlığın geridönüşümü: 23: 64b

çın gerçek, doğru: 10: 27a, 15: 43d, 18: 52d, 36: 105d

D

dıntar < Sgd. **dindār** “dindar, seçkin”: 20: 57d

Ä

ädgü iyi, doğru, iyilik: 3: 9d, 8: 22c 15: 42c, 20: 57d, 21: 59c, 22: 61b, 29: 81a, 37: 108d, 47: 139d

ädgüti iyice: 15: 40c

ängäk eziyet, acı, ızdırap: 8: 23c, 18: 51c, 32: 91c

ängätmäk acı çektirmek, eziyet etmek: 37: 106a

äng başlayu en baştan, en başta: 40: 115a

äng baştınkı en önceki, ilk: 15: 41a

äng kinintä en sonunda, nihayetinde: 8: 22b

ängäyü ayrıca, özellikle: 8: 21a

är	er, insan, adam, kişi: 41: 120d
ärdini	< Skt. ratna “cevher, kıymeti olan madde”: 48: 140a
ärklig	güçlü, kuvvetli: 2: 5c
ärmäk	bulunmak, mevcut olmak: 21: 60d, 31: 87a
ärsär	ise: 19: 53a, 19: 54d
ärtä	erte, sonra, yarın: 8: 23d, 15: 42b
ärtmäk	geçmek, işlemek: 26: 72a
ärtürü	tamamlamak, yapmak, işlemek: 8: 21a, 36: 104b
ärviř	davranış, tavır, hareket: 9: 26d
ät’öz	vücut, beden: 21: 58a, 42: 121b
äv bark	ev bark: 38: 109a
äv	ev, çadır: 23: 65c
ävirmäk	döndürmek, çevirmek (nomluğ tilgän ävirmäk “kanun tekerleğini döndürmek”) : 7: 20c, 11: 31d, 46: 135b
ävriilmäk	çevrilmek, dönmek: 41: 119c
ävriř	davranış, tutum: koparmak: 38: 111d
äzüksüz	yalansız, sahte olmayan: 15: 43d

I

ıduķ	aziz, kutlu, mukaddes: 8: 23c, 46: 135b
ınanmaķ	inanmak: 48: 141a
ımaru	-den başka, bir tarafa: 37: 108c
ınça	böyle, böylece: 42: 121a
ıraķ	uzak: 22: 62d

i

iki	iki: 49: 144b
ilig	hükümdar: 16: 44a, 30: 86d, 38: 110b
iliřmäk	tutunmak, ilişmek: 18: 52d
iltinmäk	götürmek, taşımak, sevketmek, iletmek: 4: 10a, 50: 149c
inçsirämäk	rahatsız etmek: 37: 106a
inilämäk	inlemek: 37: 107b
intki yarağ kıılmaķ	elverişli hâle getirmek: 37: 106b

irinçkämäk	merhamet etmek, acımak: 10: 28b tilik dilek, arzu: 10: 28c
irinçü	günah, yanlış, kusur, hata: 35: 102d
irmäk	yermek, kötölemek: 35: 100a, 36: 106d
iş	iş: 6: 17c, 8: 21a, 11: 31c, 31: 86a, 33: 94b, 37: 107c, 39: 113c, 40: 117d, 41: 118a, 42: 123d, 45: 133d, 49: 144b
isilgü kılmak	azaltmak, eksiltmek: 37: 108d
işlämäk	çalışmak, işlemek: 6: 18d, 8: 21a, 11: 31c, 39: 114d, 49: 144b
iđärmäk	takip etmek: 41: 118a
itiğ	düzen: 26: 73c
itmäk	düzenlemek, yapmak: 19: 53b, 26: 74d
ivmäk	acele etmek: 37: 106a
iyin ävrilmäk	gönüllü davranmak: 49: 145c
iyin	dolayısıyla, olduğundan dolayı, göre: 1: 3d, 6: 17d, 37: 107c, 41: 119c, 48: 142c

K

kalısız	eksiksiz, tam olarak, kalıntısız: 2: 5b, 19: 53b, 44: 129c
kalp öd	< Skt. kalpa “devir, zaman” (hendiadyoin): 8: 23d
kalp	< Skt. kalpa “devir, zaman”: 22: 62d, 25: 69a, 25: 71c
kalı	nasıl, eğer: 44: 128c
kamağ	bütün, hepsi: 7: 19b, 19: 55d, 30: 84a, 44: 127b, 45: 130a
kanturmak	yerine getirmek, memnun etmek: 10: 29c
kañ	baba: 33: 95d
kapığ	kapı: 44: 130
kat kat	kat kat: 2: 5c, 44: 129d
kavşatılmak	çevrilmek: 19: 54c
kayu	ne, hangi, kim: 19: 52a, 44: 127a
kazğanmak	kazanmak, toplamak, biriktirmek: 44: 127a
käçmäk	geçmek: 29: 83d
käklänmäk	kinlenmek, hiddetlenmek: 35: 101b
käligmä	gelecek olan, gelen: 25: 69a, 46: 133a

kämiřmäk	atmak, fırlatmak, bırakmak: 37: 108c
käzigçä	sırasıyla, düzenli bir şekilde: 1: 3d
kärgäk	gerek, ihtiyaç: 39: 114d
käsmäk	kesmek, kırmak: koparmak: 38: 111d
käzmäk	gezmek: 16: 46d
kıdıĝ	sınır, kıyı, hudud: 29: 83d
kıdmaĝ	kıymak: 28: 79b
ķun	zindan: 38: 109a
ķılılmaĝ	yaratılmak, kılınmak: 4: 11c, 28: 77a
ķılınç	hareketler, iş, amel: 12: 32a, 17: 48c, 28: 78a, 39: 113c, 43: 125b
ķılmaĝ	yapmak, vücuda getirmek, yaratmak: 2: 6a, 5: 15d, 14: 41d, 29: 82c, 31: 89d, 39: 112a, 41: 120d, 42: 123d
ķımırařmaĝ	kaynaşmak: 28: 78b
ķınıĝ	arzu, istek: 28: 80d
ķırmaĝ	kırmak: 28: 78a
ķırmalamaĝ	parçalamak, kırmak: 28: 79c

kısgarmak	azaltmak: 28: 79c
kiç ödün	uzun zaman: 5: 12a
kiđärmäk	gidermek: 18: 51c
kiğürmäk	1. Sokmak: 25: 71d 2. getirmek: 25: 70b
kililäşmäk	< Çin. jing-li “ibadet etmek”: 5: 15d
kim	kim, kimse, kişi: 40: 115a, 43: 125b
kin soñkı	daha sonra: 5: 14d
kin	1. gelecek, istikbal: 9: 25b 2. sonra, son: 23: 64b, 25: 69a, 26: 72a, 32: 92d, 46: 133a, 46: 136d
kinätmäk	ayrılmak: 46: 136d
kintsü	?
kiñ	çok, geniş: 27: 74a, 46: 134b
kiñ alqıg	geniş, en: 5: 13b
kiñürü	açıkça, tıpkı: 5: 14c
kir	(Skt. kleśa) “kir, pislik”: 23: 65d

kirmäk	girmek: 29: 81b, 31: 87a, 44: 130d
kirtgünmäk	inanmak, itikâd etmek: 5: 12a
kirtü	gerçek, doğru: 46: 135c, 50: 148c
kişämäk	bağlamak: 29: 82c
kitärmäk	kidermek, uzaklaştırmak: 33: 93a, 41: 119b
kizlämäk	gizlemek, örtmek: 36: 104b
kkir қақаç	kir ve pislik: 5: 13b
қодмақ	vazgeçmek, koymak: 18: 51b
қоғ	(Skt. paramānu) zerre, atom: 3: 6a, 26: 74d
қолмақ	istemek, dilemek: 18: 50a
kolti	< Skt. ḷoti “sayısız, hesapsız”: 16: 45b
қолунмақ	istemek, dilenmek, yalvarmak: 48: 142b
қомитмақ	coşmak, sevinmek: 18: 52d
қоош	çift: 47: 139c
қоп	hep, bütün: 40: 116c
қоптın снғар	her taraf: 18: 50b

qorımak	korumak, gözetmek: 18: 51c
qorılmaqsız	korunması olmayan: 18: 52d
qorqınç	korqu: 18: 51c
qorqıtmaq	korkutmak: 28: 80c
qorum	?: 18: 50a
köçär barır	göçer gider (hendiadyoin): 17: 49d
kök ayas	açık hava: 17: 47b
kök qalıq	gökyüzü: 12: 31a
köl	göl: 17: 47a
kölüngü	taşıt, araç: 27: 75a
köni	doğru, dürüst, sadık: 20: 56c, 24: 68d, 27: 77d, 40: 116c
köñül	gönül, kalp, arzu, istek: 7: 21d, 21: 58a, 27: 77d, 50: 149d
köp	her, hep: 17: 48c
körkitmək	göstermek: 27: 74a
körklä	güzel: 27: 75b

körmäk	görmek: 13: 37c, 15: 42b, 19: 55d, 45: 131b
körşi	karşısında: 27: 76c
körüg	görüş: 2: 5c, 27: 75b, 44: 129d
körüm	görüş: 35: 101c
kşan	< Skt. kṣaṇa “an”: 25: 69b, 25: 71d, 45: 131b
kumbandi	< Skt. kumbhāṇḍi “peri”: 24: 67b
ķut ķolunmaķ	vaat etmek; yemin etmek; şifa dilemek; adakta bulunmak: 4: 11c
ķut ķolunķ	vaat; yemin: 1: 2b, 12: 33c, 30: 85b, 43: 124a
ķut ķüsü	vaat; yemin: 11: 31b, 14: 39c
ķut	mutluluk, saadet: 48: 140a
ķutrulmaķ	kurtulmak: 45: 132c, 47: 139c
kuu ķälig	< Çin. hua (kuu ķälig < Skt. aupapāduka) “yeniden doğma, şekil değiştirme, başkalaşarak gelme”: 27: 75a
ķuvraę	cemaat, topluluk: 19: 54c
ķüç ķüsün	güç kuvvet (hendiadyoin): 27: 76c

küç	güç, kuvvet: 4: 11c, 16: 46c, 27: 77d, 28: 78a, 28: 79b, 28: 79c, 28: 80d, 45: 132c
küdmäk	gütmek: 23: 66d
kün	güneş: 17: 48b
küsämäk	istemek, dilemek: 20: 57d, 29: 82b
küsüş	arzu, istek, dilek: 7: 20c, 10: 28b, 31: 89d
küzätmək	gözetmek: 40: 117c

L

linxua	< Çin. lien-xwa “nilüfer çiçeği”: 15: 41a, 17: 47a
luu	< Çin. lung “ejder”: 24: 66a

M

mançuşiri	< Skt. Mañjuśrī “dört Buddha adayından birisi, hikmetin temsilcisi”: 11: 30b
mantal	< Skt. maṅḍala “üzerinde evrenin, tanrıların, Buddhaların tasvir edildiği daire: 15: 42b

maytri	< Skt. Maitreya 1.yardıms severlik: 27: 75b 2.gelecekteki Buddha
māṇi	mutluluk, sevinç, neşe: 18: 52d, 20: 56b
miṅ	bin (sayı): 16: 45b
muna	işte, böylece: 43: 124a
muntin	bundan: 44: 127a
münlüg	kusurlu, suçlu: 5: 14c
münsüz	günahsız, kusursuz: 23: 65d

N

nāçä	ne kadar, kaç: 19: 52a, 46: 136c
nätäg	nasıl, hangi: 12: 31a
nirvan	< Skt. nirvāna: 8: 22b, 46: 135c
nizvani	< Sgd. nyzβ'ny(y) "ihtiras, aşırı düşkünlük": 12: 32: a, 17: 48b, 28: 78b, 34: 98d

nom < **Sgd. nwm** “öğreti, kanun, inanç, din”: 3: 7a, 7: 20c, 20: 56c, 22: 61b, 24: 68d, 36: 105d, 40: 115b, 40: 116c, 46: 134b, 50: 148c

nomlamak açıklamak, öğretmek, vaaz vermek: 1: 2b, 22: 61b, 24: 68d, 30: 81a, 48: 143d

O

oğatmak şaşırmak: 22: 60a, 46: 136d

oğatmak şaşırmak: 34: 96a

oğrak turğurmak niyet etmek: 8: 22b

oğrak niyet, amaç: 46: 136c

oğramak niyet etmek: 29: 81a, 50: 147a

oķ pekiştirme edatı: 3: 7a, 12: 32c, 12: 33d, 20: 55a, 20: 56b, 26: 73b

oķımaķ okumak: 1: 3d, 30: 81a

ol o (zamir): 3: 7, 10: 28b, 11: 30a, 14: 38a, 15: 42b, 20: 55a, 22: 63d, 24: 67b, 26: 72b, 49: 143a

olar onlar: 20: 56c

olurmak	oturmak: 19: 55d
on	on (sayı): 1: 2c, 14: 39c, 20: 55a, 44: 129c
onunç	onuncu (sıfat): 11: 31d
oņarmak	yerine getirmek, onarmak: 42: 123c
orun	yer, mekan: 19: 54c, 21: 60d, 26: 74d
otguraķ	tamamen, tamamıyla, bütünüyle: 13: 36b, 14: 38a
otguratı	şüphesiz, kesinlikle: 11: 30b, 20: 56b
otun	aşğılık, kötü: 34: 98d
oy	çukur, oyuk: 29: 81b
ozakı	geçmiş, mürur etmiş: 11: 31c
ozğurmak	kurtarmak, kaçırarak: 33: 95c
ozmak	kaçmak, kurtulmak: 17: 49d, 50: 147b

Ö

öçämäk	öç istemek: 35: 101b
öçmäk	sönmek: 39: 113c

öçürmək	söndürmek: 33: 93a
öd	zaman, vakit: 2: 4a, 9: 25b, 13: 35a, 25: 69a, 25: 70c, 26: 72a, 30: 84a, 33: 96d, 40: 116c, 45: 130a, 45: 131b, 46: 133a
ödün	zaman, vakit: 16: 44b, 29: 82c, 38: 109a
ög	anne: 33: 95d
ögdi	mehdiye, senâ: 48: 141b
ögin tuymaq	akılla, düşünceyle aydınlanmak: 9: 24a
ögirmäk	sevinmek: 37: 107c, 48: 142c
ögirmäk	sevinmek, neşelenmek: 6: 18d
ögli	düşünen, zeki, akıllı: 21: 59c
ögmäk	övmek, alkışlamak: 3: 9d 33: 96d, 35: 99d
ögrätmäk	öğretmen: 9: 26d, 49: 144b
ölmäk	ölmek: 35: 100a
ölür toğar	ölür doğar (< Skt. <i>samsāra</i>): 33: 94c
önüş	çıkış: 23: 65c, koparmak: 38: 111d
öndün	önden, evvelden: 26: 72a

öñi	başka, farklı, çeşitli: 33: 95d, 48: 142c
öñi öñi	farklı farklı, ayrı ayrı: 9: 25c, 35: 102d
öñrä	geçmiş, önce, evvelce: 9: 25b, 49: 143a
öritmäk	1. Yükseltmek 2. oluşturmak, meydana getirmek: 11: 31b, 35: 101c, 40: 115a, 49: 143a
örlätmäk	kızdırmak, hiddetlendirmek: 35: 100b
örmäk	yükselmek, çıkmak: 49: 145d
örü kodı	aşağı yukarı (hendiadyoin): 33: 93a
öşi	geçit: 38: 110c
öt ärig	öğüt, nasihat (hendiadyoin): 34: 97b, 42: 122c
ötkünmäk	örnek almak: 9: 27d, 10: 29d
ötlämäk	nasihat etmek, öğüt vermek: 34: 97b
ötügçi	niyazcı, dilekçi, ricacı: 7: 21d, 48: 143d
övkä	öfke, hiddet, kızma: 35: 100b
öz	1. kendi, özü: 8: 21a, 9: 24a, 33: 93b, 35: 99a, 48: 141b 2. öz, gerçek: 48: 140a

özlüg canlı: 10: 28b, 49: 144c

P

paramit < Skt. **pāramitā** “yücelik, mükemmeliyet”: 9: 26c

partağçan < Skt. **prthagjana** “sıradan insan”: 6: 17c

pudğıl < Skt. **pudgala** “kişi, insan, kişilik”: 6: 15a, 47: 138c

R

ridi < Skt. **ṛddhi** “olağanüstü güç”: 16: 45b

S

sağınç turğurmak düşünce üretmek: 40: 116b

sağınç düşünce, niyet: 31: 89d, 33: 93a, 38: 110c,

sağınmak düşünmek: 3: 8b, 38: 110c

salmak bırakmak, göndermek: 34: 97b

samadi < Skt. **samādhi** “içe bakış, meditasyon”: 27: 76c, 47: 139c

samantabadiri	< Skt. Samantabhadra “dört Buddha adayından birisi”: 11: 30a, 14: 39b
san	sayı, hesap: 3: 7a, 24: 68c
sansar	< Skt. samsāra “ölümlülerin yaşadığı dünya, doğum ölüm döngüsü: 32: 90a, 33: 94c, 47: 137a
sayu	her biri, herkes: 19: 54b, 26: 72b, 36: 104b, 47: 137a
sergürmək	sabretmek, katlanmak, tahammül etmek: 8: 24d
sıjar	taraf, yön: 2: 4a, 16: 46d, 19: 53a, 20: 55a
sim	< Skt. sīmā “diyar, sınır, hudud”: 17: 49c
soğa	kesin, tam: 50: 148b
sözlämäk	söylemek, konuşmak: 1: 3d, 36: 103a, 43: 126c, 48: 141b, 50: 149d
sudani	< Skt. sudhana “zengin”: 44: 128c
sudur	< Skt. sūtra “Buddhistlerin kutsal kitabı”: 39: 113b
sukavati	< Skt. sukhāvātī “cennet, Amitābha Buddhanın batı cenneti”: 13: 37d
suv	su: 17: 47a
süzük	duru, saf: 7: 20d

Ş

şmnu < Soğd. **smnw** (< Skt. **māra**) “şeytan”: 7: 19b, 17: 48b,
28: 79c

T

taşut şiir, manzume, ayet, mısra, (< Skt. *śloka*): 3: 8c, 43:
126c

talıqmaq itilmek: 32: 90a

taluy < Çin. “deniz”: 3: 8c, 29: 83d

tamtulmaq tutuşmak: 7: 19a

tanuqlamaq tanıklamak, tasdik etmek: 10: 27a

taşuq olağanüstü, mükemmel: 15: 42b

tapıg kulluk, hürmet: 4: 10a, 4: 12d, 29: 82c, 41: 118a, 48:
141b

tapınmaq kulluk etmek, hürmet etmek: 4: 11b

tapmaq bulmak, elde etmek: 20: 57c

taş	dış: 10: 28b
taşkırmak	çıkarmak, dışarıya çıkarmak: 16: 45b
tavranmak	acele etmek: 39: 112a
tayanmak	dayanmak: 39: 113b
tayşın	< Çin. tai-sheng (< Skt. <i>mahāyāna</i>) “büyük taşıt”: 50: 148c
täg	gibi, benzer: 5: 13b, 12: 33d, 17: 47a, 17: 48b, 21: 58a, 44: 129c
tägmäk	ulaşmak, erişmek: 12: 35d, 18: 51b, 20: 56b, 24: 68d, 32: 91c
täk	yahut: 24: 67b
tälim öküş	sayısız: 24: 67c
täñri	Tanrı: 24: 66a
täriñ	derin: 46: 134b
tärs	yanlış, ters: 35: 101c
tärk tavraқ	hemen, çabucak: 13: 38d, 37: 106a
tätrü ävrilmäk	ters çevrilmek: 34: 98c

tıdıĝ	sebeþ, engel: 10: 27a, 13: 36b, 41: 118b
tıdmaq	mani olmak, engellemek: 10: 28b
tıtaĝ	sebeþ: 5: 12a, 34: 98c, 50: 147a
tınlıĝ	canlı, insan, yaratık: 10: 29d, 12: 32b, 14: 40d, 16: 45c, 20: 55a, 24: 67c, 32: 91c, 44: 127b
til	dil: 21: 58a, 24: 66a, 24: 67b, 24: 68c, 50: 149d
tilämäk	arzulamak, dilemek, istemek: 23: 65c
tilgän	tekerlek, çark, daire: 7: 20c, 46: 134b
timäk	demek: 31: 87b, 48: 143d
tiđmäk	adlandırılmak, denilmek: 6: 16b
tiđmäk	vermek, baĝıřlamak: 23: 65c
tizmäk	dizmek, sıralamak: 1: 2b
toĝmaq	doĝmak: 13: 37d, 14: 38a, 15: 41a, 49: 146d
toĝum	doĝum: 15: 41a, 47: 137a
toķuz	dokuz (sayı): 11: 31c
tolĝurmaķ	tamamlamak: 30: 85c
tolmaq	dolaşmak: 16: 46d

tolmak	tamamlamak, dolmak: 14: 39b, 47: 140d
tolp	bütün, hep: 16: 45c, 21: 58b, 28: 80d, 30: 85c
tor	ağ: 2: 5c
toylug	toplu: 3: 7b
töpü	baş üstü, tepe. 50: 149c
tört	dört: 41: 118a, 50: 146a
törü	töre, kanun, nizâm: 32: 92d, 50: 149d
törümä	yaratık: 50: 147b
törümäk	türemek, vücut bulmak: 5: 13b
töz	kök, unsur: 5: 12a, 36: 105d, 48: 142c, 50: 148c
tözkäriñsiz	aslına esasına erişilmeyen: 9: 25b
tsuy	< Çin < tsui “suç, kabahat”: 35: 102d
turqaru	her zaman, hep, durmadan: 16: 44b
turmaq	yaşamak, durmak: 48: 143d
turum ara	hemen, derhal: 16: 46d
tuş	zaman vakit: 23: 64a

toşğurmak	tamamlamak, yerine getirmek: 30: 85c
tutçı	daima, durmadan: 14: 40d, 35: 101c, 37: 108d
tutmaq	1. tutmak, yakalamak: 4: 10b, 14: 40c, 22: 61b, 50: 150d 2. yapmak, yerine getirmek: 4: 12d, 8: 24d, 30: 84b, 43: 125b, 47: 137a, 48: 141b
tutturmaq	tutturmak, 24: 68d
tutuğ	tutsak, esir: 38: 110b
tuymak	1. hissetmek 2. aydınlanmak: 30: 83a, 30: 86d
tuyunmaq	aydınlanmak: 27: 77d
tuyunmuş	aydınlanmış kimse: 16: 44a, 22: 62c, 30: 86d
tükätmäk	tüketmek: 28: 79b
tükätmäk	bitirmek, tüketmek: 8: 22a
tüp	temel, dip: 50: 148c
tüpsüz	dipsiz, derin: 29: 83d
türlüg	türlü, çeşitli: 11: 31c, 13: 34b, 14: 39c, 49: 144b

tüş	sevap, iyilik: 50: 146a
tüz	düz, doğru, kusursuz: 19: 53b, 45: 131b
tüzün	1. asil, soylu: 42: 120a, 43: 126d 2. gerçek, doğru, hakikat: 21: 58b, 28: 80d, 30: 85c

U

uç	uç, baş: 25: 71d, 26: 72a, 29: 82d, 40: 116c
udmak	uymak, takip etmek: 41: 119c, 49: 145c
udu barmak	ardından gitmek, takip etmek: 10: 29d
uğan ärzi	(Skt. devarşi) “kutsal Tanrı”: 41: 119c
uğan	Tanrı (Skr. Deva): 1: 2c
uğuluğsuz	yapılamayan: 26: 73c
uğuş	aile, nesil, kabile: 3: 7a, 20: 55a, 44: 127b
uğmak	anlamak: 34: 96a
oğşadıncısız	benzersiz: 20: 57d
uğşaş	benzer: 21: 58a

ul	temel, zemin: 19: 53b, 29: 83d
uladı	başka, ilaveten: 40: 117d
ulayu	ulaştırmak için, ulaştırmak üzere: 22: 61b
uluğ kölüğü	< Skr. Mahāyāna “Büyük Taşıt”: 1: 1b
uluğ	büyük, ulu: 22: 62c, 41: 120d, 50: 146a
uluş	diyar, memleket, ülke: 13: 37d, 18: 50b, 19: 53a, 26: 73c
umağ	muktedir olmak, gücü yetmek, yapabilmek: 23: 64b, 34: 96a, 36: 105c, 41: 118a
umuğ	umut, sığınak: 14: 38b, 29: 81a, 32: 92d
umunmağ	ümitlenmek: 29: 82b
una	şimdi, hemen, derhal: 1: 3d, 34: 97c, 41: 117a
unıtmağ	unutmak: 34: 97b
urı	oğul, evlat: 44: 129c
uth	fayda, ödül, mükâfat: 39: 114d, 41: 120d
uthsız	nasipsiz, mükafatsız: 34: 99d

utmuş	(Skr. jina) “kazanan”: 1: 1a, 4: 10b, 7: 19b, 19: 53b, 22: 60a, 30: 84a
uturmağ	karşı koymak: 41: 119b
uz	1. usta, mahir: 1: 2b, 3: 8c, 34: 97b 2. iyi, güzel: 3: 8c, 19: 53b, 22: 61b, 27: 75b, 29: 81b
uzatı	uzun, devamlı, sürekli: 22: 61a, 29: 82c, 41: 118b
uzun	uzun: 22: 62d, 29: 82c
Ü	
üç	üç (sayı): 2: 4a, 5: 13b, 9: 25b, 25: 70c, 30: 83a, 45: 130a, 48: 140a
üçün	için, dolayısıyla: 8: 23c, 14: 39b, 14: 41d, 22: 62c, 24: 68d, 31: 86a, 37: 107b, 44: 128b
üküş	birçok, çok: 8: 23d, 18: 50a, 23: 64b, 38: 109b
ülgülänçsiz	ölçülmez, ölçüsüz, hadsiz: 15: 42c
ülgüsüz	sayısız, hadsiz: 25: 70c
ün	ses, seda: 3: 8c

üntürmək	göndermek, yükseltmek, sunmak: 3: 8c, 33: 95c
ür ödün	uzun zaman, uzun uzun: 3: 9
ür	zaman, vakit: 29: 82c, 48: 143d
ürküt	daima, her zaman: 35: 101c, 48: 143d
üskintä	huzurunda, katında: 14: 38d, 15: 43c
üzä	1. Üstünde, yukarda 2. ile: 7: 21d, 5: 41a, 16: 46c, 27: 77c, 28: 80d, 35: 100b, 36: 103a, 38: 110b, 45: 132c 3. içinde: 2: 6d, 8: 24d 4. boyunca: 22: 63d 5. tarafından: 43: 125c
üzäliksiz	en üstün, başka üstünü olmayan: 4: 12d, 9: 24a
üzälmäk	ızdırap çekmek: 38: 111c
üzmäk	koparmak, parçalamak: koparmak: 38: 111d
üzülmäk	parçalanmak, koparılmak: 32: 91c

vişay	< Skr. vişaya “krallık”: 1: 1a
vyakrit	< Skt. vyākṛti “müjde, gelecek bilgisi”: 15: 43d

Y

yad	yabancı, el: 35: 99a
yağın	yakın: 46: 136d
yalağuk	< Skr. manuṣya “insan”: 2: 4b, 24: 67b, 45: 130a
yalağuz	sadece, yalnız: 45: 131b
yalkımağ	usanmak: 32: 91b
yaltrıq	parlak, ışık saçan: 39: 113b
yaltrıtmağ	aydınlatmak, parlatmak: 22: 62c
yalvarmağ	yalvarmak: 37: 107b
yana	yine, yeniden: 25: 70c, 45: 132c
yañı	karşılık: 39: 114d, 41: 120d
yañ	< Çin. “şekil, usûl”: 31: 88c
yañı	gün: 2: 6d

yaşırtı	yeniden, en baştan: 7: 18a
yaşlıg	aynı şekilde, çeşit: 20: 55a, 26: 73b
yapa	hepsi, tümü, tamamı: 2: 5c, 45: 130a
yapıtı	tamamen, bütünüyle: 45: 131b
yapmak	yapmak, yerine getirmek: 30: 83a
yaratınmak	düzenlemek, tanzim etmek: 2: 6d, 45: 132d, 45: 133d
yaratmak	oluşturmak, vücuda getirmek, yaratmak: 43: 126c
yarlık	emir, buyruk: 41: 119c
yarp	sağlam, iyice, güçlü bir şekilde: 45: 133d
yaruk	ışık, aydınlık: 39: 112b
yaş	hayat, ömür: 13: 35a
yaşuk	günah, hata, suç: 5: 14c
yatvısıncä tikvisincä	boyuna dikine: 2: 4a
yazmak	hata etmek, günah işlemek: 35: 102d
yazuğ	günah, hata: 35: 102d
yäk	şeytan: 24: 67b

yilvi	büyü, sihir: 45: 132c
yämä	yine, tekrar, yeniden: 12: 33c, 30: 85c
yıgılmak	toplanmak, yığılmak: 5: 13a
yıgmak	toplamak, yığmak: 27: 77d
yıltız	kök, temel, esas: 37: 108d
yig	üstün, en iyi: 11: 30a, 27: 75a, 46: 134b
yig üstün	en üstün, en iyi: 4: 9a, 7: 20c
yintäm	tamamıyla, büsbütün: 7: 20d
yintmäk	aramak, arayıp bulmak: 7: 19b
yirçi	kılavuz, yol gösteren: 21: 59c
yirtinçü	dünya, alem: 7: 18a, 17: 49d, 46: 134a
yok	var olmama durumu, yok: 20: 56b, 29: 83d
yol	yol: 9: 26c, 17: 49d, 22: 63d, 23: 63a, 31: 87a, 32: 90b, 36: 104c, koparmak: 38: 111d
yoluğmak	yola çıkmak: 22: 61a

yorıĝ	süreç, yol, yaşayış, usül, tarz: 1: 2b, 11: 30a, 14: 39b, 21: 59b, 22: 62c, 27: 75a, 27: 76c, 30: 84b, 30: 85c, 47: 139c
yorımaĝ	1. yürümek, gitmek: 9: 26c, 17: 48b, 23: 63a 2. devam etmek: 11: 30a, 49: 143a
yuklunçsuz	bulaşılmaz: 17: 47a
yula	ışık, lamba, meş'ale: 7: 18a, 46: 134a
yumkı	hepsi, tamamı: 2: 5b
yüĝürü	şimdiki, mevcut, hazır: 32: 92d
yüĝürü kaç	yürüyüp kaçarak: 32: 90b
yük yüdmäk	yük yüklenmek: 32: 90b
yükünç	secde, eğilme: 43: 124a
yükünmäk kıлмаĝ	secde etmek, eğilmek (yükünme "secde"): 2: 6d
yükünmäk	secde etmek, eğilmek: 32: 92d
yüräk	kalp, yürek: 32: 91c
yüründäk	ilaç, çare: 39: 112a
yüz	yüz (sayı): 16: 45b

yüz	yüz, çehre: 13: 37c
yüzä bata	bata çıka (hendiadyoin): 32: 89a
yüzärü	üstüne, yukarı: 32: 90a

SONUÇ

Bu çalışma, Koço Uygur Kaganlığı Buddhist Uygur muhitinde An-tsang tarafından tercümesi yapılan Buddhāvataṃsaka Sūtra'dan alınan bir bölümü kapsamaktadır.

Türk milleti, tarihi boyunca birçok din benimsemiş ve benimsemiş olduğu bu dinleri kendi kültürü içerisinde sentezlemiştir. Benimsenen dinler kapsamına giren Buddhizmden büyük ölçüde etkilenmiş olan Uygurlar, Buddhizmin çeşitli özelliklerini Türk kültürü ile bağdaştırarak, yaşayışlarını bu din çerçevesinde oluşturmuşlardır. Uygurlar, özellikle dinî konulu metinleri kendi dillerine çevirerek Buddhizmin yayılışını sağlamış ve sonucunda ise günümüz Buddhist Uygur külliyyatının temellerini atmışlardır.

Oldukça zengin bir külliyyata sahip olan Buddhist Uygur dönemine ait olan bu eser, British Museum Or. 8212/ 108'de kayıtlıdır. Mahāyāna Buddhizminin felsefesini, Buddhist öğretilerini, Boddhisattvaların Buddhalık mertebesine erişme sürecinde ettikleri on yemini, Buddha ve Bodhisattvaların evreni algılayış biçimlerini konu edinir.

Tezin ilk bölümünde Buddhizm, Türklerin Buddhizmi kabulü ve Buddhist Uygur edebiyatı ve eser hakkında genel bilgi verilmiştir. Daha sonraki bölümlerde ise Reşit Rahmeti Arat ve Peter Zieme'nin çalışmaları karşılaştırılmış ve son okumalar ışığında, metnin transliterasyonu, transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine çevirisi verilmiştir. Bu çalışmalar esnasında metnin tamiri yapılarak, yazım hataları ve okuma yanlışları düzeltilmiş, farklı okuyuş ve yazım özellikleri ortaya koyulmuş

ve bazı Türkçe sözcükler ve Buddhist terimler için yeni anlamlar ve okuyuşlar önerilmiştir. Ayrıca metin üzerinde yapılmış önceki yayınlarda okunmayan birkaç kelime de çalışmaya eklenmiştir. Çoğunluğu dinî terim olmak üzere Türkçe, Sanskritçe, Soğdca ve Çince kökenli birçok kelimeye dair notlar oluşturulmuş ve metinde geçen her kelimenin yer aldığı bir sözlük hazırlanmıştır.

KAYNAKÇA

- ADAM, Baki (2000), *Anadolu üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, İlahiyat Önlisans Programı, Dinler Tarihi Kitabı*, Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- ADAM, Volker, Laut, J. P., Weiss A. (2000), *Bibliographie Alttürkischer Studien*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- ARAT, R. Rahmeti (1936), *Türkische Turfan-Texte VII*, Berlin: Akademie Verlag.
- _____ (1942), “Uygurlarda İstılahlara Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, C. VII-VIII/1, s. 56-81.
- _____ (1965), *Eski Türk Şiiri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ATALAY, Besim (Haz.), (1985), *Kaşgarlı Mahmut, Divânü Lügât’it-Türk Tercümesi I-II-III-IV*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BANG, Willi, Gabain, A. von (1929a), *Türkische Turfan-Texte I*, Berlin: Akademie Verlag.
- _____ (1929b), *Türkische Turfan-Texte II*, Berlin: Akademie Verlag.
- _____ (1930b), *Türkische Turfan-Texte III*, Berlin: Akademie Verlag.
- _____ (1930c), *Türkische Turfan-Texte IV*, Berlin: Akademie Verlag.
- _____ (1931), *Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der türkischen Turfan Texte*, Berlin: Akademie Verlag.

_____ (1931a), *Türkische Turfan-Texte V*, Berlin: Akademie Verlag.

BANG, Willi, Gabain, A. von, Arat, R. R. (1934a), *Türkische Turfan Texte VI: Das Buddhistische Sūtra Sekiz Yükmek*, Berlin: Akademie Verlag.

BAYKUZU, T. Deniz (2007), “V. Yüzyılda Hunlar ve Budhizm”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, S. 34, s. 193-214.

CAFEROĞLU, Ahmet (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

CHALLAYE, Félicien (1960), *Dinler Tarihi*, Çev. Samih Tiryakioğlu, Ankara: Varlık Yayınevi.

CLAUSON, Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.

CLEARY, Thomas (1993), *The Flower Ornament Scripture: A Translation of the Avatamsaka Sūtra*, Boston: Shambhala Publications.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin (2004), *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

DOERFER, Gerhard (1996), *Formen der älteren türkischen Lyrik*, Szeged: Universitas Szegediensis de Attila József Nominata, Vol. 37.

- EDGERTON, William Franklin (1953), *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary, Volume II: Dictionary*, Delhi (New Haven): Motilal Banarsidass Publishers.
- ELIADE, Mircea (2009), *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi-II*, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ELVERSKOG, Johan (1997), *Uygur Buddhist Literature*, Brepols, Turnhout: Silk Road Studies.
- EMET, Erkin (2002), “Uygur Türkleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C.II, s. 233-237.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon Volumes I-II*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- EREN, Hasan (Ed.) (1983), *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, C. XXXIII, Fasikül 265.
- ERGİN, Muharrem (Haz.), (1974), *Ebu'l-gazi Bahadır Han, Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terâkime)*, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- ESİN, Emel (1985), *Türk Kültür Tarihi: İç Asya'daki Erken Safhalar*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- GABAIN, Annemarie von (1954), *Türkische Turfan-Texte VIII: Texte in Brāhmīscript*, Berlin: Akademi Verlag.

_____ (1958), Winter, W., *Türkische Turfan-Texte IX: Ein Hymnus an den Vater Mani auf Tocharisch*” B mit alttürkischer Übersetzung, Berlin: Akademie Verlag.

_____ (1959), Kowalski, T., *Türkische Turfan-Texte X: das Avadāna des Dämons Ātavaka*, Berlin: Akademie Verlag.

_____ (1961), “Der Buddhismus in Zentralasien (Orta Asya’da Burkancılık=Budizm)”, *Religionsgeschichte des Orients in der Zeit der Weltreligionen*, Leiden: E. J. Brill Publications, C. 8, S. 2, s. 496-524.

_____ (1998), “Eski Türkçenin Yazı Dili”, Çev. Sabit Paylı, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1959*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

GENG, Shimin (2002), “Budist Uygur Edebiyatı”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları C. III, s. 786-800.

GHARIB, Badr al-Zamān (1995), *Sogdian Dictionary (Sogdian, Persian, English)*, Tehran: Ferhangan Publication.

GÖMEÇ, Saadettin (2009), *Uygur Türkleri Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi.

GÜNAY, Ünver, (1997), *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları.

GÜNGÖR, Harun (2002), “Eski Türklerde Din ve Düşünce”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. III, s. 261-284.

GÜNGÖREN, İlhan (1994), *Buda ve Öğretisi*, İstanbul: Yol Yayınları.

_____ (2003), *Budizm Bir Yaşama Sanatı*, İstanbul: Yol Yayınları.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1987), “Üze/ Öze Meselesi”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, C. 25-1, s. 5-14.

HANÇERLİOĞLU, Orhan (1993), *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

HAZAI, Georg, Zieme, P. (1971), *Berliner Turfan Texte I: Fragmente der Uigurischen Version des “Jin’gangjing mit den Gāthās des Meister Fu”*, Akademie Verlag.

İNAN, Abdulkadir (1976), *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

KAYA, Korhan (1999), *Buddhistlerin Kutsal Kitapları*, Ankara: İmge Kitabevi.

KEMAL, Mağfiret (2003), “Buddhist Türk Çevresi Eserlerinde Metafor”, *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara.

KÜÇÜK, Abdurrahman, Günay, T., Küçük, M. A. (2009), *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi.

LİGETİ, Louis (1986), *Bilinmeyen İç Asya*, Çev. Sadrettin Karatay, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

MAORİYASU, Takao (1982), “An Uigur Buddhist’s Letter of the Yüan Dynasty from Tun-huang (Supplement to “Uigurica from Tun-huang)”, *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, Tokyo, No: 40.

MASCORA, Juan (1992), *Dhammapada Gerçeğe Giden Yol*, Çeviren: M. Ali Işım, İstanbul: Gün Yayıncılık.

MAUE, Dieter, Röhrborn, K. (1984), "Ein buddhistischer Katechismus in alttürkischer Sprache und tibetischer Schrift", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Halle, S. 134, s. 286-313.

ODA, Juten (1980), "Eski Uygurca Bir Vesikanın Budizmle İlgili Küçük Bir Vesikası", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, C: 19, s. 183-205.

_____ (1985), "Uiguru yaku şicūke gonkyō noşiki go ni tsuite", *On the Uigur Colophon of the Buddhavatamsaka-sūtra in Forty-Volumes*, Japan: The Bulletin of Toyohashi Junior College.

ÖLMEZ, Mehmet (1991), "Der Türkische Buddhismus in der japanischen Forschung, Herausgegeben von Jens Peter Laut und Klaus Röhrborn, Otto Harrasowitz, Wiesbaden, 1988, VIII+119 s." (Tanıtma Yazısı), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1991*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 105-107.

_____ (1991), *Altun Yaruk III. Bölüm (= 5. Kitap)*, *Suvarṇaprabhāsa-sūtra*, Ankara: Odak Ofset.

_____ (1997), "Kurzer Überblick über die Buddhistische Übersetzungsliteratur in Alt türkisch (Eski Türkçe Budist Çeviri Edebiyatına Kısa Bir Bakış)",

Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış: Nevin Önberk Armağanı,
Ankara: Simurg Yayınları, s. 225-256.

_____ (1998), “Tibet Buddhizmine Ait Eski Uygurca Bahşı Ögdisi”, *Bahşı Ögdisi*,
Klaus Röhrborn Armağanı, Freiburg/ İstanbul: Simurg Yayınları, s. 261-
293.

_____ (2001), “Eski Türk Şiirine Kısa Bir Bakış”, *Hece Dergisi Türk Şiiri Özel*
Sayısı, Ankara: Hece Yayınları, s. 7-14.

ÖZÖNDER, B. Sema (1990), “Abhidharmakośabhaṣṭikā-tattvārtha-nāma’nın Eski
Uygurca Tercümesinde Bir Parça”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-
Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-
Coğrafya Fakültesi Yayınları, C. 34, sayı: 1. 2, s. 11-25.

_____ (1992), “Eski Türkçede Buddha’nın 32 Lakşanası”, *Türk Dili Araştırmaları*
Yıllığı Belleten-1987, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

_____ (1994), “Maniheizt ve Buddhist Çevrelerde Türk Şiiri”, *Türk Dili*
Araştırmaları Yıllığı Belleten-1991, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

_____ (1996), “Buddha’nın Dört Asil Gerçeği”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi*
1992, Ankara: TDK Yayınları, s. 373-423.

_____ (1999), “İlbesün Kelimesi Üzerine”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1996*,
Ankara: TDK Yayınları, s. 147-150.

_____ (2002), “Eski Türklerde Dil ve Edebiyat”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, s. 481-501.

RADLOFF, Wilhelm, Malov, S. E. (1913-1917), *Suvarṇaprabhāsa*, Petersburg: Bibliotheca Buddhica 17.

ROUSSEAU, Hervé (1974), *Dinler Tarihi*, Çev. Sinan Kocapınar, İstanbul: Gelişim Yayınları.

ROUX, J. Paul (2002), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

RÖHRBORN, Klaus (2010), *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, Stuttgart: Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

_____ (1971), *Berliner Turfan Texte II: Eine uigurische Totenmesse*, Berlin: Akademie-Verlag.

RUBEN, Walter (1943), “Budizma’nın Menşei ve Özü”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, C. I, sayı: 5, s. 115-127.

_____ (1947), *Buddhizm Tarihi*, Çev. Abidin İtil, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, S. 58.

SARIKÇIOĞLU, Ekrem (1983), *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul: Otağ Yayınevi.

SCHARLIPP, Wolfgang (1980), “Kurzer Überblick über die buddhistische Literatur der Türken”, *Materialia av*, Bochum: Brockmeyer Publication, C. 6, s. 37-53.

SCHIMMEL, Annemaria (1999), *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul: Kırkambar Yayınları.

SERTKAYA, Osman Fikri (1986), “Eski Türk Şiirinin Kaynaklarına Toplu Bir Bakış”, *Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı I, [Eski Türk Şiiri]*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, S. 409, s. 43-80.

_____ (1992), "Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki)", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1987*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SOOTHILL, W. Edward, Hodous, L. (1937), *A Dictionary of Sanskrit Buddhist terms With Sanskrit And English Equivalents and a Sanskrit-Pali Index*, London: , Kegan Paul, Trench, Trubner & Company.

SÜMER, Faruk (2006), *Eski Türklerde Şehircilik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TAPLAMACIOĞLU, Mehmet (1966), *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, Ankara: Güneş Yayınevi.

TEKİN, Şinasi (1965), “Uygur Edebiyatının Meseleleri”, Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları II, S. 1-2, s. 26-67.

- _____ (1966), “Buyan Evirmek (Sevâbın Tevcihi)”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 390-411.
- _____ (1976), *Uygurca Metinler II: Maytrisimit*, Ankara: Sevinç Matbaası (Atatürk Üniversitesi Yayınları).
- _____ (1980), *Berliner Turfan Texte IX: Maitrisimit Nom Bitig*, Berlin: Akademie Verlag.
- _____ (1988), “Bibliyografya: A. v. Gabain Der Buddhismus in Zentralasien (Orta Asya'da Burkancılık=Budizm) Handbuch der Orientalistik, Çıkaran: B. Spuler, Birinci Bölüm: Yakın ve Orta Doğu, Sekizinci cilt -Din- İkinci Kısım: Büyük dinler devrinde Doğu'nun Din Tarihi E. J. Brill, 1961, S. 496-514”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1962*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 271-277.
- _____ (1993), *Uygurca Metinler I, Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEKİN, Talat (2003), “Üze Zarfı Hakkında”, *Makaleler I: Altayistik*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- _____ (2010), *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____, SERTKAYA, O. F. (2011), *Türk Şiiri Özel Sayısı I, [Eski Türk Şiiri]*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TEZCAN, Semih (1974), *Berliner Turfan Texte III: Das Uigurische Insadi-Sūtra*, Berlin: Akademie Verlag.

_____ (1981), “Georg Kara-Peter Zieme: Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung, Berliner Turfantexte VII, Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients, Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie. Akademie Verlag, Berlin, 1977, 148 s. + 49 tablo üzerinde 82 tıpkıbasım 4”, (Tanıtma Yazısı), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1978-1979*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 301-306.

VÁSARY, István (2007), *Eski İç Asya'nın Tarihi*, Çev. İsmail Doğan, İstanbul: Ötüken Yayınları.

VURAL, Ülkü (1993), *Almanca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

WALTER, Elizabeth (Ed.) (2008), *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*, Cambridge: Cambridge University Press.

WILKENS, Jens (2001), *Berliner Turfan Texte XXI: Die drei Körper des Buddha (triyāka)*, Berlin: Akademie Verlag.

WILLIAMS, Monier (1889), *A Sanskrit-English Dictionary, Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate IndoEuropean Languages*, Oxford: Oxfordshire Publication.

YİTİK, Ali İhsan (1998), “Caynizmde Karma-Tenasüh İnancı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-I*, Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, s. 4-15.

ZIEME, Peter (1971), *Berliner Turfan Texte II: Eine Uigurische Totenmesse*, Berlin: Akademie Verlag.

_____ (1975), *Berliner Turfan Texte V: Manichäisch-türkische Texte*, Berlin: Akademie Verlag.

_____ (1981), "Ein Hochzeitssegens uigurischer Christen", *Scholia-Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde: Festschrift für A.v. Gabain*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, s. 221-232.

_____ (1985), *Berliner Turfan Texte XIII: Buddhistische Stabreimdichtung Uiguren*, Berlin: Akademie-Verlag.

_____ (1985), *Berliner Turfan Texte XIII: Stabreimdichtungen der Uiguren*, Berlin: Akademie Verlag.

_____ (1991), *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang*, Budapest: Akadémiai Kiadó Publication.

_____ (1996), *Berliner Turfan Texte XVIII: Altun Yaruq Sudur (Suvarṇaprahāsaśottamasūtra)*, Berlin: Akademie Verlag.

_____, Kara, G. (1976), *Berliner Turfan Texte VII: Fragmente tantrischer Werke in Uigurischer Übersetzung*, Berlin: Akademie-Verlag.

[http://www.britannica.com/ Avatamsaka-sutra](http://www.britannica.com/Avatamsaka-sutra).

[http://www.buddhanet.net/ The conduct of Bodhisattva-carya](http://www.buddhanet.net/The%20conduct%20of%20Bodhisattva-carya).

<http://www.sgilibrari.org/dict.html> (Soka Gakkai Online Sözlük).

ÖZET

An-tsang tarafından çevirisi yapılan *Buddhavataṃsaka Sūtra*'dan alınan ve Doğu Türkistan seferleri sırasında ele geçirilmiş olan bu eser, British Museum Or. 8212/ 108 numaralı mecmuada kayıtlı olup aynı mecmuanın 54. sayfasından 62. sayfasının sonuna kadar 151 satır, 200 mısra ve 50 dördlükten meydana gelmektedir.

Eserde Mahayānā Buddhizminin felsefesi, Buddhist öğretileri, Buddha ve Bodhisattvaların evreni algılayış biçimleri açıklanır. Uygur dönemine ait zengin bir kelime hazinesi ve özellikle dinî terimlerin kullanılış biçimleri ve sıklığı göze çarpar.

Çalışma 5 bölümden meydana gelmektedir. “Giriş” bölümünde Buddhizm ve Buddhizmin temel öğretileri, Türklerin Buddhizmi kabulü, Buddhist Uygur edebiyatı, üzerinde çalışılan eserin içeriği ve eseri Uygur Türkçesine aktaran şahıs hakkında bilgi verilmiştir. “Metin” bölümünde eserin transliterasyonu, transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine çevirisi verilerek yapılan okumalar, eser üzerine yapılmış olan diğer yayınlarla karşılaştırılmış ve önceki okumalarda gösterilmeyen bir takım kelimeler metne eklenmiş, metinde düzeltmeler yapılmıştır. “Dizin” bölümünde eserdeki kelimelerin anlamlarını içeren dizini oluşturulmuştur. “Notlar” bölümünde ise eserdeki Türkçe, Sanskritçe, Soğdca ve Çince kelimelerin, etimolojik sözlüklerdeki ve tarihî metinlerdeki kullanımları karşılaştırılmış ve notlar oluşturulmuştur. “Tıpkıbasım” bölümünde ise British Museum’dan temin edilen mikrofilmler çalışmaya eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uygur, Uygur Türkçesi, Buddhizm, Buddhist.

ABSTRACT

Buddhavataṃsaka Sūtra which was translated by An-tsang and captured with journal number of 8212/108 in British Museum, in the same journal between 54th and 62th pages, it consists of 151 lines, 200 verses and 50 quatrain.

In the manuscript, it is described philosophy of the Mahāyāna Buddhism, Buddhist doctrine, Bodhisattva's perception form of the universe. It is stood out a rich vocabulary which belongs to Uigur period, especially usage form of religious terms and their frequency.

The study consists of 5 parts. In the part for "Introduction", it was informed about Buddhism and main doctrines of Buddhism, Buddhism embracement of Turks, Buddhist Uigur literature, the content of manuscript worked on and the person who translated the manuscript in Uigur Turkish. In the part for "Text", readings of transliteration, transcription and Turkey Turkish translation compared with other edition studied on manuscript and some words not showed on previous readings added to manuscript, and revisions were made in manuscript. In the part for "Index", index that covers the meaning of words in manuscript was composed. In the part for "Notes", Turkish, Sanskrit, Sogdian language and Chinese words in manuscript were compared with their usage in etymological dictionaries and historical texts, so notes were composed. In the part for "Facsimile", microfilms, provided from British Museum, were added to study.

Keywords: Uyghur, Uyghur Turkish, Buddhism, Buddhist.

the first thing I saw was a
 large building with a
 clock tower. I was
 surprised to see a
 large crowd of people
 gathered in front of
 the building. I was
 told that it was the
 cathedral. I was
 very interested in
 the architecture. I
 saw many people
 taking pictures. I
 was very happy to
 see the cathedral. I
 was very interested
 in the architecture.
 I saw many people
 taking pictures. I
 was very happy to
 see the cathedral. I
 was very interested
 in the architecture.
 I saw many people
 taking pictures. I
 was very happy to
 see the cathedral. I
 was very interested
 in the architecture.

